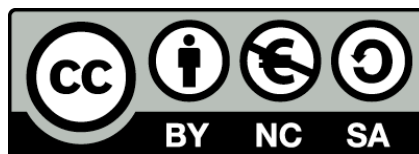

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

El simbolisme en la ciutat: funcions de l'espai simbòlic urbà

Sergi Valera i Pertegàs

Aquesta tesi doctoral està subjecta a la llicència **Reconeixement- NoComercial – Compartir Igual 4.0. Espanya de Creative Commons.**

Esta tesis doctoral está sujeta a la licencia **Reconocimiento - NoComercial – Compartir Igual 4.0. España de Creative Commons.**

This doctoral thesis is licensed under the **Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0. Spain License.**

DEPARTAMENT DE PSICOLOGIA SOCIAL

PROGRAMA DE DOCTORAT. Influència social: relacions, processos i efectes.

BIENNI 1989-1991

TÍTOL DE LA TESI. El simbolisme en la ciutat. Funcions de l'espai simbòlic urbà.

Per optar al títol de doctor en PSICOLOGIA

NOM DEL DOCTORAND. Sergi Valera i Pertegàs.

NOM DEL DIRECTOR DE LA TESI. Enric Pol i Urrutia.

INDEX

1. INTRODUCCIÓ	1
2. OBJECTIUS I PROCEDIMENT	11
3. MARC TEÒRIC	17
3.1. INTRODUCCIÓ	18
3.2. ELEMENTS PER A UNA APROXIMACIÓ PSICOSOCIAL AL TEMA DE L'ATRIBUCIÓ DE SIGNIFICATS SIMBÒLICS A L'ESPAI URBÀ	22
3.2.1. La relació entre l'individu i el seu entorn	22
3.2.2. La construcció social de l'entorn construït	31
3.2.3. La construcció social del self	37
3.2.3.1. Aportacions teòriques al concepte de self	39
3.2.3.2. El concepte de self i la identitat social. Aportacions des del sociocognitivisme	49
3.2.4. L'apropiació de l'espai	58
3.2.5. Place-identity: l'encontre entre les teories del self i la psicologia ambiental	66
3.3. EL SIGNIFICAT SIMBOLIC DELS ESPAIS URBANS	81
3.3.1. L'estudi del significat simbòlic de l'espai. Algunes consideracions prèvies	82
3.3.2. La simbòlica urbana a través de la sociologia urbana	95
3.3.3. El simbolisme de l'espai des de l'antropologia urbana	109
3.3.4. El simbolisme espacial des de la perspectiva ecològica	115
3.3.5. El simbolisme espacial i els mapes cognitius	121
3.3.6. "Identitat urbana" i simbolisme espacial	130
3.3.7. La Perspectiva Espiritual en les relacions gent-entorn	135
3.4. VERS UNA CONCEPTUALITZACIÓ TEÒRICA DE L'ESPAI SIMBÒLIC URBÀ	151
3.4.1. Identitat social urbana: una aproximació entre la psicologia social i la psicologia ambiental	152
3.4.2. Definició i característiques de l'espai simbòlic urbà	185
3.4.3. Hipòtesis de treball que es deriven del model teòric	204

4. INVESTIGACIÓ DE CAMP	211
4.1. INTRODUCCIÓ	212
4.2. DELIMITACIÓ DE L'ÀREA D'ESTUDI: EL BARRI DEL POBLENOU	215
4.3. ASPECTES METODOLÒGICS DE LA INVESTIGACIÓ DE CAMP	220
4.3.1. Plantejament de la proposta metodològica adoptada	220
4.3.1.1. Aproximació socio-històrica	223
4.3.1.2. Aproximació quantitativa	225
4.3.1.3. Aproximació qualitativa	228
4.3.2. Procediment metodològic	229
4.3.3. Descripció de les tècniques emprades	233
4.3.3.1. Recerca documental i anàlisi socio-històrica	233
4.3.3.2. Enquesta telefònica i anàlisi estadística	234
4.3.3.3. Grups de discussió i anàlisi de contingut	246
4.4. ANÀLISI SOCIO-HISTÒRICA DEL POBLENOU	249
4.4.1. Introducció	250
4.4.2. Un poble marítim d'esquenes al mar	256
4.4.3. Les fàbriques: elements dinamitzadors urbans, socials i simbòlics del Poblenou	271
4.4.4. Factors determinants de la identitat social del Poblenou	279
4.4.4.1. Un barri amb un caràcter essencialment obrer	279
4.4.4.2. Les entitats com a nuclis de la vida social del barri	284
4.4.4.3. El transport com a primer factor d'aïllament de la resta de Barcelona	290
4.4.4.4. Les grans vies de comunicació com a segon factor d'aïllament	293
4.4.4.5. Conseqüències	295
4.4.5. El Poblenou, zona subsidiària de serveis	297
4.4.6. La Rambla del Poblenou: element simbòlic i catalitzador de la vida social del barri	307
4.4.7. Síntesi i conclusions de l'anàlisi socio-històrica	315
4.5. ANÀLISI QUANTITATIVA	331
4.5.1. Introducció	332
4.5.2. Objectius i procediment	337
4.5.2.1. Descripció de la mostra utilitzada	340

4.5.3. Anàlisi dels resultats	344
4.5.3.1. Nom del barri	351
4.5.3.2. Límits del barri	360
4.5.3.3. Diferències del Poblenou respecte als altres barris de Barcelona	371
4.5.3.4. Llocs representatius del barri	384
4.5.3.5. Llocs representatius del passat del barri	392
4.5.3.6. Llocs representatius del futur del barri	399
4.5.3.7. Llocs més freqüentats	405
4.5.3.8. Relació entre les variables personals i els ítems del qüestionari	412
4.5.3.9. Anàlisi de la ZONA 3 (Pere IV/Gran Via)	426
4.5.4. Discussió dels resultats	434
4.5.5. Síntesi i conclusions de l'anàlisi quantitativa	448
 4.6. ANÀLISI QUALITATIVA	 451
4.6.1. Introducció	452
4.6.2. Objectius i procediment	453
4.6.2.1. Característiques dels subjectes que formen els grups de discussió	458
4.6.3. Anàlisi dels resultats	460
4.6.3.1. Nom del barri	460
4.6.3.2. Diferències del Poblenou respecte als altres barris de Barcelona	463
4.6.3.2. Espais representatius del barri	468
4.6.3.3. Espais representatius del passat del barri	482
4.6.3.4. Espais representatius del futur del barri	488
4.6.4. Discussió dels resultats	495
4.6.5. Síntesi i conclusions de l'anàlisi qualitativa	500
 5. DISCUSSIÓ GLOBAL DELS RESULTATS. IDENTITAT SOCIAL URBANA I ESPAIS SIMBÒLICS EN EL BARRI DEL POBLENOU	 503
5.1. Introducció	504
5.2. Identitat social urbana en el barri del Poblenou	507
5.3. Els espais simbòlics urbans del Poblenou	533
 6. SÍNTESI I CONCLUSIONS FINALS	 567
 7. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	 575
8. TAULA DE CONTINGUTS	591
9. ANNEX	597

1. INTRODUCCIÓ.

El tema del simbolisme de l'espai urbà, que he escollit per a elaborar la tesi doctoral que a continuació presento, respon a un interès que es remunta als meus primers contactes amb la psicologia ambiental, l'any 1986. Des d'aquest moment, a través d'incipients estudis sobre el tema, he anat descobrint el meu interès per aquesta disciplina i per la investigació en general, i tot això a través de la guia i tutela del doctor Enric Pol i Urrutia el qual ha estat capaç de transmetre'm una part dels seus amples coneixements sobre la matèria però, sobre tot, una motivació per a l'estudi d'aquesta disciplina psicològica que ha estat fonamental per dur a terme aquest treball. En funció d'aquesta exposició, sembla coherent que hagi optat per desenvolupar el tema del simbolisme de l'espai urbà així com, en senyal de reconeixement vers el director d'aquesta tesi, que des d'aquest moment deixi de parlar en primera persona del singular per utilitzar el plural "nosaltres".

Tot element de l'espai urbà és fruit d'un conjunt de factors que, donats de manera coetània, fan possible la seva aparició. Entre aquests factors són especialment importants el grau de desenvolupament del teixit urbà al qual s'incorpora aquest element, els factors socio-polítics que possibiliten la seva formació, el nivell i tipus de planejament urbà que el determina, els elements definidors i les necessitats dels grups socials implicats, i les

característiques idiosincràtiques del seu dissenyador. Un cop ubicat i construït, però, aquest element marca una línia d'evolució pròpia a l'hora que van evolucionant i canviant els factors que propiciaren la seva gènesi. Així, un determinat element espacial pot canviar de nom, d'ubicació (en el cas de monuments, per exemple), patir remodelacions i transformacions estructurals o modificar les seves prestacions d'ús. Hi ha, però, un altre canvi, no tant evident a simple vista: l'espai en qüestió va evolucionant també en quant a l'atribució de significat per part del teixit social en el qual està immers; es va carregant d'elements afectius i simbòlics atribuïts pels seus usuaris que s'afegeixen o modifiquen els significats marcats "a priori" pels seus dissenyadors o planificadors. Tal vegada és possible que aquest significat adquirit a través de la interacció socio-espacial al llarg del temps arribi a tenir un sentit contrari al dels seus inicis. La transformació social té com a conseqüència una transformació de l'espai, bé física, bé simbòlica, o ambdues simultàniament.

L'objectiu del qual parteix aquesta tesi és el d'aprofundir a nivell teòric en l'estudi d'aquells espais de l'entorn urbà als quals han estat atribuïts determinats significats simbòlics per part d'un grup de subjectes o d'una comunitat. El desenvolupament d'aquest objectiu passa per establir la relació teòrica que l'espai manté amb els processos d'identitat social doncs creiem que en l'establiment d'aquesta relació es troba la funció principal d'un

espai simbòlic urbà. A partir d'aquest objectiu general, la present tesi es divideix en cinc grans apartats.

En l'apartat 2. es plantegen els objectius concrets que guiaran el treball així com el procediment general que utilitzarem per tal d'assolir-los. Perfilar una proposta teòrica que defineixi el concepte d'espai simbòlic urbà i d'identitat social urbana així com contrastar aquesta proposta a través de la realització d'una investigació de camp centrada en un àmbit urbà específic són els objectius principals que determinen el desenvolupament dels posteriors apartats del treball.

L'apartat 3. està dedicat a cobrir el primer dels objectius plantejats com es desprèn de la seva introducció (apartat 3.1.). Posteriorment, en l'apartat 3.2. aportem aquells elements o marcs teòrics que considerem útils per a analitzar el tema del simbolisme de l'espai urbà. Les aportacions de la psicologia ambiental sobre la relació entre l'individu i l'entorn, les diferents concepcions del self, tant individual com social, les aportacions provinents de l'interaccionisme simbòlic (Blumer, 1969) del sociocognitivisme (Tajfel, 1981; Tajfel & Turner, 1986; Turner, 1987) o del construccionisme social (Berger & Luckmann, 1966; Gergen, 1985), el concepte d'apropiació espacial (Korosec, 1976; Pol, en premsa) i el nexa que estableixen Proshansky et.al. (1983) entre les teories del self i la psicologia ambiental a través del concepte de place-identity constituïran el nucli principal d'aquest capítol.

L'apartat 3.3. tracta de revisar les principals aportacions que, des de diferents disciplines, s'han efectuat sobre el tema del simbolisme espacial passant per la sociologia urbana (Wirth, 1945, Francis, 1983, Lefebvre, 1970; Castells, 1972, 1979, 1981), l'antropologia urbana (Rapoport, 1970, 1977), els aurors que es situen en una perspectiva propera a l'ecologia humana (Firey, 1945; Hunter, 1987) així com les aportacions per part de la psicologia ambiental, des dels treballs basats en mapes cognitius (Lynch, 1953, 1960 i posteriors; Downs & Stea, 1977, Milgram, 1984) fins al concepte de urban-identity de Lalli (1988; en premsa) o els diferents interessants treballs sobre identitat social i entorn de Stokols (1981; 1990; Stokols & Shumaker, 1981; Stokols & Jacobi, 1984) i Aguilar (1990, 1991; Reid i Aguilar, 1991).

A partir de les aportacions teòrics revisades en els anteriors apartats, en el punt 3.4. proposarem la conceptualització teòrica dels dos elements que, estretament relacionats entre si, acoten el nostre objecte d'estudi: la identitat social urbana i l'espai simbòlic urbà. En base a aquest plantejaments, proposem que, paral·lelament a altres categoritzacions, els grups socials o les comunitats configuren la seva identitat en base també a categoritzacions que es fonamenten en determinats entorns urbans com un barri o una ciutat, per exemple. D'aquesta manera la identitat social urbana seria una subestructura de la identitat social d'un grup o comunitat de manera que aquest es percep com a

tal a partir d'identificar-se amb una determinada àrea urbana o categoria social urbana. En aquesta configuració de la identitat social urbana hi juguen un paper destacat aquells espais a través dels quals, per la seva singularitat o pel seu significat socialment elaborat i compartit, els individus s'identifiquen amb una determinada categoria urbana. D'aquesta manera, l'espai deixa de ser un simple element físic per convertir-se en un producte social fruit de la construcció social de significats simbòlics. Passa a ser, doncs, un espai simbòlic urbà. L'apartat acaba amb l'explicitació de les hipòtesis de treball que es deriven del model teòric proposat i que guiaran les posteriors parts de la tesi.

L'apartat 4. està dedicat a la investigació de camp que ha de possibilitar l'assoliment del segons objectiu general: la contrastació empírica de la proposta teòrica efectuada (apartat 4.1.). A partir de la decissió de centrar-nos en l'estudi dels espais simbòlics urbans de la categoria «barri», s'ha triat el barri del Poblenou de la ciutat de Barcelona per a dur a terme tal propòsit (apartat 4.2.). Posteriorment, en l'apartat 4.3. s'aborden els aspectes metodològics que defineixen el disseny de la investigació. La complexitat de l'objecte d'estudi porta a plantejar una proposta que passa per realitzar tres aproximacions diferents i successives, cadascuna amb les seves pròpies tècniques de recollida i anàlisi de la informació però considerades com a tres fases del mateix procés d'investigació.

Així, en l'apartat 4.4. s'efectua una anàlisi socio-històrica del barri del Poblenou, tot cercant aquells elements que han estat determinants en l'evolució del teixit urbà i social de la zona, així com aquells espais que, per les seves característiques, més han influït en aquesta evolució. Aquesta anàlisi partirà de la consideració de cinc premisses o tesis que es relacionen amb els inicis de l'urbanització de la zona i el paper jugat pel mar en aquests moments inicials, la importància de les fàbriques i indústries per a la consolidació del teixit urbà i social del barri, els factors que han tingut més incidència en la configuració de la identitat social dels habitants del barri, les relacions ecològiques que aquest ha mantingut amb altres barris o amb la pròpia ciutat de Barcelona i, per últim, la rellevància de la Rambla del Poblenou com a element espacial més destacat.

En base a les hipòtesis de treball formulades i a la informació obtinguda de l'anàlisi socio-històrica, l'apartat 4.5. recull el que hem denominat anàlisi quantitativa, centrada en l'elaboració d'una enquesta i la posterior anàlisi dels resultats a través de tècniques estadístiques. A partir d'una mostra de 405 subjectes residents al Poblenou, s'han estudiat aspectes relacionats amb la identitat social urbana com el nom del barri, la delimitació territorial feta pels propis subjectes o aquells elements que són característics del Poblenou i en base als quals es pot diferenciar dels altres barris de Barcelona. Per altra banda, s'han abordat qüestions directament relacionades amb la detecció d'espais

simbòlics urbans preguntant als subjectes quins són els llocs més característics del Poblenou, aquells més representatius del passat i del futur del barri o els llocs més freqüentats pels seus habitants. També s'han buscat diferències estadísticament significatives entre les respostes emeses a aquests ítems i les quatre zones d'estudi en les que s'ha dividit el Poblenou així com possibles relacions entre les respostes donades i les variables de subjecte que es recollien en el qüestionari. Els resultats d'aquesta anàlisi es mostren en els apartats 4.5.4. i 4.5.5.

L'apartat 4.6. recull la tercera fase de la investigació, de caràcter qualitatiu, que es fonamenta en una anàlisi de contingut de les informacions extretes a partir de la configuració de sis grups de discussió amb subjectes residents al barri. En aquesta fase es reprenen les principals qüestions que havien estat plantejades en la fase anterior. Així doncs s'indagava sobre aspectes referits al nom del barri, llocs més característics, més representatius del passat o del futur així com els aspectes que permeten diferenciar al Poblenou dels altres barris de Barcelona.

L'apartat 5. està dedicat a la interpretació global dels resultats obtinguts en la investigació de camp a través de la triangulació de la informació recollida en les tres fases d'anàlisi, a l'hora que es relacionen els resultats obtinguts amb els plantejaments teòrics elaborats en l'apartat 3.4. i es contrasten les hipòtesis de treball formulades. D'aquesta manera, l'apartat 5.2. es dedica a

l'anàlisi de la identitat social urbana del Poblenou mentre que el 5.3. efectua una anàlisi dels principals espais simbòlics urbans detectats en el barri.

L'apartat 6. recull les principals conclusions extretes del treball d'investigació efectuat.

Per acabar aquesta introducció, volem destacar alguns aspectes formals que poden ser útils per facilitar la lectura de la tesi.

En quant a les cites bibliogràfiques que apareixen en el text s'ha optat per seguir el següent criteri. En general es citarà el nom de l'autor amb l'any de l'edició original de l'obra referida. En aquells casos en els quals la cita sigui textual, pot donar-se el cas de que l'obra citada sigui l'original o que sigui una edició posterior o una de traduïda. En el primer cas preval el criteri general mentre que en el segon es presentarà l'any de l'edició citada i s'acompanyarà de l'any de l'obra original. D'aquesta manera, en les referències bibliogràfiques que es presenten en l'apartat 7. apareixerà sempre en primer lloc l'any de l'obra original, sigui entre parèntesi si es parteix de la font original, sigui entre claus [] si la font no és l'original. En aquest cas, sempre que hagi estat possible s'adjuntarà la referència de la primera edició de l'obra.

Pel que fa al tractament gràfic que acompanya al text, hem optat per distingir quatre tipus d'elements:

FIGURES. Esquemes explicatius o plànols elaborats o modificats per nosaltres per tal de resaltar aspectes específics de la informació continguda.

GRÀFIQUES. Visualització gràfica dels resultats obtinguts en la investigació de camp, preferentment utilitzades en la fesa d'anàlisi quantitativa (apartat 4.5.).

TAULES. Presentació numèrica dels resultats de les anàlisis efectuades, preferentment utilitzades en la fase quantitativa (apartat 4.5.)

IL·LUSTRACIONS. Plànols, mapes o fotografies que donen suport visual a les informacions contingudes en la tesi, preferentment utilitzades en la fase d'anàlisi socio-històrica (apartat 4.4.) així com en els diferents apartats de discussió de resultats, especialment en el 5.

L'apartat 8. de la tesi presenta un índex de tots els elements de suport gràfic utilitzats.

2. OBJECTIUS I PROCEDIMENT.

El desenvolupament de la tesi que presentem respón a dos objectius generals:

1. *Proposar un model teòric que permeti una definició conceptual d'espai simbòlic urbà.*

Per abordar aquest objectiu partim de dues premisses bàsiques. En primer lloc, no hi ha un desenvolupament teòric prou sistematitzat dels aspectes simbòlics de l'espai, especialment des d'una perspectiva psicosocial. Per tant, partim de la idea de que el fenomen del simbolisme de l'espai urbà ha de ser revisat des d'una perspectiva multidisciplinària, considerant aquells àmbits disciplinaris que de manera directa o indirecta han tractat el tema. Les seves aportacions han de servir per elaborar elements teòrics que permetin la definició conceptual cercada.

En segon lloc, considerem que existeix una relació entre l'espai simbòlic urbà i el fenomen d'identitat social associada a una àrea geogràfica urbana concreta. Segons aquesta premissa, pretenem establir les bases d'aquesta relació i detectar les seves implicacions. Per tal de poder completar aquest objectiu necessitem cercar una contrastació empírica dels aspectes teòrics proposats. D'aquesta manera es perfila un segon objectiu que es deriva directament dels plantejaments anteriors.

2. Contrastar a nivell empíric els aspectes teòrics implicats en la definició d'espai simbòlic urbà a partir del desenvolupament d'una investigació de camp centrada en un àmbit urbà concret.

La premisa bàsica de la qual partim en aquest punt considera que és possible detectar en un entorn urbà espais o llocs que responguin a la definició d'espai simbòlic proposada a nivell teòric. Per tal d'assolir aquest objectiu es planteja una investigació de camp centrada en el barri del Poblenou de la ciutat de Barcelona i que respon a dos objectius específics.

2.1. Identificar i analitzar aquells elements que poden ser considerats rellevants per a la configuració de la identitat social urbana dels habitants del Poblenou.

2.2. Identificar aquells espais que són susceptibles de ser considerats espais simbòlics urbans i analitzar el significat atribuït a tals llocs per part dels habitants del barri.

Per tal d'assolir els objectius anteriorment exposats, hem estructurat aquesta tesi prenent com a base l'esquema presentat en la **FIGURA 1**. En funció d'aquest esquema, un cop delimitats els objectius generals del treball hem establert un marc teòric de referència a partir el qual poder acotar i definir el concepte d'espai simbòlic urbà, posant-lo en relació amb els processos d'identificació social que es donen en el marc de l'entorn urbà. A

tal efecte hem dividit la part teòrica d'aquesta tesi en tres grans blocs. En el primer es presenten aquells elements teòrics els quals, no tractant específicament el tema del simbolisme espacial, hem considerat necessàris d'abordar per, posteriorment, poder delimitar conceptualment el tema. La segona part del marc teòric recull aquelles aportacions teòriques que, provinents de la psicologia ambiental, la psicologia social o altres camps disciplinars com la sociologia, l'urbanisme, l'antropologia urbana o l'ecologia humana, fan referències més o menys directes al tema dels simbolisme de l'espai. Finalment, es presenta una proposta de definició teòrica d'allò que entenem per *identitat social urbana* i per *espai simbòlic urbà*, especificant tant les característiques que els defineixen així com les funcions bàsiques que, a nivell social, pot arribar a acomplir un espai d'aquest tipus. De fet, les característiques i les funcions que s'en deriven d'aquesta proposta teòrica esdevenen, en el nostre context, hipòtesis de treball o postulats bàsics, els quals cal contrastar a partir de la recerca d'evidència empírica en una investigació de camp.

Aquest últim punt respon a l'objectiu de la segona part d'aquesta tesi. Per assolir tal objectiu s'ha escollit una àrea urbana concreta en la qual portar a terme la investigació de camp, essent aquesta el barri del Poblenou de la ciutat de Barcelona. A continuació es presenta una proposta metodològica la qual, partint de les hipòtesis de treball formulades, planteja una triple aproximació a l'objecte d'estudi: una anàlisi socio-històrica

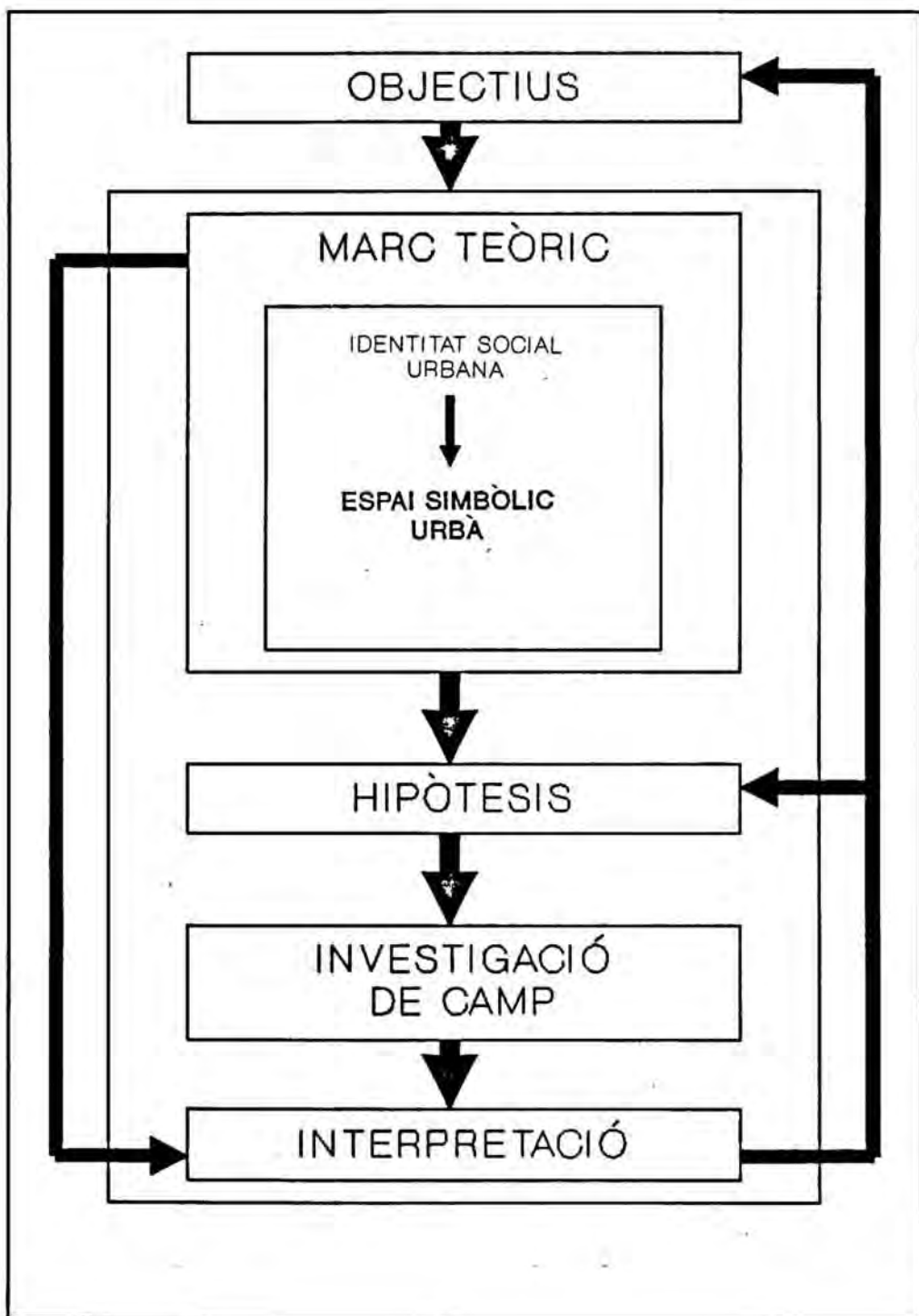

FIGURA 1. Esquema general de la tesi.

basada en una recerca i anàlisi documental, una anàlisi quantitativa basada en l'enquesta com a tècnica de recollida d'informació i en una anàlisi d'aquesta a través d'un tractament estadístic i una tercera anàlisi qualitativa basada en la tècnica del grups de discussió i en una anàlisi de contingut de la informació obtinguda.

Malgrat totes tres aproximacions tenen les seves característiques específiques i aporten dades de diferent naturalesa, són considerades com a tres fases successives del mateix procés d'investigació. D'aquesta manera les informacions aportades per una fase es recullen i es complementen en les fases següents.

Finalment, la triangulació de les informacions aportades per les tres anàlisis efectuades permetrà una interpretació global dels resultats de la investigació de camp que possibilitarà la constatació empírica de les hipòtesis de treball formulades, la contrastació amb el model teòric plantejat referent als conceptes d'espai simbòlic urbà i d'identitat social urbana i, en definitiva, poder assolir els objectius generals sobre els quals es fonamenta la tesi.

3. MARC TEÒRIC.

3.1. INTRODUCCIÓ

3.2. ELEMENTS PER A UNA APROXIMACIÓ PSICOSOCIAL AL TEMA DE L'ATRIBUCIÓ DE SIGNIFICATS SIMBÒLICS A L'ESPAI URBÀ.

3.2.1. La relació entre l'individu i el seu entorn.

3.2.2. La construcció social de l'entorn construït.

3.2.3. La construcció social del self.

3.2.3.1. Aportacions teòriques al concepte de self.

3.2.3.2. El concepte de self i la identitat social.

Aportacions des del sociocognitivisme.

3.2.4. L'apropiació de l'espai

3.2.5. *Place-identity*: l'encontre entre les teories del self
i la psicologia ambiental.

3.1. INTRODUCCIO.

L'objectiu que regeix aquesta part teòrica de la tesi és el de revisar aquells aspectes de l'entorn físic que més profundament incideixen en la configuració de la nostra identitat com a persones i com a éssers socials. Dit en altres paraules, abordem l'estudi dels significats que els individus, en tant que inmersos en un món social, atribueixen a aquells espais i llocs que cognitiva i afectivament senten com a més propers.

En primer lloc, partim de considerar l'entorn construït com un producte social. En paraules d'Henri Lefebvre "la ciudad projecta sobre el terreny una societat, una totalitat social o una societat considerada com a totalitat, compresa la seva cultura, institucions, ètica, valors, en resum, les seves supraestructures, incloent-hi la seva base econòmica i les relacions socials que constitueixen la seva estructura propiament dita" ("De lo rural a lo urbano", 1971, pp. 140-141, orig. 1970).

Una ciutat està formada per una multitud d'objectes físics: edificis, carrers, places..., ordenats generalment en barris o zones. Aquestes agrupacions constitueixen els entorns en els quals els individus desenvolupen la vida de cada dia. El valor ontològic de cadascun d'aquests objectes rau en el significat que li és atribuït pels propis individus, i encaixa en aquest trenclaclosques urbà a partir d'aquest significat. Per altra banda, com veurem més

endavant, cada objecte urbà pot ser percebut i interpretat de forma diferent per diferents subjectes o diferents grups socials. Hi ha però objectes urbans més susceptibles que altres de provocar atribucions de significats socials. Són els elements transfuncionals o suprafuncionals en terminologia de Lefebvre (1970) o, com definirem posteriorment, els espais simbòlics urbans.

Com a part inherent al nostre món personal, constantment estem donant significació, interpretem el nostre entorn, distribuim els seus objectes en categories i ens movem en base a aquest conjunt d'informacions que esdevenen una veritable estructura, més enllà de l'estructura purament física. A l'hora, aquesta interpretació pot basar-se en un conjunt de significats socialment elaborats i compartits per una comunitat ubicada en un determinat entorn urbà, de manera que l'espai, a més de constituir una estructura física o arquitectònica, esdevé a l'hora una estructura simbòlica.

En funció d'aquests planetjaments inicials, aquesta primera part de la tesi té per objectiu aportar aquells elements teòrics que considerem rellevants per tal d'abordar la temàtica del simbolisme de l'espai urbà i la seva relació amb els processos d'identitat social. D'aquesta manera, s'han estructurat els continguts en tres blocs que pretenen aproximar i acotar progressivament el tema.

Així, en l'apartat 3.2. aportem aquells elements o marcs teòrics que considerem útils per a analitzar el tema del simbolisme de l'espai urbà. Les aportacions de la psicologia ambiental sobre la relació entre l'individu i l'entorn, les diferents concepcions del self, tant individual com social, les aportacions provinents de l'interaccionisme simbòlic (Blumer, 1969) del sociocognitivisme (Tajfel, 1981; Tajfel & Turner, 1986; Turner, 1987) o del construccionisme social (Berger & Luckmann, 1966; Gergen, 1985), el concepte d'apropiació espacial (Korosec, 1976; Pol, en premsa) i el nexa que estableixen Proshansky et.al. (1983) entre les teories del self i la psicologia ambiental a través del concepte de place-identity constituïran el nucli principal d'aquest capítol.

L'apartat 3.3. tracta de revisar les principals aportacions que, des de diferents disciplines, s'han efectuat sobre el tema del simbolisme espacial passant per la sociologia urbana (Wirth, 1945, Francis, 1983, Lefebvre, 1970; Castells, 1972, 1979, 1981), l'antropologia urbana (Rapoport, 1970, 1977), els autors que es situen en una perspectiva propera a l'ecologia humana (Firey, 1945; Hunter, 1987) així com les aportacions per part de la psicologia ambiental, des dels treballs basats en mapes cognitius (Lynch, 1953, 1960 i posteriors; Downs & Stea, 1977, Milgram, 1984) fins al concepte de urban-identity de Lalli (1988; en premsa) o els diferents interessants treballs sobre identitat social i entorn de Stokols (1981; 1990; Stokols & Shumaker, 1981; Stokols & Jacobi, 1984) i Aguilar (1990, 1991; Reid i Aguilar, 1991).

A partir de les aportacions teòrics revisades en els anteriors apartats, en el punt 3.4. proposarem la conceptualització teòrica dels dos elements que, estretament relacionats entre si, acoten el nostre objecte d'estudi: la identitat social urbana i l'espai simbòlic urbà. En base a aquest plantejaments, proposem que, paral·lelament a altres categoritzacions, els grups socials o les comunitats configuren la seva identitat en base també a categoritzacions que es fonamenten en determinats entorns urbans com un barri o una ciutat, per exemple. D'aquesta manera la identitat social urbana seria una subestructura de la identitat social d'un grup o comunitat de manera que aquest es percep com a tal a partir d'identificar-se amb una determinada àrea urbana o categoria social urbana. En aquesta configuració de la identitat social urbana hi juguen un paper destacat aquells espais a través dels quals, per la seva singularitat o pel seu significat socialment elaborat i compartit, els individus s'identifiquen amb una determinada categoria urbana. D'aquesta manera, l'espai deixa de ser un simple element físic per convertir-se en un producte social fruit de la construcció social de significats simbòlics. Passa a ser, doncs, un espai simbòlic urbà. L'apartat acaba amb l'explicitació de les hipòtesis de treball que es deriven del model teòric proposat i que guiaran les posteriors parts de la tesi.

3.2. ELEMENTS PER A UNA APROXIMACIÓ PSICOSOCIAL.

3.2.1. La relació entre l'individu i el seu entorn.

La relació entre persona i entorn ha estat, sens dubte un dels grans punts de debat dins la trajectòria del desenvolupament de la psicologia com a ciència. Els seus orígens es remunten a la sempre present i mai totalment resolta discussió sobre les relacions entre persona i ambient o a les lleis que es troben darrera del binomi conducta-entorn. La polèmica suscitada pels diferents determinismes ha estat també traspassada al sí de la psicologia ambiental. Per una banda, el personalisme o "personologisme" (segons Holahan, 1982) considera a les qualitats intraorganísmiques estables com les determinants bàsiques de la conducta humana. Per altra, l'ambientalisme o situacionisme manté que les variables ambientals són les dominants en la conformació de les variacions de conducta (op.cit.). Completant aquests plantejaments sobre les relacions home-entorn, cal destacar la distinció que fa Stokols (1977) entre la Psicologia Ecològica (que emfasitza el procés col·lectiu pel qual els grups s'adapten al medi físic) i la Psicologia Ambiental, centrada en els aspectes interpersonals tant de la percepció, cognició i aprenentatge ambiental com de l'impacte del medi en la personalitat de l'individu (Pol. 1981). Per la seva banda, Pol (1992) recupera la taxonomia d'Altman & Rorgoff (1987) segons la qual la investigació en psicologia ambiental es pot agrupar en base a quatre perspectives:

a) aquella que es centra en l'establiment de trets característics i on els aspectes ambientals queden en un segon terme en funció de les bases biològiques i qualitats personals.

b) la perspectiva interaccionista la qual, a través de l'anàlisi de causes i conseqüències cerca la predicció i control dels agents operants, un dels quals és l'entorn. El màxim exponent és la clàssica equació de Kurt Lewin (1936) segons la qual la conducta està en funció tant de la persona com de l'ambient $C = f(P, A)$, és a dir, la font essencial de la variabilitat de la conducta humana rau en la interacció de les forces personals amb les forces ambientals.

c) la perspectiva organísmica o sistèmica, la qual analitza la relació entre individu i entorn basant-se en la idea gestàltica de que el conjunt és més que la suma de les parts i que tot canvi afecta a la globalitat del sistema.

d) la perspectiva transaccional, centrada en l'estudi dels aspectes psicològics i ambientals com un tot dinàmic, és a dir, com unitats holístiques. El model transaccional trenca els models lineals clàssics presentant un esquema on les variables es presenten com a parts en interacció d'un sistema integrat. D'aquesta manera, cada variable pot actuar com a variable independent, medidora o dependent en funció del problema d'estudi i de la perspectiva escollida.

A partir de la idea de que l'enfocament adaptatiu és una característica essencial de la psicologia ambiental, Holahan (1982) es situa en aquesta última perspectiva defensant que "la persona

funciona com una entitat total i integrada en l'equació ambient-conducta" (trad. 1991, p. 390). La perspectiva d'aquest autor ens porta, a través d'aproximacions successives, a un plantejament de la relació persona-entorn que passa per abordar tres models bàsics: un model holístic de l'ambient, un model integrat de la persona i un model integrat de la relació persona-ambient.

Holahan defensa un model holístic de l'ambient en el qual els diferents aspectes ambientals es troben interrelacionats en la conducta de l'individu. Per altra banda, cal tenir en compte que els entorns físics es troben immersos en un context social i cultural determinat, el qual no pot ser oblidat sota aquesta perspectiva. Un marc conceptual que s'ajusta perfectament a aquest model holístic és el proposat per Bronfenbrenner (1977) segons el qual s'entén l'ambient com una sèrie de cercles concèntrics que envolten l'individu. Aquest cercles es poden agrupar en tres sistemes. El **microsistema** està constituït pels entorns físics més immediats a l'individu (la casa, l'escola, el treball). El **mesosistema** està format per les estructures socials més amples, tant formals com informals, que abracen els entorns immediats a l'individu (veïnat, serveis de comunicació i transport,...). El **macrosistema** és quelcom més abstracte i representa patrons culturals generals on estan immersos els anteriors sistemes (estils de vida, tendències arquitectòniques, estructuració dels grups socials,...). Aquest esquema, per la seva banda, és paral·lel a la idea de "coquilles" o capes concèntriques que, partint del propi

cos, envolten a l'individu i regulen la seva interacció amb el medi (Moles, 1972).

Amb la presentació d'aquest model holístic de l'ambient es descarta d'entrada la idea de que la influència dels entorns físics en la conducta de l'individu respon a un model causal on causes simples produeixen efectes simples. La incorporació de les variables socials i culturals complica extraordinàriament aquesta relació, alhora que l'enriqueix a nivell explicatiu.

Des d'aquesta perspectiva doncs, cal considerar que en la relació amb l'entorn la persona actua com una entitat total i integrada. Aquesta idea és molt propera al que Craik anomena "paradigma de la personalitat" (Craik, 1976, 1977). En contrast amb molts posicionaments que estudien de manera aïllada els processos psicològics, el paradigma de la personalitat considera a la persona total com una entitat dinàmicament organitzada. És aquesta unitat la que es posa de manifest en la relació persona-entorn, al processar de manera integrada la informació que arriba de l'ambient, informació que serveix de base per a la presa de decisions de l'individu en relació al seu entorn.

D'aquesta manera, quan parlem de personalitat i ambient "ens trobem doncs davant un paradigma extremadament complex i multidimensional, però encara poc treballat" (Pol, 1981, p. 83). Aquesta idea continua essent vigent actualment malgrat comencem a observar

capítols específics dedicats al tema en els últims manuals de psicologia ambiental: Holahan (1982, trad. 1991) inclou un capítol anomenat "Ambient i Conducta", mentre que Gifford (1987) dedica el quart capítol del seu manual a "Personalitat i Entorn".

El mateix Gifford reconeix que "el tòpic 'personalitat' pot semblar estrany en un llibre sobre psicologia ambiental" (1987, p.77). Malgrat això defensa la seva inclusió en aquest marc i la connexió entre personalitat i entorn argumentant quatre raons.

En primer lloc, molts teòrics de la personalitat han tingut en compte, de forma implícita molts cops, la relació entre aquesta i l'entorn. Examinant el tret extroversió-introversió de Carl Jung, per exemple, trobem que aquest autor basava la diferència entre l'extrovertit i l'introvertit en funció del grau en que la persona marca la preferència per estímuls externs a ell.

En segon lloc, i relacionat amb l'anterior afirmació, la recerca ens ha mostrat que el coneixement dels trets individuals de personalitat ens ajuda a comprendre i a poder predir la conducta en relació a l'entorn. Per exemple, per Gormly (1983, citat en Gifford, 1987) el coneixement de si una persona és sociable i/o energètica prediu de manera significativa el tipus d'escenari de conducta (behavior setting) que l'individu voldria seleccionar per dur a terme determinades conductes.

En tercer lloc, la mateixa psicologia ambiental està demostrant que els individus tenen trets o caràcters (dispositions) que són específicament rellevants en la transacció persona-entorn. En aquest sentit, Craik i McKechnie (Craik, 1970; Craik & McKechnie, 1977) suggereixen una combinació de conceptes de la psicologia de la personalitat i la psicologia ambiental, de la qual sorgeix el concepte de "disposició vers l'ambient" o modus permanent de relacionar-se amb l'ambient físic quotidià. El propi McKechnie (1974) ha desenvolupat l'Inventari de Respostes Ambientals (ERI) detectant vuit dimensions en quant al tipus de disposicions vers l'ambient:

- a) **pastoralisme** (en Holahan, 1991 es tradueix per natural) o tendència a acceptar les lleis naturals com vàlides, l'autosuficiència i, per tant, oposar-se al desenvolupament a costa de la terra.
- b) **Urbanisme** (traduït també per cosmopolita) o tendència a preferir la vida urbana amb la seva variada gama d'estímuls culturals i interpersonals.
- c) **Adaptació ambiental** o tendència a adaptar l'entorn a les necessitats i desitjos humans.
- d) **Recerca d'estímuls** o tendència a viatjar i explorar cercant sensacions físiques intenses.
- e) **Seguretat ambiental** (també traduït per confiança ambiental) o tendència a fer segur l'entorn, trobar el teu lloc i no tenir por de nous llocs o de trobar-te sol.

- f) Gust pels llocs i coses **antigues** o de disseny tradicional [veure el desenvolupament del constructe feta per Taylor i Konrad (1980)]
- g) **Necessitat de privacia** o tendència a buscar la soledat i no tenir excessiva relació amb veïns.
- h) **Orientació mecànica** o tendència vers els processos tecnològics.

En últim lloc, Gifford (1987) destaca que aquests caràcters tenen un paper central en relació a un dels conceptes més importants de la psicologia ambiental: la compatibilitat entre persona i entorn. D'aquesta manera, cal valorar acuradament tant les persones com els entorns a l'hora de dissenyar entorns on privi l'adequació entre persona i ambient. Aquesta valoració dels individus produeix un patró de característiques personals que té gran pes en el concepte de congruència persona-entorn.

Reprenent les consideracions de Gifford, farem un breu repàs a algunes de les aportacions efectuades des de la psicologia ambiental al tema de la personalitat i l'entorn.

Sonnenfeld (1969, citat en Gifford, 1987) elabora una tipologia en base al seu Inventari de la Personalitat Ambiental, en la qual inclou quatre conceptes: **sensitivitat ambiental** o grau de percebre i valorar l'impacte de la complexitat ambiental en l'individu. **Mobilitat ambiental** com tendència (o no) de visitar molts llocs cercant risc i exotisme. **Control ambiental** o creença de que l'ambient ens controla o bé que nosaltres controlem l'ambient. I

presa de riscos ambientals o capacitat de percebre (o no) els riscos potencials d'una activitat en un entorn concret.

Kaplan per al seva banda elabora el Qüestionari de Preferències Ambientals o EPQ (Kaplan, 1977) amb set escales que intenten mesurar les tendències individuals vers l'ambient. L'escala de natura, l'escala de romanticisme, l'escala de desenvolupament modern, la de suburbis, l'escala social, l'escala de reacció passiva a l'estres i l'escala de la ciutat.

En un altre ordre Sennett (1970) defensa que l'estructura planificada de l'espai urbà en les societats modernes tendeix a eliminar els espais espontanis d'interacció social, fomentant el desenvolupament de l'individualisme i la desconfiança i impeding un desenvolupament madur de la personalitat que busca resoldre la inseguretats amb la idealització de determinats estils de vida com a mecanismes evasius i amb formes estrictes de control en el que l'autor anomena la societat adolescent.

Per últim, Pol (1981) descriu algunes investigacions que han posat de manifest la relació entre determinades variables ambientals o determinats entorns i les seves repercussions en la personalitat dels individus. Així Klein (1934) i, posteriorment Bassols (1978) troben una clara relació entre ambients hostils i proliferació de personalitats amb tendències criminals. Tusquets i Grau (1987) es centren en la relació entre malaltia mental i entorn urbà mentre

que Chombart de Lauwe (1976) descriu com a significativa la relació entre la dimensió de l'habitatge i alguns trastorns de la personalitat. L'hacinament, la contaminació acústica, la falta d'higiene o la manca de privacitat són també variables que incideixen negativament en la personalitat dels individus (Schorr, 1966, citat en Pol, 1981) així com també l'ambient tèrmic, la sobrecàrrega ambiental i el grau de control del medi (Lévy Leboyer, 1985).

En definitiva, diversos han estat els autors que, partint de plantejaments més nomotètics o més idiogràfics, han intentat establir clares relacions entre els preceptes de la psicologia de la personalitat i els de la psicologia ambiental. En tots els casos, les premisses de Holahan (1982) de partir de models integrats de l'ambient, la persona i la relació entre aquesta i el seu entorn esdevenen elements que complexititzen en extrem la relació i fan veure aquests intents com aproximacions "micro" davant la magnitud de l'objecte d'estudi.

Al llarg d'aquest apartat hem pogut constatar la necessitat d'incloure l'estudi de les característiques de la personalitat dins el marc de la psicologia ambiental així com aprofundir en les bases que sustenten el binomi entorn-conducta. Tot això partint de la base de considerar la unitat integral de la persona, l'ambient com a concepte holístic i l'íntima relació que existeix en tot moment entre la persona i el seu entorn físic, relació que pot considerar-

se com de mútua reciprocitat.

Si bé les teories de la personalitat tendeixen a emfasitzar l'individu, no podem oblidar com assenyalava Holahan (1982) que aquest està immers en una dimensió de més ampli abast: la dimensió social. La incursió, en aquest punt, en la psicologia social i, especialment, en algun dels seus marcs teòrics ens ajudarà a completar aquest quadre conceptual.

3.3.2. La construcció social de l'entorn construït.

Per abordar teòricament el tema que ens ocupa i enmarcar-lo dins el corpus teòric de la psicologia social partirem del model poligonal proposat per Munné (1986) així com de la classificació elaborada per aquest autor dels marcs paradigmàtics d'aquesta disciplina (Munné, en premsa). En base a aquestes idees, hem optat per centrar-nos en aquells paradigmes que considerem més adients per tal d'analitzar el tema del significat simbòlic de l'espai urbà. Concretament, farem referència a l'interaccionisme simbòlic, el construccionisme social i les teories sociocognitives europees.

Dins del que podem anomenar teories del rol, l'interaccionisme simbòlic, és la que ofereix el marc teòric més complert (Munné, 1986). Aquesta corrent teòrica, present ja des dels inicis de la

psicologia social (Mead, 1934; veure Munné, 1989) torna, després de diverses etapes més o menys reeixides, com a un dels paradigmes bàsics de la psicologia social contemporània, especialment davant els qüestionaments cada cop més contundents cap a la psicologia social d'orientació psicològica, cap al cognitivisme "dur" i davant l'embranchida del cognitivisme social, de perspectiva més ampla (Ibañez, 1990) així com la consolidació de la microsociologia (Munné, en premsa).

Segons Blumer (1969) aquesta corrent teòrica de la psicologia social es basa en tres premisses bàsiques:

1. L'ésser humà orienta els seus actes cap als objectes (cap a tot allò que pot percebre en el seu món) en funció del que aquests signifiquen per a ell.
2. El significat d'aquests objectes es deriva de, o sorgeix com a conseqüència de la interacció social que cadascú manté amb els altres.
3. Els significats es manipulen i modifiquen mitjançant un procés interpretatiu desenvolupat per la persona al enfrontar-se amb els objectes i situacions que va trobant en la seva vida de cada dia.

La segona premissa fa referència concreta a la font del significat. Seguint a Blumer (1969) hi ha dues formes tradicionals d'explicar l'origen del significat:

a) es considera el significat com a part implícita d'allò que ho té, és a dir, com element natural de l'estructura objectiva de les coses. La formació del significat no és fruit de cap procés. L'únic que cal és reconèixer el significat que té aquesta cosa. Això reflexa la postura tradicional del "realisme" en filosofia.

b) es considera que el significat és un afegit que s'incorpora a una cosa per a aquells per als quals aquesta cosa posseeix significat. Aquest afegit físic és l'expressió d'elements com sensacions, sentiments, idees, records, mòbils i actituds. Així, el significat d'un objecte no és sinó l'expressió dels elements psicològics que intervenen en la seva percepció. Per tant, es pretén explicar el significat d'aquesta cosa aïllant els elements psicològics concrets que produeixen el significat.

Per a l'interaccionisme simbòlic, en canvi, el significat que un objecte té per a una persona és el resultat de les distintes formes en que altres persones actuen cap a ella en relació amb aquesta cosa. Els actes dels altres produeixen l'efecte de definir-li la cosa a aquesta persona. Així doncs, es considera que el significat és un producte social, una creació que emana mitjançant les activitats definitòries dels individus a mesura que aquests interactuen. En quant a l'origen dels significats, la utilització del significat per a una persona en l'acte que realitza implica un procés interpretatiu. Aquesta interpretació no és una simple aplicació automàtica de significats preestablerts, sinó un procés formatiu en el qual els significats són utilitzats i revisats com

instruments per a l'orientació i formació de l'acte.

Cal destacar que, per a Blumer, els "mons" que existeixen per als éssers humans estan formats per objectes, i "un objecte és tot allò que pot ser indicat, tot allò que pot ser assenyalat o al qual es pot fer referència" (1982, p. 8, orig. 1969), sigui aquest físic (un arbre, una cadira, un edifici, un carrer,...), social (una mare, un amic, un mestre,...) o abstracte (principis morals, idees, doctrines,...).

Aquests objectes són producte de la interacció simbòlica en tant en quant la seva naturalesa es fonamenta en el significat que prenen per a la persona o grup que els considera. Aquest significat emana fonamentalment de la manera en que els objectes han estat definits per "aquells" amb els quals la persona intractua.

Sota aquesta perspectiva podríem dir que "l'entorn està compost exclusivament d'aquells objectes que uns éssers humans determinats identifiquen i coneixen. La naturalesa del medi ambient ve donada pel significat que per a aquestes persones (o grups) tenen els objectes que el componen" (op.cit., p. 9). De fet, Blumer prefereix parlar de "món" en lloc d'"entorn" per referir-se a aquell conjunt d'elements que envolten la vida dels individus i amb els quals interactuen a través d'uns significats socialment creats i compartits.

"Els significats dels objectes han d'ésser considerats com a creacions socials en tant en quant es formen i sorgeixen com a resultat del procés de definició i interpretació, ja que aquest té lloc a l'hora en l'interacció de les persones. El significat de totes i cadascuna de les coses ha de formar-se, aprendre's i transmetre's mitjançant un procés d'interacció que esdevé, necessàriament, un procés social. A nivell de la interacció simbòlica, la vida d'un grup humà és part d'un procés en el que les persones van formant, sustentant i transformant els objectes del seu món a mesura que els hi van conferint un significat. Els objectes estan mancats d'estatus fix, a no ser que el seu significat es vagi configurant mitjançant les indicacions i definicions que les persones facin d'ells" (Blumer, 1982, p. 9, orig. 1969).

Les idees aquí exposades guarden una evident relació amb els plantejaments de Vigotsky (1934, 1960) en un doble sentit. Per una banda en l'anterioritat d'allò interpsíquic sobre allò intrapsíquic. Per altra, l'èmfasi donat a l'anàlisi del context socio-històric del comportament humà, aspecte que serà reprès pel construccionisme social (Gergen, 1985).

Aquesta corrent teòrica, de clara tendència antipositivista, entén el significat com un producte social negociat i contextualitzat, el qual es vehicula bàsicament a través del llenguatge o la narració (Gergen, 1985). La seva connexió amb la tesi de la construcció social de la realitat de Berger & Luckmann (1966) es posada de manifest pel propi Gergen. Per a aquests autors, al actuar es va creant el significat i, per tant, el món social. En clara relació amb l'interaccionisme simbòlic, argumenten que fins i tot la pròpia identitat pot ser considerada com a una construcció social.

De fet, com comenta Javaloy (1990) les idees de Blumer (1969) sobre la naturalesa social dels significats dels objectes entronquen directament amb teories psicosocials sociocognitivistes com ara la de la categorització social (Tajfel, 1981, 1983; Tajfel i Turner, 1986; Turner, 1987; Codol, 1984, per citar alguns dels treballs més destacats en aquesta línia). Tant des de l'interaccionisme simbòlic (Stryker, 1983) com des de la teoria de la categorització social es destaca la necessitat que tenen els éssers humans d'ordenar el seu món, de classificar-lo en categories i d'actuar en base a aquestes categories construint la seva particular percepció de la realitat, és a dir, la seva identitat. Aquestes idees seran represes posteriorment en l'apartat 3.2.3.2.

Una idea queda clara a la llum del que hem vist en aquest apartat: l'individu té necessitat de donar significat als seus actes, de donar significat al món d'objectes que l'envolta, al seu entorn

sigui aquest social o físic. Els objectes físics per si sols no tenen valor ontològic a no ser que s'els hi atribueixi un determinat significat. És el significat el que dona sentit a l'objecte, per sobre de la seva estructura física. Tot això, però, respon a una necessitat encara més bàsica: donar significat i sentit al propi subjecte com un objecte social més. Aquest procés pot tenir diferents versions segons els diferents autors, però en tots ells destaca el paper actiu de l'individu en la construcció i atribució de significats, la qualitat social d'aquests i la seva necessària contextualització física i històrica.

Arribats a aquest punt és necessari trobar un nexa entre la psicologia individual (apartat 3.2.1.) i la psicologia social, i posar-les en relació amb la psicologia ambiental. Aquest nexa és, el concepte de self al qual dedicarem el proper apartat.

3.2.3. La construcció social del self.

Efectivament, el self considerat en tant que esquema (schemata) entronca fortament amb les concepcions de la psicologia de la personalitat com a estructura psicològica de l'individu que li proporciona continuïtat i unitat, és a dir, funcionalitat (Epstein 1973) mentre que, en tant que producte social, es originalment concebut i posteriorment recuperat per a la psicologia social

bàsicament des de l'interaccionisme simbòlic. L'enorme plasticitat del concepte així com la seva profunditat conceptual han fet que actualment ens trobem davant d'una recuperació del self des de perspectives teòriques i disciplines diverses.

En efecte, segons Ibañez (1991) assistim a un espectacular redescobriment del concepte de self, des dels primers plantejaments de William James (1890), G.H. Mead (1934) o Cooley (1902), passant per les crítiques suscitées a la Teoria de la Disonància Cognitiva de Festinger (Rosenberg, 1965; Bem, 1965; Tedescghi, Schlenker i Bonoma, 1971, citats en Ibañez, 1991) fins arribar a enllaçar amb la teoria de la Categorització social i el concepte d'identitat social (Tajfel 1981, Turner, 1987) o a plantejar teories pròpies (Snyder, 1979; Duval i Wicklund, 1972; Bandura, 1986, citats en Ibañez, 1991)).

No és l'objectiu d'aquesta tesi desenvolupar de manera exhaustiva el concepte de self però creiem que és bàsic donar una visió el més completa possible al tractament que d'aquest concepte han realitzat alguns dels autors que més clarament han influït en les teoritzacions més recents sobre el tema.

Posteriorment, donarem algunes opinions sobre la incidència que el concepte de self ha tingut en la psicologia ambiental i quin és el pes específic que s'atribueix a l'entorn en la configuració del self. Per últim realitzarem una exposició dels desenvolupaments

teòrics que, des de la psicologia ambiental, han posat en relació ambdós elements.

3.2.3.1. Aportacions teòriques al concepte de self.

L'origen del concepte de self s'atribueix tradicionalment a **William James** (1890) amb el seu llibre "The Principles of Psychology" (Scheibe, 1985). En ell l'autor reconeix des del començament una distinció entre dues vessants del self: el self empíric (el "Mi") o aquell que pot ser observat, i el pur ego (el "Jo") o aquell que dóna unitat al self.

Ahora, el self empíric es divideix en tres instàncies: el self material, el self social i el self espiritual. Mentre el self material compren pensaments sobre possessions, guanys i pèrdues, llocs, objectes i demés coses tangibles que ens són d'igual forma pròpies o de propietat (me or mine), el self espiritual compren pensaments i sentiments sobre objectes abstractes com deu, el cosmos, els orígens i els destins o el misteri de la vida interior d'un mateix. Malgrat facin referència a objectes diferents, reals o metafísics, el self material i l'espiritual, en tant que pensaments, elaboren el mateix tipus de producte.

El mateix succeeix amb el self social que, per James està format pels diferents pensaments que tenim sobre els diferents grups

socials amb els quals interactuem. En propietat, caldria parlar de selfs socials (en plural) ja que en l'elaboració d'aquests self intervenen de manera fonamental els propis grups socials: "un home té tant selfs socials com individus que el reconeixen i tenen una imatge d'ell. Però com aquests individus tendeixen a juntar-se formant grups, hauríem de dir que un individu té tants selfs socials com diferents grups de persones, l'opinió dels quals l'interessa" (1890, p.204, citat en Scheibe, 1985).

Malgrat aquesta triple dimensió del self empíric i la descripció d'una multiplicitat de selfs socials, James no contempla el self com un element discontinu, sinó dotat d'unitat. Aquesta unitat la dona precisament el pur ego o el "Jo". Aquest és tant sols un concepte definit per implicació funcional, que dota de sentit i de continuïtat al self com entitat integrada, sense anar més enllà en l'explicació de la seva existència. James no pretén descriure un ego substancial.

Per altra banda, l'autor proposa una categorització bàsica i elemental de la qual partim tots els éssers humans per tal de situar-nos i cercar la nostra identitat. Aquesta categorització suposa una ruptura de l'univers en dues meitats, dibuixant una línia divisòria per distingir entre "jo" i "no jo".

Aquest "no jo" de James respon a la idea d'entorn, tant social com físic, diferenciant-se en això de la idea de l'"altre generalitzat"

de Mead amb un significat exclusivament social. Aquesta idea queda reflectida pel propi James: "no tant sols la gent sinó els llocs i coses que jo conec amplien el meu self d'una manera metafòricament social" (1890, p.308, citat en Scheibe,1985).

La noció de self social proposada per James és, poc temps després, recuperada i elaborada per James Mark Baldwin en el seu llibre general sobre psicologia social "Social and Ethical Interpretations" (1897). En ell descriu el procés de desenvolupament del self en la interacció social. Mentre aquest procés es troba implícit en James i la seva concepció de self empíric, Baldwin feia entenedor com podia trobar-se la gènesi social del self: el "self" i l'"altre" neixen junts i es desenvolupen a partir d'una doble reacció simultània. El sentit de mi mateix creix per imitació a l'altre i el sentit d'aquest altre creix a partir del sentit de mi mateix. Tant l'ego com l'alter són doncs essencialment socials. Així el self es desenvolupa com una funció dialèctica entre el nen i la societat.

Una altra característica del concepte de Baldwin sobre el self marcarà clarament els desenvolupaments dels conceptes d'adaptació i assimilació de Piaget. Baldwin contempla un self habitual i un self acomodatiu. El primer és producte d'una assimilació imitativa; és un self establert i resistent al canvi. El self acomodatiu, pel contrari, és un agent actiu de canvi, buscant constantment modificacions en resposta a noves experiències. El procés dialèctic

d'ambdós és paral·lel al procés d'interacció del self amb el medi social.

Les idees de James i de Baldwin van ser recollides a l'hora per **Charles Horton Cooley** (1902). Comparteix amb el segon la idea de que és impossible considerar un self aïllat. Com el primer, rebutja la noció d'un "pur ego" substantiu, però no comparteix del tot les seves idees respecte al self empíric. Aquest cal analitzar-lo a partir de l'estudi del llenguatge ordinari, cercant el significat que tenen en la parla comú els pronoms singulars de primera persona. D'aquesta anàlisi conclou que el self empíric és essencialment social, ja que l'ús d'aquest pronoms té, majoritàriament, un sentit social. Rebutja doncs la discussió d'un self material i d'un espiritual que feia James, i prefereix parlar únicament d'un self social.

Cooley és generalment identificat per la seva concepció del "looking glass self", és a dir, la idea de que el material empíric en brut per a la formació el self consisteix en els reflexes de nosaltres mateixos que veiem amb els altres. La solució al problema de la relació entre individu i societat és clar: la societat està en la ment de cadascun de nosaltres i cadascú té un self que és producte dels altres individus amb els quals interacciona. Individu i societat no són fenòmens separats sinó que són dos aspectes del mateix fenomen.

Però, potser, l'autor que més ha incidit en la configuració del concepte de self és George Herbert Mead amb al seva obra "Self, Mind and Society" (1934), mantenint certes divergències amb els autors anteriors. La posició de Mead difereix de la de James en quant a que la psicologia dels self de James era fonamentalment una psicologia individual en la qual part dels constituents del self empíric eren definits com socials. Per altra banda difereix de Baldwin al dir que els termes en que es proposa la dialèctica entre el self i l'altre és inicialment asimètrica en favor de lo social. En la visió de Mead, el self no tant sols no existeix des del naixement sinó que sorgeix com resultat de l'intercanvi social.

L'afinitat que manté amb Cooley és òbvia. Hi ha, però, una important diferència. Cooley defensa un cert tipus de mentalisme social on allò social existeix essencialment en la ment dels individus. En aquest sentit difereix de Mead que posa l'èmfasi precisament en les accions socials i, més particularment, en les accions socials simbòliques mediatitzades pel llenguatge. Aquestes accions són els mitjans essencials pels quals es creen i mantenen tant els selfs com les societats.

El self que proposa Mead no és una variant del "looking glass self" de Cooley. La metàfora de Cooley implica un self vist a través del mirall passiu de la societat. Mead atorga un paper actiu essencial tant a l'individu com als altres (la societat) segons el qual nosaltres podem prendre la postura de l'altre i veuren's a

nosaltres mateixos. Prenen el rol de l'altre podem veuren's "objectivament" (com a objecte). A més, el veritable desenvolupament d'un self interior depèn prèviament d'aconseguir la perspectiva exterior d'allò social. Mead insisteix en que hom no pot conversar amb ell mateix sense primer conversar amb els altres.

Com veiem, el tipus de conducta en la qual Mead està interessat no és certament el moviment corporal o el canvi físic. Són els actes comunicatius entre els individus conduïts a través dels símbols significants. El pensament és, en sí mateix, social en origen i interactiu en la seva naturalesa.

En el decurs del desenvolupament, el nen progressivament aprèn a prendre cap a ell l'actitud de la comunitat organitzada o dels grups socials amb els que interactua. Aquest conjunt que dona a l'individu la seva unitat de self es denominat l'"altre generalitzat". Aquest altre generalitzat pot consistir perfectament en abstraccions o grups inexistents. En un sentit funcional prové a l'individu tant d'una manera consistent de pensar com de la perspectiva generalment usual de decidir el més correcte en el decurs d'una acció concreta. El joc del nen i, posteriorment, l'esport tenen com a objectiu internalitzar l'altre generalitzat i, al mateix temps, desenvolupar habilitats socials a través del *rol playing*.

Com James, Baldwin o Cooley, Mead no utilitza un "jo" essencial o metafísic sinó que serveix per descriure l'activitat que té lloc en el present específic. Això porta a una implicació sobre les limitacions dels coneixement del self: partint de que el "jo" no pot conèixer-se a ell mateix, mai coneix exactament que va a fer per endavant. En aquest sentit el jo és lliure per prendre iniciatives. Aquesta idea ens recorda la distinció de Baldwin entre el self assimilatiu i el self acomodatiu. En definitiva, cadascuna de les idees sobre el self tenen en comú el seu origen social, encara que cada self és únic en tant en quant el caràcter de les interaccions socials experimentades és única per a cada individu.

Fent aquest repas als principals autors que han treballat sobre el concepte de self no podem oblidar Sigmund Freud. La seva visió del tema, però, queda força allunyada dels nostres propòsits i, en conseqüència, tant sols farem una ressenya esquemàtica de les principals diferències entre les postures de Freud i de Mead. Tenint en compte que partim de dues concepcions antagoniques de veure la persona i el món social que l'envolta, les idees d'aquests dos grans pensadors queden reflectides en el quadre de la pàgina següent.

Sigmund FREUD	George Herbert MEAD
l'individu és el primer	allò social és el primer
la relació entre individu i societat és d'enemistat	la relació entre individu i societat és de mútua dependència
la conseqüència de la identificació amb la cultura és la renúncia del self	l'assumció de la perspectiva de l'altre generalitzat és coincident amb el major grau de desenvolupament i integració del self.

(Basat en Scheibe, 1985)

La Psiquiatria Interpersonal de Sullivan pot ser considerada una síntesi d'aquestes dues postures o, al menys, un punt intermedi d'ambdues. Partint en els seus inicis d'una perspectiva psicoanalítica ortodoxa, Sullivan arriba a una postura també psicoanalítica però que emfasitza més els processos interpersonals que els pròpiament intrapsíquics.

L'afinitat que manté amb la línia de James i de Mead és clara: "per tot el que conec, cada ésser humà té tantes personalitats com relacions interpersonals" (citad en Scheibe, 1985).

Treballs recents en cognició social s'adrecen vers l'especificació

de l'estructura cognitiva i de les funcions del self. Un dels autors més importants en aquesta línia és **Seymour Epstein** (1973) el qual, basant-se en la psicologia ingènua de Heider (1958) defineix el concepte de self com "una teoria que l'individu ha construït sobre ell mateix, sobre l'experiència i el funcionament individual. (Aquesta teoria és) part d'una de més amplia que l'individu té respecte a la seva totalitat d'experiència significant" (1973, p.407).

Com a teoria científica, aquesta conté una sèrie d'actes rellevants tals com els que descriuen l'aparença corporal, les possessions, amics, episodis socials; conté també constructes que organitzen i classifiquen aquests fets tals com elegància, riquesa, amistat, independència; i conté hipòtesis o creences que relacionen fets i constructes amb d'altres fets i conductes que s'en poden derivar dels primers. Les aspiracions i valors també hi entren en joc produint tot plegat una teoria del self que representa una barreja d'actualitats i potencialitats d'un mateix.

Per altra banda, el concepte de self tant exerceix influència sobre l'experiència com és influenciat per aquesta. Influeix en l'experiència en tant en quant afecta al que l'individu fa i a com interpreta el món (normalment, seguint els dictats de la seva teoria). Es troba influenciat per l'experiència en tant en quant els seus elements són constantment posats a prova en el decurs de la vida; aquests elements sovint solen estar ben suportats però a

vegades poden ser rebutjats o modificats en base a les dades que proporciona l'experiència.

Com a organització del coneixement sobre un mateix, el concepte de self proporciona continuïtat, ja que una gran porció d'ell queda en la memòria. També proporciona unitat donç ofereix un vehicle coherent per interpretar i explicar el món que rodega a l'individu. Conseqüentment, fins al punt que és raonablement vàlid (consistent amb l'evidència de que es disposa i susceptible de resistir futures validacions) permet una predicció relativament efectiva així com un control dels events que són rellevants per al self. El concepte de self, d'aquesta manera, proporciona l'organització de l'experiència que permet unitat i continuïtat mentre facilita el funcionament de l'individu en la vida de cada dia (Epstein, 1973).

Com podem veure, el punt de vista d'Epstein és totalment compatible amb les idees de James, ja que tant la teoria del self del primer com els productes del self empíric del segon tenen com a finalitat proporcionar unitat i continuïtat al self. En Epstein cada nova dada (cada nova experiència) s'integra en altres dades anteriors; el que és nou és assimilat pel que és vell o el que és vell s'acomoda al que és nou. Les reminiscències amb les idees del self de Baldwin i amb l'estructuralisme piagetian són òbvies, alhora que recull la idea de James d'uns pensaments apropiant-se d'altres pensaments.

3.2.3.2. El concepte de self i la identitat social. Aportacions des del sociocognitivisme.

En aquest punt és important destacar l'estreta relació que existeix entre el concepte de self i el d'identitat social, relació encara no totalment explorada com assenyala Ibañez: "la relación entre el self y la identidad social es una cuestión compleja donde no queda claro si la relación es de inclusión total i parcial, y cuáles son los procesos exactos que vinculan ambas entidades" (1991, p. 189). Per aquest autor, però, i a la llum de les aportacions de l'interaccionisme simbòlic i de l'etnometodologia, qualsevol conceptualització de la identitat passa per l'assumpció d'uns determinats principis:

- la identitat està sempre "**situada**", i canvia amb les situacions en les que es manifesta. Es, per tant "**múltiple**".
- la identitat és "**emergent**", es constitueix en el procés local de les interaccions socials concretes i particulars.
- la identitat és "**recíproca**", respon en part a les respostes que sobre nosaltres mateixos ens donen els demés.
- la identitat és "**negociada**", a través dels ajustaments successius que constitueixen la intersubjectivitat.
- la identitat és, alhora, "**causa i resultat**" de la interacció social.
- amb freqüència, les identitats socials són "**auto-realitzadores**" (self-fulfilling) en el sentit de que tendeixen a produir els

elements conductuals que les confirmen.

De fet, les idees de Blumer sobre la naturalesa social dels significats dels objectes (Blumer, 1982) entronquen directament amb teories psicosocials com ara la de la categorització social (Tajfel, 1959, 1972, 1981; Tajfel i Turner, 1978; Turner, 1987, per sols alguns dels treballs més importants sobre el tema) que destaca la necessitat que tenim els éssers humans d'ordenar el nostre món, de classificar amb categories els seus objectes (incloent lògicament persones i grups) i d'actuar en base a aquestes categories construint la nostra particular percepció de la realitat, és a dir, la nostra identitat.

Categoritzacions tan elementals com "objectes amb ment" i "objectes sense ment" han esdevingut la base i, posteriorment, el taló d'Aquil·les del cognitivisme en psicologia (Riviere, 1991).

La idea de la identitat social en funció de la categorització social es troba perfectament recollida per Rupert Brown (1988): "el fet de segmentar el món en un nombre de categories manejable no tant sols ens ajuda a simplificar-lo i donar-li un sentit, sinó que serveix també per un altra funció molt important: per definir qui som. No tant sols classifiquem als altres com a membres d'aquest o aquell grup sinó que també ens posicionem a nosaltres mateixos en relació a aquests grups. En altres paraules, el nostre sentit d'identitat està clarament marcat per la nostra pertinença a

diversos grups" (en Hewstone, Stroebe, Codol i Stephenson, 1991, p. 386)

Un dels autors que més encertadament posen en joc la relació entre self i identitat social és **John C. Turner**. Si bé fins ara hem estat parlant d'un self bàsicament individual, de l'individu (malgrat la seva formació i desenvolupaments són socials), en la Teoria de la Categorització del Self de Turner (1987) trobem un salt qualitatiu: "la situación grupal produce un cambio del nivel de abstracción en la definición del self, que pasa a ser conceptualizado en términos de la categoría grupal" (Ibañez, 1991, p. 199).

Per Turner la situació grupal comporta un fenomen de despersonalització de l'individu produït pel mecanisme categorial bàsic del metacontrast. L'accentuació de les similituts intragrupsals corre paralela a l'accentuació de les diferències intergrupals. La base de la identitat social és fruit de la igualtat endogrupal i la diferència amb l'exogrup. Aquest self grupal es forma a partir d'aquelles categories que siguin rellevants per a la identificació endogrupal. Turner utilitza el terme "saliencia" per designar aquesta rellevància categorial; el seu contingut és psicològic i no estimular (Turner, 1987).

La relació entre el self individual i el self grupal, a favor d'aquest últim, queda clarament expressada en paraules del propi Turner: "El análisis de la categorización del yo realiza una

reconceptualización del grupo social predominantemente cognitiva, como colección de individuos que se perciben a sí mismos como miembros de la misma categoría social(...). El grupo está representado, de forma cognitiva, en la mente del miembro individual y, en este sentido, existe como identificación social(...). La categorización de los objetos físicos y de otras personas se traduce en la acentuación perceptiva de semejanzas intracategoriales y de diferencias intercategoriales en las dimensiones consideradas como asociadas a la categorización; lo mismo ocurre en la categorización del yo: el yo se percibe tomando en cuenta los estereotipos endogrupales considerándose que la estereotipia opera basándose en el status valorativo, el prestigio, las experiencias emocionales, las necesidades, los objetivos, las normas conductuales y actitudinales y los rasgos conductuales o de personalidad. Por tant, la categorización del yo conduce a la percepción estereotípica del yo y a la despersonalización, así como a la adhesión a la conducta endogrupal normativa y a su expresión"(1990, pp.147-148, orig. 1987).

Els processos psicosocials que caracteritzen al fenomen grupal, doncs, parteixen de la capacitat que tenen els individus de pensar-se a sí mateixos situant-se en el nivell d'abstracció que correspon a la categoria grupal (Ibañez, 1991).

Si bé els autors que defensen la idea d'un self individual utilitzen categoritzacions com "jo" i "no jo" (James, 1890), o "self" i "altre generalitzat" (Mead, 1934), per Turner el self es defineix no tant sols per la diferenciació respecta a l'altre, sinó també per l'establiment de similituts amb altres membres del propi grup, és a dir, distingint el "nosaltres" del "ells" (Tajfel, 1978; Turner i Oakes, 1986).

Tajfel i Turner, doncs, defensen que les avaluacions del nostre grup són de naturalesa essencialment relativa; avaluem el valor o prestigi del nostre grup comparant-lo amb altres grups. El resultat d'aquestes comparacions intergrupals és important per a nosaltres ja que repercuteix, de manera indirecta, en la nostra autoestima.

Degut a aquesta suposada necessitat d'un autoconcepte positiu (o self positiu), es conclou que en aquestes comparacions hi haurà biaixos en la recerca de modus a través dels quals l'endogrup pugui distingir-se favorablement dels exogrups. Tajfel denomina a això "l'establiment d'una distintivitat positiva" (Tajfel, 1978, p. 83; citat en Brown, 1991 p.386).

Aquesta idea de Tajfel d'establir una distintivitat positiva en el self" pot relacionarse fàcilment amb la idea de "cercar identitats o imatges desitjades del self" de Schlenker (1985). Per altra banda, és aquí on trobem una de les poques referències directes a l'entorn com a element configurador del self. Efectivament, el

procés de crear entorns que donguin suport al self ha estat enfatitzat per Secord i Backman (1965) o Swann (1985) (citats en Schlenker, 1985). Aquestes posicions, però, suggereixen que la gent intenta crear entorns que mantinguin congruència amb el concepte de self.

Schlenker, però, es refereix a la creació d'entorns per donar suport a imatges d'identitats desitjades: "com agents actius, la gent intenta crear entorns, tant en les seves ments com en la realitat, que donguin suport, validesa, i que elicitin imatges d'identitat desitjades" (1985, p.89). Aquest procés es pot realitzar:

- a través de l'atenció selectiva, interpretació i record.
- a través d'avaluació selectiva i d'un marc d'estandars que serveixi de referència.
- a través de l'exposició selectiva del self a tipus particulars de gent o de situacions.
- a través de l'expressió selectiva d'informacions sobre el self i l'ús selectiu d'influències per canviar o modificar l'altre gent o les situacions.

Com sempre, però, aquesta exposició es refereix més a l'entorn social que a l'entorn físic, encara que les idees poden ser perfectament extrapolables.

Una de les conclusions més evidents que pot extreure's del vist fins ara és la constatació d'un procés de redescobriment i d'un esforç per actualitzar el concepte de self dins el corpus de la psicologia social. Paral·lelament cal destacar una recuperació d'autors com James, Dewey, Mead, Goffman o Garfinkel en un intent de portar l'Interaccionisme Simbòlic i corrents més o menys afins fins a les seves últimes conseqüències.

Cal també constatar una qüestió d'importància cabdal per al tema que ens ocupa. Per una banda, el desplaçament o la ignorància en la que ha caigut l'entorn físic per part de les teories del self, centrades en aspectes exclusiva i tradicionalment socials, sense tenir en compte premisses tant bàsiques com que l'entorn físic és també un producte social.

Per altra banda, la psicologia ambiental ha descuidat de manera alarmant el concepte de self com a producte social en els seus plantejaments i en les seves propies produccions teòriques -moltes d'elles sorgides en el sí de la pròpia psicologia social.

Proshansky es fa ressó d'aquesta difícil situació (Proshansky, Fabian i Kaminoff, 1983). Per ell, des del punt de vista del psicòleg ambiental, les conceptualitzacions del sistema del self han estat clarament limitades per varies raons.

En primer lloc, s'ha posat un excessiu èmfasi en situar els processos individual, interpersonal i del grup social en la base del desenvolupament de la identitat del self, sense tenir en compte la influència que exerceixen els entorns físics com a part inherent del context de socialització en el qual es forma la identitat del self.

Per altra banda, trobem un problema que emergeix de les teories tradicionals de la personalitat i/o del self i és que aquestes assumeixen que el self és un sistema estable, unificat i integrat. Proshansky et.al. no defensen però un self fragmentat o desintegrat en multitud de subestructures inconexes. Critiquen que l'èmfasi d'aquestes teories tradicionals rau en la constància i l'estabilitat més que en el canvi quan, tant el self com la identitat del self, són estructures que pateixen canvis durant tot el cicle vital de l'individu, no tant sols durant els primers anys de formació.

Aquesta tendència a la constància crea encara una altra distorsió: la tendència a ignorar la influència dels canvis ambientals significatius en l'estructura del self i, particularment, en l'identitat del self. "Rarament l'impacte de la deterioració del barri, la mobilitat geogràfica i la reconstrucció tecnològica del terreny han estat avaluades en termes del seu impacte en l'identitat del self. Sense minimitzar la significació de l'estabilitat i de la constància, nosaltres em d'insistir en la

importancia d'una aproximació ecològica en la qual la persona es vista transaccionant en un món canviant, Efectivament, la implicació és que no és menys crucial explorar la variabilitat de l'identitat del self que descriure les seves característiques més estables" (Proshansky et.al., 1983, p. 59). Aquesta mutua ignorància entre el desenvolupament del self i l'entorn físic a on es contextualitza ha comportat doncs l'existència d'una llacuna fonamental entre la psicologia social i la psicologia ambiental. Aquesta qüestió ja ha començat a veure la llum a partir dels treballs de Harold Proshansky sobre el concepte d'identitat del lloc o place-identity (Proshansky, 1976, 1978; Proshansky et.al., 1983) i de treballs que prenen com a punt de partida aquest concepte (Lalli, 1988, en premsa; Hunter, 1987, Korpela, 1989, 1992).

Abans de passar a analitzar aquestes elaboracions teòriques, cal detenir-nos primer en analitzar un concepte que, a hores d'ara, és ja un tòpic dins el corpus de la psicologia ambiental; ens referim a l'apropiació de l'espai, i ho fem així per dues raons bàsiques. En primer lloc una qüestió de cronologia conceptual, ja que el concepte d'identitat del lloc de Proshansky apareix per primera vegada en un article sobre apropiació de l'espai (Proshansky, 1976). En segon lloc, una qüestió d'implicacions teòriques ja que el concepte d'apropiació espacial, lògicament, es troba en íntima relació amb el d'identitat del lloc i ambdós aporten elements d'importància cabdal per a l'estudi del procés d'atribució de significats simbòlics, tema central d'aquesta tesi.

3.2.4. L'apropiació de l'espai

Malgrat l'origen del terme prové directament del propi Marx i ha estat tractat sovint per part de la sociologia marxista, el concepte d'apropiació de l'espai entés com a procés, ha esdevingut un dels temes d'estudi propis de la psicologia ambiental (Korosec, 1976, Pol, en premsa).

Com ja hem dit, el concepte d'apropiació sorgeix de Marx, relacionat amb el concepte d'alienació en la producció i el treball. Posteriorment el concepte és portat a l'àmbit de la sociologia urbana per Henri Lefebvre (1971), també relacionat amb l'alienació, en aquest cas, de la quotidianitat que comporta la vida de cada dia en aquesta macroestructura que anomenem ciutat.

Per aquest autor, l'acció dels grups humans sobre el medi material o natural es regula en base a dos modalitats: la dominació i l'apropiació. En el primer cas, i mitjançant operacions tècniques, l'home és capaç d'arrassar la naturalesa i dominar-la substituint-la pels seus productes tecnològics. En el segon cas el medi no es substitueix sinó que es transforma. En aquest sentit "l'apropiació és la fita, el sentit, la finalitat de la vida social. Sense l'apropiació, la dominació tècnica sobre la Naturalesa tendeix a l'absurd. Sense l'apropiació pot haver-hi creixement econòmic i tècnic, però el desenvolupament social propiament dit es manté nul."(Lefebvre, 1971, p. 165, orig. 1970).

Així doncs, l'apropiació del món sensible és sempre un fet social; és un aspecte més de la praxis social que es dona en la vida quotidiana dels individus i en les seves relacions socials. Com podem observar, malgrat els plantejaments de Lefebvre es mouen en un nivell d'abstracció propers a una sociologia de caire filosòfic, les seves idees no es troben gens lluny de plantejaments interaccionistes simbòlics segons els quals els individus, en la seva interacció social, generen, adopten i integren tot un món de significats relacionats amb el medi que els envolta i, en base a ell, interpreten els seus actes i els dels altres. El pragmatisme interaccionista té evidents punts de contacte amb la defensa a ultrança de la quotidianitat de Lefebvre.

En termes semblants trobem l'aportació de Perla Korosec (1976), segons la qual, les implicacions que pot tenir el concepte d'apropiació per a la psicologia social passa per prendre en consideració els següents punts (en Pol, en premsa):

- Apropiació és un procés que l'individu realitza ell mateix a partir de les seves propies accions.
- Apropiació no equival simplement a domini legal sinó que atany a les significacions donades als objectes.
- l'Apropiació és un "saber fer" històric mediatitzat socialment. Per tant implica un procés de socialització i les potencialitats de l'individu.
- l'Apropiació, en tant que "saber fer" o modus d'acció, no es

troba necessàriament lligada a la possessió material.

- l'Apropiació, pel que atany a la seva dimensió social, ha d'ésser sempre considerada dins del context sociocultural concret a on es dona.

- l'Apropiació no és una adaptació sinó el domini d'una aptitud; per tant, la socialització i l'educació tenen gran importància.

- la cultura de cada individu comporta diferents modus d'apropiació.

- tota Apropiació és un procés, un fenomen temporal. Per tant, caldrà considerar al subjecte en el temps, no tant sols el canvi de l'objecte o de l'espai.

- finalment, l'apropiació és un procés dinàmic d'interacció de l'individu amb el seu medi extern.

Enric Pol (en premsa), després de realitzar una completa revisió del concepte d'apropiació i de les principals aportacions efectuades des de diferents perspectives disciplinars al tema, proposa un model d'apropiació que contempla dues components bàsiques del procés: la component conductual o d'acció-transformació i la component simbòlica o d'identificació.

La component d'acció-transformació ens remet al concepte de territorialitat: els individus necessiten apropiar-se d'un territori concret, marcar-lo i deixar la seva impronta. Aquest marcatge es realitza a través d'una sèrie d'actuacions o manifestacions conductuals encarades a transformar l'espai, a

remodelar-lo i adaptar-lo a les característiques idiosincràtiques del subjecte. De forma propositiva, intencional, l'individu crea el seu espai personal, delimita el seu territori i pot arribar a identificar-se amb aquest espai.

La segona component, la simbòlica o d'identificació respón a aquesta última idea, és a dir, compren els processos simbòlics, cognitius, afectius i interactius a través dels quals un espai esdevé "lloc" i, per tant, element d'identificació tant personal com col·lectiva. L'espai no només es transforma sinó que s'impregna de significat i, com a tal, intervé com un element més en els processos d'interacció social.

En aquest sentit, és perfectament enmarcable la definició que del'apropiació realitza M.J. Chombart de Lauwe (en Pol, en premsa):

"Apropiar-se d'un lloc no és tan sols fer d'ell una utilització reconeguda sinó establir una relació amb ell, integrar-lo en les propies vivències, arrelar-se i deixar la pròpia impronta, organitzar-lo i esdevenir actor de la seva transformació. Pot ser també acotar-lo per tal de limitar l'accés només als escollits o acceptats, i amb això diferenciar-se dels altres, situar el propi lloc dins la societat, especificant-se i oposant-se."
(Chombart de Lauwe, 1976, orig. 1963)

En aquesta definició, així com en les aportacions reflectides anteriorment es troba implícita la idea de que el procés d'apropiació de l'espai permet a l'individu situar-se respecte al món espacial, és a dir, incideix de forma indubtable en la configuració de la seva identitat personal. Aquesta idea és tractada de forma explícita per Proshansky (1976).

Aquest autor, com els altres, parteix de la consideració d'un entorn físic susceptible de ser transformat, en un o altre sentit, per persones o grups en base a la consecució de les seves necessitats, objectius, finalitats, etc.

"... l'espai pot ser reestructurat, poden crear-se límits en ell, es poden redisposar les coses o objectes en ell o, en sentit general, l'espai pot ser marcat o identificat per signes, símbols, activitats, gent o events, que ens comuniquen el significat de que una persona o un grup controla, té possessió de, o emet una reivindicació social o legal de l'espai" (1976, p. 33).

Proshansky distingeix dues finalitats en el procés d'apropiació espacial. Per una banda, l'apropiació es dirigeix fonamentalment ver els altres en el sentit de fer notar que es poseeix, es controla o es regula un determinat espai. No obstant l'apropiació espacial és un procés que pot dirigir-se cap a la propia persona i no cap als altres. Una conseqüència d'aquest procés és que l'individu sent

una forta identificació personal amb el lloc del que s'apropia. En aquest sentit, l'apropiació espacial juga un paper essencial en l'establiment de la identitat del self de la persona ja que, en aquest procés, la persona no tant sols projecta sinó que també interioritza. No tant sols expressa la seva individualitat transformant l'espai físic sinó que, al mateix temps, està creant la seva individualitat integrant certs aspectes dels espais els quals s'integren en una estructura del self de la persona que Proshansky anomena identitat del lloc o place-identity.

Aquesta estructura de la identitat del lloc, com la identitat del self són considerats elements dinàmics al llarg del cicle vital de la persona. Així doncs, l'estudi del procés d'apropiació esdevé de vital importància per a entendre el desenvolupament dels canvis en la personalitat dels individus:

"En l'apropiació de l'espai l'individu, de fet, expressa qui i que és tot reflectint varis aspectes de la seva identitat del lloc així com components de la seva identitat del self en general. Però com l'escenari físic i l'individu canvien amb el temps, particularment en estadis crítics del cicle vital, el procés d'influència és mutu. Els canvis en la identitat del lloc (i, per tant, en la identitat del self) reflecteixen canvis en els escenaris físics promoguts per nous rols, conductes i activitats necessàries per a la persona en cadascun

d'aquests estadis. Com indicàvem abans, la persona no tant sols projecta enl'apropiació de l'espai, també interioritza. O potser hauriem de dir que la persona no tant sols s'apropia de l'espai sinó que alhora és apropiada per l'espai." (1976, pp.38-39)

A nivell de resum o conclusions, hem pogut veure com l'individu, en el seu esdevenir diari té la necessitat de situar-se en relació a ell mateix i al món que l'envolta. Si bé el procés d'identificació social esdevé un element bàsic en la configuració de la seva identitat personal, no és menys cert que l'entorn físic en el qual s'inscriu aquest procés juga un paper digne de prendre's en consideració. L'individu no tant sols es situa i s'identifica amb determinats grups socials sinó que es situa i s'identifica amb determinats espais físics, se l's fa seus, se n'apropia. L'entorn físic no és tant sols l'escenari o el decorat on s'inscriu la interacció, com ha suggerit l'enfocament dramaturgic de Goffman (1959, 1961, 1971); és també un element participant d'aquesta interacció. D'aquesta forma, s'estableix un "diàleg" entre subjecte i entorn segons el qual l'individu s'apropia de l'espai transformant-lo física o simbòlicament i, al mateix temps, incorpora al seu self determinades cognicions, afectes, sentiments o actituds relacionades amb l'espai que esdevenen part fonamental de la seva pròpia definició com a individu, de la seva identitat de self.

Aquest doble procés es dona en un context sociocultural determinat que determina en un cert grau les modalitats d'apropiació i d'identificació espacial. En aquest sentit, els significats atribuïts socialment als espais serviran de marc de referència al subjecte, tant en la seva particular interpretació d'aquests significats com en les accions i interaccions que es duen a terme en ell.

Per altra banda cal entendre aquests processos d'una forma dinàmica, en constant evolució. Enrera han quedat ja les concepcions de la personalitat segons les quals aquesta es forma en les etapes primerenques del cicle vital i esdevenen estables durant la resta de la vida de l'individu (Erikson,), i cada cop més s'età superant aquesta idea pel que fa relació al concepte de self (Proshansky, 1983). D'igual forma no podem parlar tant sols d'apropiació de l'espai sinó de constant reapropiació d'aquest per part de l'individu, en funció dels canvis en ell mateix, en el propi espai i en el context social que defineix el lloc físic particular en qüestió (Proshansky, 1976). Així doncs, el constant diàleg que s'estableix entre individu i entorn repercuteix directament en aquest últim a través d'una estructura denominada identitat del lloc.

3.2.5. *Place-identity*: l'encontre entre les teories del self i la psicologia ambiental.

Harold Proshansky és potser l'autor que millor ha articulats gran part dels elements que estem prenent en consideració. En aquest sentit, el seu article "Place-identity: physical world socialization of the self" (Proshansky, Fabian i Kaminoff, 1983) esdevé un element de referència central per a nosaltres, així com per altres autors que, partint del concepte d'identitat del lloc (place-identity) han realitzat elaboracions posteriors (Lalli, 1988, en premsa; Hunter, 1987; Sarbin, 1983; Korpela, 1989, 1992).

Val a dir que el terme place-identity ja havia estat utilitzat des de l'àmbit de la geografia humanista (Tuan, 1980; Relph, 1976; Buttner, 1980). Sota aquesta perspectiva, la llar és considerada sense excepció com l'espai amb més significat personal, essent necessària una certa congruència entre la llar i les expectatives de l'individu per tal de mantenir la identitat del self i el benestar emocional (Buttner, 1980). Per altra banda, autors com Cooper (1974), Schorr (1966), Gans (1962), Hayward (1977) o O'Mara (1974) han estudiat la relació psicològica entre la forma física de la llar i la identitat del self (citats en Proshansky, 1983). Cooper, prenent com a base l'estudi dels símbols universals o arquetipus de Jung (1964), postula l'existència d'una relació dinàmica entre la persona i la llar, la qual revela la naturalesa del self i reforça la seva identitat. Per la seva banda, Duncan

(1985) relaciona el simbolisme de la llar amb l'estructura social.

Una altra idea que domina en aquesta perspectiva és que el sentit d'arrelament al lloc és un estat inconscient. Això comporta implicacions metodològiques importants, entre elles que la identitat del lloc, en el seu sentit complet, no pot ser comunicada. És tant sols quan aquesta identitat es veu amenaçada que pot aflorar a la consciència.

L'article en qüestió compta amb dos antecedents clars. El primer d'ells (Proshansky, 1976), que posa en joc la relació entre identitat del lloc i apropiació de l'espai, ja ha estat analitzat anteriorment. El segon respon a un article titulat "The city and self-identity" (Proshansky, 1978) en el qual s'argumenta que per a cada rol d'identitat d'un individu existeixen dimensions i característiques de l'entorn físic que ajuden a establir aquesta identitat. En aquest sentit, s'aborda la conceptualització de la identitat del lloc com una component específica de la identitat del self de l'individu i es defineix com aquelles dimensions del self que defineixen la identitat personal de l'individu en relació amb l'entorn físic, mitjançant un complex conjunt d'idees conscients i inconscients, sentiments, valors, objectius, preferències, habilitats i tendències conductuals referides a un entorn específic (Proshansky, 1978).

Però és, com ja he dit, l'article de 1983 el que aborda de forma més exhaustiva el concepte de place-identity i les seves implicacions a nivell teòric.

La idea bàsica que s'assumeix en aquest treball és que el desenvolupament de la identitat del self no es restringeix únicament a fer distincions entre un mateix i els altres significants (en terminologia de Mead), sinó que s'exten de forma no menys important a objectes, espais i llocs en els quals ens trobem. D'aquesta forma, el sentiment subjectiu del self es defineix i s'expressa no tan sols per la relació d'hom amb altra gent sinó també per les relacions d'hom amb els diferents llocs físics que defineixen l'estructura de la vida de cada dia (1983, p. 57).

Partint de les concepcions del self més properes a l'Interaccionisme Simbòlic (James, 1890; Mead, 1934), Proshansky distingeix dins del self una estructura bàsica: la identitat del self, la qual és fruit de la percepció que tenim de nosaltres mateixos en relació amb el món que ens envolta. És dins aquesta estructura on s'enmarca la subestructura de la identitat del lloc, definida per l'autor en els següents termes:

"En primer lloc, és una subestructura de la identitat del self d'una persona que, en termes generals, consisteix en cognicions sobre el món físic en el qual l'individu viu.

Aquestes cognicions representen records, idees, sentiments, actituds, valors, preferències, significats i concepcions de la conducta i de l'experiència que es relacionen amb una varietat i complexitat de llocs físics que defineixen l'existència de l'ésser humà en la vida de cada dia. En el nucli d'aquestes cognicions ambientals es troba el passat "ambiental" de la persona; un passat constituït per llocs, espais i les seves propietats, que han servit instrumentalment per a la satisfacció de les necessitats de la persona tant biològiques com psicològiques, socials i culturals." (1983, p. 59)

El resultat és una complexa estructura cognitiva que es troba en la base i dona suport als lligams emocionals i als sentiments de pertinença que experimentem en determinats llocs en els quals desenvolupem la nostra qüotidianietat com individus.

A partir d'aquesta definició, Proshansky passa a analitzar algunes de les propietats més rellevants de la identitat del lloc.

Essent conseqüent amb les crítiques realitzades a la concepció estàtica del self de James o Mead, l'autor defensa un self en constant canvi i evolució a través de tot el cicle vital de l'individu, i això també és vàlid per a la identitat del self i per a la identitat del lloc. Si bé és cert que les primeres experiències i els primers entorns en els quals es mou el nen (la

llar, l'escola, el barri) són bàsics per el sorgiment de la identitat del lloc, no és menys cert que les experiències de l'individu en els diferents entorns que enmarcaran tota la seva vida influeixen de manera decisiva en l'evolució del self i de les seves estructures, especialment la identitat del lloc. L'individu evoluciona i també ho fa el seu self paralelament als canvis produïts en el seu entorn i els canvis en la seva identitat del lloc.

Per altra banda, Proshanmsky discrepa de Cooper o Tuan al considerar que les definicions del món físic de la identitat del self d'una persona s'extenen més enllà de la concepció d'aquesta identitat en la qual la llar i els seus voltants són els necessaris i suficients punts de referència.

Com a qualsevol estructura cognitiva, la identitat del lloc està configurada per un complex de clusters o agrupacions de cognicions sobre els llocs físics, interrelacionats entre si. És a dir, el cluster de components d'un escenari està relacionat amb el cluster d'altres escenaris. D'aquesta manera, la identitat del lloc d'un individu reflecteix, en un sentit ampli, els escenaris físics particulars en els que es mou l'individu, és a dir, la llar, el lloc de treball, l'escola, el barri i els llocs d'esbarjo. En paraules del propi Proshansky:

"El que nosaltres diem, en efecte, és que la identitat del lloc reflecteix en el seu agrupament de components cognitius les experiències de l'individu en cadascun d'aquests entorns i en les relacions d'aquests entorns entre sí al definir les activitats diàries d'una persona." (1983, p. 63)

Per altra banda, és important destacar que, per a l'autor, la identitat del lloc és una construcció personal. És l'individu el que, a partir de les seves experiències directes amb els escenaris físics concrets va elaborant i remodelant les estructures cognitives i afectives que defineixen la seva pròpia identitat del lloc. Darrera d'aquesta elaboració personal es troben, evidentment, els valors, actituds i normes socials asimilades pel subjecte respecte d'aquests llocs així com les conceptualitzacions, usos i creences que los demés individus significatius per al subjecte tinguin d'aquests llocs, és a dir, de les definicions socials d'aquests espais.

"Nosaltres no experimentem tan sols les realitats físiques, per exemple, del propi barri on hem crescut, sinó també els significats i creences socials lligats a ell, tant pels que viuen fora del barri com pels seus residents. Totes aquestes cognicions defineixen la identitat del lloc d'una persona." (1983, p. 62)

Com la majoria d'estructures cognitives relevants per a la identitat del self, la identitat del lloc tendeix a estar distanciada de la consciència de l'individu. És més, a diferència dels esdeveniments socials, en els quals la gent i les seves interaccions dominen el context situacional, els escenaris físics esdevenen el fons sobre el qual es produeixen aquests esdeveniments. Per tant, la persona serà menys propensa a ser conscient de l'escenari físic i les seves propietats que de les persones, les seves activitats i característiques en un context d'interacció determinat.

Es conclou doncs que l'individu no és generalment conscient de la varietat de records, sentiments, valors i preferències que es troben subjacents i que influencien les seves respostes davant els entorns físics. No obstant, la realitat objectiva d'aquests escenaris físics està estretament lligada a l'existència social i cultural d'un grup, i es troba expressat per les seves activitats, les relacions interpersonals i les funcions de rols del grup. No hi ha un entorn físic que no sigui alhora un entorn social i viceversa (Ittelson et. al., 1974, citat en Proshansky, 1983).

"La inextricable relació entre un escenari social i un escenari físic s'evidencia en la identitat del lloc a través de la fusió de les imatges personalment apropiades per l'individu, els sentiments, records i idees sobre un determinat escenari o escenaris, amb les actituds, valors

i tendències conductuals que expressen les característiques socioculturals i demogràfiques de l'individu." (1983, p. 64)

Com qualsevol sistema cognitiu, la identitat del lloc influeix en com nosaltres veiem, pensem i sentim en les nostres transaccions amb el món físic. Podriem dir que serveix com a base de dades sobre la qual nosaltres experimentem i responem a l'entorn. En últim terme, això repercoteix en el benestar de la persona. Però aquest benestar no consisteix tan sols en mantenir i protegir la identitat del self sinó també anar ajustant aquestes estructures als canvis que es produeixen tant en el món social com en el món físic. En aquest sentit, Proshansky defineix una sèrie de propietats de la identitat del lloc que responen a la necessitat d'integració d'aquesta estructura en la identitat del self de l'individu. Aquestes funcions són:

a) **Funció de reconeixement.** Aquesta funció bàsica permet reconèixer les propietats d'un entorn físic determinat que es relacionen amb el "passat ambiental" de l'individu. A través d'ella la persona es capaç de percebre característiques estables en els contextos a on es desenvolupa la vida de cada dia, repercutint alhora en la percepció d'estabilitat bàsica per a la seva identitat de self. El reconeixement d'aquestes propietats en un moment donat i en un entorn determinat serveixen per determinar i confirmar la continuïtat amb el passat i alhora poder preveure situacions

futures.

Una de les implicacions de la funció de reconeixement de la identitat del lloc és que canvis radicals en els entorns físics d'un individu poden amenaçar seriosament la seva identitat del self (Lifton, 1961; Fried i Gleicher, 1961, Gans, 1962).

b) **Funció d'atribució de significat (Meaning function).** A través d'aquesta funció, la identitat del lloc esdevé la font de significat d'un entorn concret, en base als clusters cognitius rellevants que ens indiquen que succeix en aquest lloc, que es suposa que sembla, i com es suposa que els individus es comportaran en ell. Aquests clusters de cognicions no tant sols serveixen a l'individu per reconèixer un lloc sinó per entendre'l en funció de les seves propietats.

Evidentment, els significats ambientals no són universals. Inclouen associacions simbòliques i afectives entre l'individu i l'entorn. Aquests significats, així com les conductes d'apropiació en relació al lloc han estat culturalment transmises i es troben integrades en la identitat del lloc de l'individu a través de les seves experiències successives amb el món físic. En aquest sentit, podem dir que la funció de reconeixement estaria integrada en la funció d'atribució de significat.

c) **Funció expressiva- de requeriment (expressive-requirement function).** Aquesta funció engloba dos tipus de cognicions inherents a la identitat del lloc. Per una banda cognicions que expressen els gustos i preferències d'una persona; per altra, cognicions que expressen els requisits del lloc.

Els gustos i preferències reflecteixen els desitjos de l'individu més per que donen com a resposta una elecció afectiva o estètica que pels requeriments del lloc. Els requisits del lloc són aquelles característiques que venen donades pel seu propòsit inicial, les activitats destinades a ell i els requisits mínims que l'ésser humà necessita en tant en quant és una unitat biològica.

La qüestió sorgeix quan els escenaris físics no inclouen aquestes preferències, quan no es contemplen els desitjos de la persona en relació a l'espai; llavors és quan apareix la funció expressiva, resultant que, a nivell cognitiu, aquests gustos i preferències es fan conscients a la persona, la qual inicia accions per tal de satisfer aquests gustos i preferències i, si és possible, "personalitzar" l'espai. Aquests canvis poden comportar una afirmació de la identitat del self de l'individu.

Per altra banda, el que l'individu pensa i vol sovint acaba sent diferent del que fa. Una xarxa complexa de factors personals, socials i culturals modulen la transició dels processos cognitius a la manipulació activa de l'entorn. Els factors socioculturals

influencien en la determinació de propòsits i prioritats donades a determinats entorns (casa, escola, treball,...) i alhora tenen influència sobre les propietats d'aquests llocs. Els requisits dels espais, doncs, resulten influenciats per aquests factors.

d) **Funció d'agent de canvi.** En el procés de socialització en relació a l'entorn físic, el nen no tan sols apren a identificar i utilitzar determinats entorns físics, sinó que també apren a manipular-los per canviar-los. Així, davant les possibles discrepàncies entre la identitat del lloc d'un individu i les característiques d'un determinat entorn, es posaran en joc processos cognitius per tal de reduir, sinó de superar aquestes discrepàncies.

Com ja hem comentat, és en les primeres etapes de socialització que el nen comença a adquirir la seva identitat del self i també la seva identitat del lloc. En aquest sentit, la llar, l'escola i el barri esdevenen els escenaris físics bàsics en aquestes primeres etapes, ja que són els entorns que dominaran l'existència del món físic del nen. Llar, escola i barri doncs, tindran una gran influència en el desenvolupament de la identitat del lloc i, per tant, en el desenvolupament de la identitat del self.

Però la seva influència no és deguda tan sols a la constant exposició del nen a aquests ambients. En ells el nen aprendrà els seus rols socials significatius, en ells desenvoluparà les primeres

estratègies d'interacció social, marcades en molts aspectes per les característiques dels entorns físics on aquestes interaccions es produeixen.

Encara hi ha un altre element a tenir en compte. A més d'exposar-se a entorns com la llar, l'escola i el barri i en ells desenvolupar les interaccions i els rols socials, el nen haurà d'aprendre a dominar els entorns físics. En cadascun d'ells haurà d'aprendre les competències ambientals necessàries per tal d'utilitzar-los i modificar-los si és necessari per tal que resultin satisfactoris. Comencen a desenvolupar-se doncs aspectes com la comprensió ambiental, la competència ambiental i el control ambiental.

Una de les implicacions que per Proshansky pot tenir el desenvolupament del concepte d'identitat del lloc es refereix a un element més específic però no menys important: la **pertinença al lloc** (place-belongingness), entesa com el lligam emocional de l'individu amb determinats llocs. Per entendre aquest concepte cal rependre el concepte d'identitat del lloc entès com un conjunt d'agrupaments o clusters de cognicions amb valències positives o negatives referides a determinats llocs. La pertinença al lloc apareix doncs en aquells individus pels quals la identitat amb un determinat lloc implica cognicions valorades positivament o bé que el conjunt de llocs considerats proveeixen a l'individu més cognicions amb valència positiva que negativa. En cas contrari, s'afavorirà l'efecte contrari, és a dir, l'aversió al lloc.

Cal destacar que aquesta exposició ens recorda en gran manera les explicacions de Bradburn sobre la percepció de benestar subjectiu (en Diener, 1984). De fet, el mateix Proshansky considera que la identitat del lloc ha de servir per afavorir el benestar psicològic de l'individu i, en aquest sentit, ambdues exposicions no es troben gens lluny una de l'altra.

Com en el cas de la formació i evolució de la identitat del lloc, la pertinença al lloc no es confina al període de la primera infantesa. És evident que qualsevol escenari on l'individu aprenen nous rols i habilitats ambientals, qualsevol entorn físic que enmarqui alguna esfera de la seva vida, està subjecte al mateix nivell d'anàlisi.

La pregunta sorgeix immediatament: quins factors determinen que determinades cognicions referents a espais físics tinguin per a l'individu valència positiva o negativa?. Com s'explica que diferents individus d'un mateix grup tinguin cognicions amb diferents valències referides a un mateix entorn físic?.

De manera molt general, Proshansky comença dient que totes les cognicions d'identitat del lloc són valorades positivament en tant en quant defineixen directament qui és la persona, o ho fan indirectament a l'hora de protegir-lo o defensar-lo d'aquells entorns que amenacen la seva identitat del self.

Per altra banda, no totes les experiències en l'espai compoorten cognicions referides a la identitat del lloc. L'ésser humà no està capacitat per recordar totes les propietats d'un entorn físic. No és menys cert, com ja s'ha comentat, que la major part de les cognicions que configuren la identitat del lloc romanen fora de la consciència de l'individu i només es fan conscients quan un escenari físic esdevé disfuncional o amenaça la identitat del self.

Per últim, l'autor refereix tres factors interrelacionats que expressen la complexitat de les interaccions persona-entorn i les inextrincables relacions entre factors físics i socials dels escenaris qüotidians. En primer lloc, les valències de les cognicions de la identitat del loc han de dependre de la qualitat del conjunt de l'escenari físic i de les seves propietats més específiques: llum, temperatura, espai disponible, objectes i equipaments, i qualsevol altra factor que serveixi per a cobrir les necessitats i expectatives ambientals característiques de l'entorn en qüestió. Però la qualitat física no és garantia suficient. Cal considerar també la qualitat de l'entorn social d'aquest escenari: els tipus d'interaccions que sorgeixen, la possibilitat que té l'individu de jugar els seus rols socials, etc. En fí, si l'escenari en consideració té mancances a nivell físic o social, l'individu té la capacitat de transformar o modificar l'entorn per tal d'optimitzar-lo. L'adaptabilitat, les competències i les habilitats ambientals juguen un paper important a l'hora d'establir la direcció de les valències.

3.3. EL SIGNIFICAT SIMBÒLIC DELS ESPAIS URBANS

3.3.1. L'estudi del significat simbòlic de l'espai. Algunes consideracions prèvies.

3.3.2. La simbòlica urbana a través de la sociologia urbana.

3.3.3. El simbolisme de l'espai des de l'antropologia urbana.

3.3.4. El simbolisme espacial des de la perspectiva ecològica.

3.3.5. El simbolisme espacial i els mapes cognitius.

3.3.6. "Identitat urbana" i simbolisme espacial.

3.3.7. La "Perspectiva Espiritual" en les relacions gent-entorn.

3.3. EL SIGNIFICAT SIMBÒLIC DELS ESPAIS URBANS

3.3.1. L'estudi del significat simbòlic de l'espai. Algunes consideracions prèvies.

L'afirmació de que la psicologia ambiental sorgeix en bona part en el si de la psicologia social resulta pertinent ja que gran part dels "pares fundadors" de la disciplina són psicòlegs socials (Pol, 1988). Aquest fet, malgrat sigui obvi, no deixa de tenir la seva rellevància a l'hora de plantejar algunes reflexions que incideixen en el tema que ens ocupa.

La primera es refereix a la relació entre ambdues disciplines. La psicologia ambiental ha estat sempre vista com una branca aplicada de la psicologia social. Com a exercici senzill i exemplificador cal analitzar solament la situació en la que es coloca el tema "Psicologia Ambiental" en alguns dels manuals de psicologia social que el contempnen (Lindzey & Aronson, 1985; Penrod, 1983; Tedeschi, Lindskold & Rosenfeld, 1985; Forsyth, 1987; Shaver, 1987; Alcock, Carment & Sadava, 1991; Weber, 1992). Aquesta visió de la psicologia ambiental com a branca aplicada de la psicologia social ha estat comunament acceptada sense discussió. Així, malgrat que els psicòlegs ambientals han desenvolupat al llarg del temps tot un seguit de tòpics, objectes d'estudi i models teòrics que han contribuït a la seva consolidació disciplinar, la seva repercussió dins la psicologia social bàsica ha estat poc reconeguda.

Una segona reflexió, derivada de la primera, és que la psicologia ambiental ha patit dels mateixos reduccionismes i determinismes que la resta de disciplines psicològiques. En aquest sentit, Bruner (1990) reivindica actualment la recuperació de l'estudi dels estats intencionals, de l'agentivitat i dels significats simbòlics per part de la psicologia a partir de dos puntals bàsics: la psicologia cultural i la psicologia popular (Bruner, 1990). Les seves reflexions afecten també a la psicologia social i a la psicologia ambiental i, en aquests moments, podem començar a veure elements que apunten cap a aquesta tendència. La incorporació d'un capítol d'Altman en el *Handbook of Cross-Cultural Psychology* (Triandis i Brislin, 1980), l'aparició d'un capítol de psicologia ambiental en el llibre *Applied Cross-Cultural Psychology* (Brislin, 1990) o la proposta d'una "perspectiva espiritual" per analitzar la relació individu-entorn (Stokols, 1990) són alguns exemples en aquest sentit.

Malgrat aquests intents (especialment el de Stokols al qual tornarem posteriorment) hem de dir que des de l'àmbit disciplinar de la Psicologia Ambiental, els aspectes simbòlics de l'espai - i més concretament de l'espai urbà- han esdevingut punts de referència i al·lusió gairebé obligats en la literatura sobre l'entorn encara que, en la majoria de les ocasions, el seu tractament no hagi anat més enllà de la simple enumeració com a elements constituents de l'espai construït, l'existència dels quals no és discutida però tampoc és tractada des del punt de vista

teòric ni tampoc des del punt de vista empíric. El simbolisme espacial urbà ha estat un tema sempre present però, en general, sempre esquivat pels psicòlegs socials i ambientals.

Passarem tot seguit a analitzar aquest idea, és a dir, l'escàs desenvolupament que fins el moment ha tingut l'estudi en profunditat dels aspectes simbòlics de l'espai. Possiblement, les raons per les quals s'ha donat aquesta situació són diverses. Al nostre entendre, però, tres poden ser considerades com a més rellevants.

Per una banda, el tema del simbolisme en l'espai urbà ha estat tradicionalment considerat de difícil accessibilitat per abordar-lo en el si de la Psicologia Ambiental. Per il·lustrar aquest punt prendrem en consideració un petit i ja clàssic exemple. En el llibre *The Image of the City* (1960) Kevin Lynch defineix tres característiques bàsiques de la imatge ambiental referida a l'espai urbà: identitat, estructura i significat. D'aquestes, l'autor tan sols analitza les dues primeres, considerant al significat ambiental como un tema extremadament complex, fins al punt de tractar-lo, a nivell d'anàlisi, independent de la forma física de l'objecte urbà.

"(...) el problema del significado en la ciudad es complejo. Es menos probable que las imagenes colectivas de significado sean coherentes en este nivel que las

percepciones de identidad y relación. Por otra parte, el significado no está influido tan fácilmente por la manipulación física como estos dos componentes" (1985, p.18, orig. 1960).

Tantmateix comenta:

"Si nuestro objetivo es construir ciudades para el disfrute de gran número de personas con antecedentes sumamente diversos, mostraremos sensatez si concentramos la atención en la claridad física de la imagen y permitimos que el significado se desarrolle sin nuestra guía directa." (op.cit., p. 18).

Aquestes propostes, com veurem en l'apartat 3.5. han esdevingut gairebé una constant al llarg dels estudis sobre mapes cognitius. Per altra banda, encara que nosaltres podem estar d'acord amb l'autor en aquesta "no direccionalitat" en la planificació del significat de l'espai urbà, creiem que el plantejament és un altre: si podem arribar a entendre com es produeix el procés d'elaboració simbòlica de l'espai urbà, tindrem un element essencial per a dissenyar ciutats a on cadascun dels ciutadans i dels grups que l'habiten puguin desenvolupar el seu propi univers simbòlic, generar els seus particulars mecanismes d'apropiació espacial coherents amb la seva imatge personal i social i, en definitiva, convertir la ciutat en quelcom més assequible i humana.

Un altre factor que ha contribuït al fet de que el tema del simbolisme de l'espai hagi quedat immers en la "boira" de la Psicologia Ambiental -intuint la seva presència sense que es pugui perfilar clarament la seva forma- ha estat la preponderància de l'enfocament que posa l'èmfasi de la investigació en els aspectes referits a la percepció i a la cognició espacial. No creiem en aquest punt en una dicotomia entre el que és cognitiu i el que és simbòlic però, como encertadament comenta Moscovici (1982), "los psicólogos sociales tienden a confundir lo cognitivo y lo simbólico. Si bien es cierto, como se ha proclamado, que la revolución cognitiva queda detrás de ellos, la revolución simbólica queda aún por hacer" (citad en Ibañez, 1988). Podem també completar aquest punt amb un exemple: en la completa revisió sobre el camp disciplinar de la psicologia ambiental que realitza Stokols (1978), el terme "simbòlic" apareix entre parèntesi al costat del terme "cognitiu" (op.cit., p. 259), però a l'hora de tractar com a tòpic d'investigació la representació cognitiva de l'entorn, no apareix ni una sola referència als aspectes simbòlics de l'espai¹. El simbolisme espacial queda diluït entre una poc especificada component afectiva de la cognició espacial. Aquesta ha estat una tònica gairebé dominant pel que fa a aquest plantejament. En aquest sentit, però, podem començar a veure una sortida a la qüestió amb les aportacions efectuades des de la perspectiva de l'Interaccionisme Simbòlic, o del Construccionisme Social (Ibañez,

¹Curiosament, serà el propi Stokols el que rependrà el tema del simbolisme de l'espai a partir dels anys 80 (Stokols & Shumaker, 1981; Stokols & Jacobi, 1984; Stokols, 1988, 1990).

1990) a les quals tornarem posteriorment.

Un tercer factor determinant ha estat l'excessiu encasellament en el qual, dins de la tipologia urbana, ha estat circumscrit l'espai considerat simbòlic. Efectivament, massa freqüent ha estat la consideració d'espai simbòlic com a sinònim de monument en una plantejament que, des del nostre posicionament, esdevé excessivament restrictiu : malgrat el monument o espai commemoratiu té una càrrega simbòlica innegable (Lefebvre, 1970), qualsevol altre espai de la ciutat pot assumir també aquesta funció. Aquesta idea queda perfectament recollida per Oriol Bohigas quan parla del concepte de monument (Bohigas, 1985):

"Precisament per que és un record del passat, es constitueix en un factor fonamental de la permanència de la ciutat a través de les atzaroses vies de la seva transformació física i social. Aquesta qualitat de permanència el fa aglutinador i representant de certs aspectes de la identitat col·lectiva, del grup social que l'envolta (...). Per això, cal ampliar el concepte de monument i cal entendre aquest com a tot allò que dona significat permanent a una unitat urbana, des de l'escultura que presideix i aglutina, fins a l'arquitectura que adopta un caràcter representatiu i, sobretot, aquell espai públic que es carrega de significacions." (1985, p. 148) :

Per Bohigas, la qualitat essencial de l'espai monumental des del punt de vista urbanístic és, precisament la seva permanència, i no tan sols permanència física sinó, sobretot, permanència a nivell de significat, de contingut simbòlic. Aquesta característica de l'espai monumental pot ser extrapolable a qualsevol altre espai que, lluny de recordar a un personatge o a un fet històric, tingui la capacitat d'elicitar i aglutinar elements d'identificació per a determinats grups socials.

En aquest sentit, i a manera d'avanç, nosaltres considerem simbòlic a un espai determinat sobre el qual un individu o grup ha depositat una determinada càrrega de significacions, emocions o afectes, com a conseqüència del seu bagatge cultural-ideològic, del seu passat ambiental i de les interaccions que, en aquest espai, manté amb els altres individus o grups socials. Ja que considerem que tot espai construït és, per sobre de qualsevulla altra consideració, un producte social, un espai serà simbòlicament més potent, no tant sols quants més individus comparteixin uns mateixos significats, emocions o afectes referits a aquest espai, sinó quant més clarament estiguin definits aquests significats, emocions o afectes pel grup social en relació amb aquest espai.

Aquest conjunt de factors que acabem d'exposar poden donar raó de l'absència gairebé absoluta no ja de llibres o articles, sinó de capítols o apartats dedicats específicament al tema del significat simbòlic de l'espai en les principals obres de referència de la

Psicologia Ambiental. Cal cercar minuciosament i, de vegades, llegir entre línies per descobrir referències puntuals. La recerca bibliogràfica per les principals revistes de Psicologia Ambiental ("Journal of Environmental Psychology" i "Environment and Behavior") tampoc és gaire fructífera en aquest sentit. Malgrat tot, no podem deixar de banda el fet que l'últim congrés de la I.A.P.S. (Tesalònica, 1992) hi hagués una taula de comunicacions amb el títol "Self-Place identity, attachment and meaning", amb clares referències als aspectes simbòlics de l'espai i la seva relació amb la identitat social, i diferenciada de la taula dedicada a "Environmental perception and cognition".

Amb tot, serà bo i necessari efectuar un recorregut per alguns dels principals manuals de Psicologia Ambiental, tot cercant aquelles referències directes que tinguin relació amb el tema que ens ocupa. Pel que fa als manuals de Psicologia Ambiental apareguts més recentment, ens centrarem en el de Holahan (1982, traducció de 1991) i el de Gifford (1987).

En el seu llibre "Psicología Ambiental, un enfoque general", Holahan (1982) enmarca el tema del simbolisme de l'espai en el capítol referent a Cognició Ambiental, i més concretament, a l'hora de tractar el tema dels mapes cognitius:

"Otra función psicológica de la elaboración de mapas cognitivos es proporcionar una base para la comunicación entre las personas en lo que se refiere al ambiente físico. Una característica central de una ciudad es que sus habitantes están ligados por un sistema de símbolos compartidos y un modo común de comunicación" (op.cit., p. 85).

A continuació, l'autor cita a Kevin Lynch (1960) i la seva idea que les representacions compartides de l'ambient proporcionen els símbols i la memòria col·lectives que resulten essencials per a la comunicació social. També cita a un altre treball clàssic en mapes cognitius, Downs i Stea (1977) segons els quals la comunicació dels ambients urbans és, en general, rica en símbols; aquests són indicadors dels sentiments, tant positius com negatius, que inspira la ciutat (Holahan, 1991, p. 86, orig. 1982). Entre aquests símbols urbans destaquen sobrenoms i símbols gràfics (veure taula 3-1 en op.cit., p. 87).

Referent al tema de la identitat personal, Holahan cita a Proshansky (1978): "Otra función psicológica del conocimiento ambiental es proporcionar una estructura para la organización del sentimiento de identidad personal" (p.87). Per Proshansky els records, creences, sentiments i fantasies d'un individu poden organitzar-se segons el mapa cognoscitiu que s'hagi format del món.

En aquest punt trobem a faltar la referència al concepte de "place-identity" ja que, malgrat l'article bàsic que el desenvolupa és de 1983 (Proshansky, Fabian & Kaminoff, 1983), un any posterior a l'edició del llibre de Holahan, hi havien referències directes en altres articles de l'autor (Proshansky, 1976; 1978), essent aquest concepte essencial per abordar el tema de la identitat personal i estretament relacionat amb el tema que ens ocupa. Tan sols cal esmentar la distinció que Holahan realitza entre identitat de grup i identitat espacial, considerant que aquesta última "se basa en una compleja serie de recuerdos y asociaciones acerca de la localidad donde se vive" (op.cit., p. 363), i la idea de que la territorialitat també ajuda a fomentar i mantenir un sentit d'identitat personal (Edney, 1976; Lyman & Scott, 1967):

"Edney (1976) señala que el individuo con frecuencia se basa en las designaciones del territorio personal para identificarse consigo mismo y con los demás" (op.cit., p. 297)

Per últim trobem referències al treball de Cooper (1974) el qual, basat en els plantejaments de Jung, analitza la casa com un símbol del jo, així com la relació trobada per Sadalla i col. (1980) entre l'interior de les cases i la personalitat dels seus propietaris.

Pel que fa al manual de Gifford (1987) podem detectar dues diferències significatives respecte al de Holahan. En primer lloc, desapareix el tema del simbolisme del Subject Index, essent pràcticament omès al llarg del llibre. Aquesta constatació té, al nostre parer, una possible explicació: el tema dels mapes cognitius ha començat a declinar en favor d'altres tècniques i arrel de la davallada que ha sofert la teoria cognitiva "ortodoxa" basada en el processament de la informació. Com a conseqüència, la referència als símbols espacials que, d'una manera ambigua, apareixia en aquests tipus d'estudis també desapareix. El simbolisme de l'espai mor amb els mapes cognitius sense haver nascut pròpiament parlant.

Una segona diferència important per a nosaltres és la consolidació, a nivell teòric, del concepte de place-identity de Proshansky (Proshansky et.al., 1983) inclòs en el capítol dedicat a l'avaluació de la personalitat ambiental i al qual em fet referència en l'apartat dedicat a "personalitat i entorn".

Malgrat el tema del simbolisme de l'espai no és tractat per Gifford, cal destacar l'anàlisi que realitza del significat espacial. Dins del que denomina valoració ambiental (environmental appraisals) distingeix entre descripcions, avaluacions, aspectes estètics, emocions, interessos i significats. Per l'autor, freqüent ha estat la utilització del terme "significat" a l'hora de plantejar estudis que, en el fons, es refereixen a avaluació, percepció o descripció ambiental. Cal diferenciar doncs el concepte

de significat i Gifford el refereix a tres processos diferents:

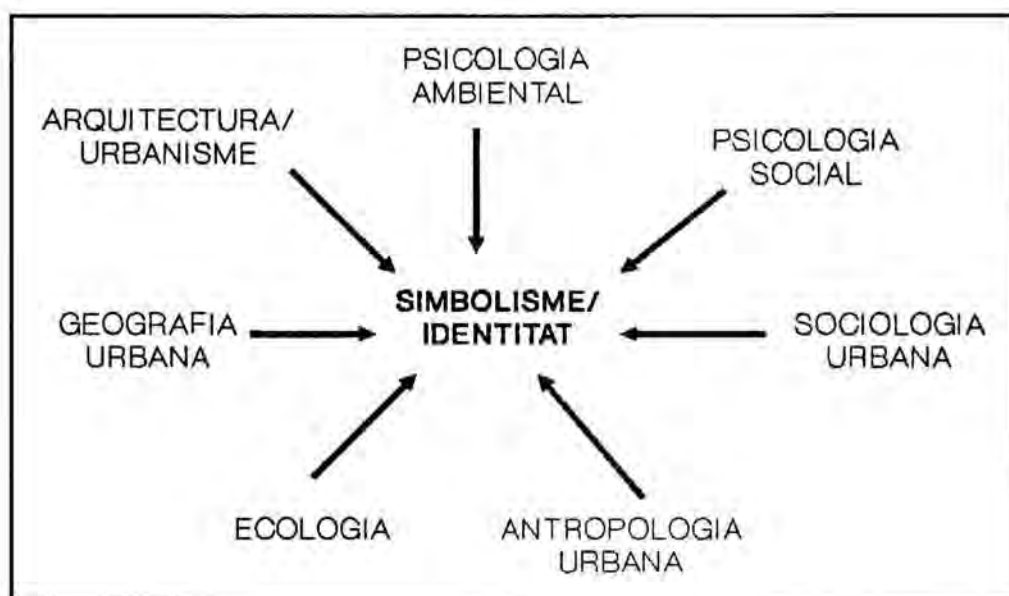
"1) attachment, o la profunda experiència de ser part d'un lloc, 2) comunicació, o la manera en que un edifici o un lloc fa referència a algun concepte filosòfic, arquitectònic, social o polític per a aquells que el prenen en consideració, 3) utilitat (o propòsit), valoració de les funcions de l'edifici en relació a la seva forma o aparença". (Gifford, 1987, p. 61).

Veiem doncs com en aquesta definició de significat ambiental apareixen alguns dels elements importants per a una definició d'espai amb significació simbòlica.

Valguin aquestes línies inicials per emmarcar la qüestió que pretenem analitzar i les dificultats que, a nivell d'elaboració d'un marc teòric referencial, comporta. Però no podem acabar aquí la nostra revisió del tema del simbolisme espacial i les seves repercussions en els processos de generació d'identitat. I això ens planteja una dificultat afegida que intentarem superar tot seguit.

Com encertadament comenta Bruner (1990), el fet que la psicologia girés l'esquena als estats intencionals i als sistemes simbòlics no implica que altres disciplines recullin aquestes qüestions - l'antropologia en el cas de Clifford Gertz o la filosofia en el cas de James Rorty, per exemple. Quelcom similar s'ens planteja a

l'hora d'analitzar el significat simbòlic de l'espai urbà des de la psicologia ambiental. Sovint cal adreçar-nos vers altres disciplines que, tenint com a objecte d'estudi el fenomen urbà, han tractat aquest tema amb molta més profunditat que des de la pròpia psicologia ambiental. L'esquema següent mostra el conjunt de disciplines relacionades amb el tema del simbolisme espacial i la identitat:

A continuació, doncs, ens disposem a efectuar un recorregut per aquestes disciplines, recuperant les seves idees al respecte per incorporar-les i analitzar-les en el si de la psicologia ambiental.

Un cop més, cal destacar que no pretenem fer una revisió exhaustiva de cadascun d'aquest àmbits disciplinaris sinó, a la llum de la informació que disposem, tractar aquells aspectes i aquells autors més directament relacionats amb el tema del simbolisme espacial i la identitat social. Per últim, indicar que els sis apartats que es presenten a continuació no estan directament relacionats un a un amb cadascuna de les disciplines reflectides en el quadre anterior ja que s'han configurat en base a aspectes temàtics i no pas disciplinars.

3.3.2. La simbòlica urbana a través de la sociologia urbana.

L'anàlisi del simbolisme de l'espai des de la sociologia urbana no ha estat, en termes generals, massa freqüent. Molt sovint s'ha abordat l'estudi de la ciutat a través de variables sociològiques i menys a través de variables psicosocials, malgrat autors com Simmel (citats en Bettin, 1979) assenyalen que l'anàlisi sociològic no ha de reduir-se a l'estudi de l'organització social basada en components demogràfiques-territorials sinó que ha d'atendre a les formes psíquiques de la vida social. Per la seva banda, els autors de l'Escola de Chicago amb Park i, posteriorment Wirth (1938) adoptaren un enfocament proper a l'ecologia urbana estudiant les repercussions que les variables demogràfiques, econòmiques o culturals tenen en la configuració de la ciutat i les relacions

funcionals que s'estableixen entre les diferents zones d'aquesta. Com veurem en l'apartat 3.3.4., serà Firey (1947) qui introduirà explícitament el tema del simbolisme en aquests plantejaments.

En aquesta mateixa línia, Francis (1983) destaca que una millor comprensió del simbolisme i l'imagineria és essencial per al desenvolupament de la perspectiva sociològica en l'anàlisi de les ciutats capitalistes contemporànies. Per a aquest autor, l'estudi dels significats associats amb localitats, barris, pobles i ciutats no ve tan determinat per la relació entre la forma urbana i els processos cognitius com per la manera en que la relació entre els diferents "mons socials" poden influenciar en el procés a través del qual els entorns són copsats i presentats.

Gran part de l'estudi dels símbols urbans fa referència a la identificació i caracterització de les ciutats o de part d'elles, la qual es dona en funció de la qualitat de vida que representen.

"Promoció de les Cambres de comerç, la persistència d'estils arquitectònics locals, i la construcció i localització de monuments poden jugar un paper en la creació i manteniment d'imatges tant generals com particulars. De manera similar, la influència de cerimònies locals i rituals, folklore i medis de comunicació poden també tenir la seva influència." (1983, p.132.).

Per altra banda, dins de la sociologia urbana marxista i, concretament dins del que Bettin denomina "noves tendències" (Bettin, 1979) destaquen dos autors que han analitzat el fenomen urbà i les seves implicacions socials, polítiques i ideològiques, generant temes d'anàlisi i d'investigació els quals esdevenen encara avui focus d'atenció bàsics en l'anàlisi del fenomen urbà. Els autors als quals ens estem referint són Henri Lefebvre i Manuel Castells.

Evidentment, no podem en aquestes línies exposar tota la reflexió filosòfica-social d'aquests autors, ni totes les implicacions ideològico-polítiques de les seves aportacions. L'extensa producció tant conceptual com literària ens obliga a centrar-nos en el tema que ens ocupa, a saber, l'anàlisi que tant un com l'altre realitzen sobre el significat simbòlic de l'espai urbà.²

Henri Lefebvre és considerat un del màxims exponents de la sociologia urbana marxista antidogmàtica, heterodoxa i crítica. Malgrat que la seva insistència en l'enfocament espacial li va suposar un cert aïllament en l'escena intel·lectual (Rivas, 1991), el seu pensament ha estat decisiu en disciplines com la psicologia ambiental en algunes de les seves orientacions -a través, per exemple, de la seva aportació al concepte d'apropiació de l'espai (Pol, en premsa)- o com la geografia urbana - com un dels

²Per a una aproximació a l'obra d'aquests autors, i d'entre els molts textos existents, el lector pot referir-se al ja citat Bettin (1982, original de 1979).

precursors directes del que Soja anomena "geografies postmodernes" (Soja, 1989).

Com a revisionista crític del pensament marxista, Lefebvre constata la insuficiència de les idees de Marx a l'hora de donar compte del fenomen d'urbanització i de la problemàtica urbana, centrant-se ocasionalment en el problema de l'allotjament, i de les elaboracions d'aquest pensament, bàsicament centrades en el procés d'industrialització (Lefebvre, 1968; Rivas, 1991). Malgrat tot, un dels temes claus en la seva obra fa referència a un dels tòpics de la filosofia marxista: l'alienació de l'individu, entesa en aquest cas com l'alienació de la vida quotidiana en la ciutat. Aquest fenomen està íntimament relacionat amb una de les seves afirmacions: amb l'aparició de la ciutat industrial, la ciutat com a realitat en si mateixa desapareix; i aquest és un fenomen que es dona a nivell mundial dins la societat industrial (Bettin 1979). Per altra banda es fa cada cop més evident una implantació del "teixit urbà" (veure Lefebvre, 1978, pp. 26 i ss., orig. 1968) dins el que fins ara es considerava la societat rural, per la qual cosa assistim actualment a un fenomen d'urbanització total de l'espai (Lefebvre, 1970).

Centrant-nos en el tema que ens ocupa, cal destacar que aquesta alienació de la vida de l'individu dins la ciutat té, com una de les causes més directes, el predomini de la corrent funcionalista en arquitectura. Degut a que el fenomen urbà ha donat pas al

fenomen metropolità, la ciutat no pot ser entesa més que com un element dins d'una complexa xarxa en la que l'"especialització territorial" o el criteri funcional preval per sobre de qualsevol altra criteri, inclosa la vivència que experimenta l'individu dins aquest espai i les interaccions que porta a terme en ell (relacions socials) i amb ell (relacions amb l'espai).

En la seva anàlisi, Lefebvre (1970) parteix de dos axiomes bàsics:

- a) la ciutat és un tot
- b) aquest tot no es redueix a una suma d'elements visibles sobre el terreny, siguin funcionals, morfològics, demogràfics, etc.

Aquests postulats s'emmarquen dins d'una proposició inicial:

"La ciudad proyecta sobre el terreno una sociedad, una totalidad social o una sociedad considerada como totalitat, comprendida su cultura, instituciones, ética, valores, en resumen, sus supraestructuras, incluyendo su base económica y las relaciones sociales que constituyen su estructura propiamente dicha" (Lefebvre, 1971, p.140, orig. 1970).

I continua:

"Esta proposición incluye una serie de nociones ya conocidas: la noción marxista de supraestructura o la noción de institución. Estas nociones resultan más vivas cuando se advierte que en la ciudad se materializan en una serie de obras que son los monumentos, edificios públicos o privados en los cuales y a través de los cuales la sociedad global se presenta o se representa y que muy frecuentemente constituyen símbolos.

Partiendo de esta idea, se pueden estudiar sobre el terreno la intensidad de acción de estas obras que encarnan en el espacio, sobre el terreno, las instituciones, la cultura, la ética, los valores, las estructuras y supraestructuras. Estas obras son también actos sociales perpetuos" (op.cit., pp.140-141).

Amb el predomini del corrent funcionalista, però, s'ha perdut determinades funcions que són essencials en l'estudi del fenomen urbà des d'una perspectiva sociològica. Per una banda, el funcionalisme ha destruït el carrer, eix i a l'hora nucli de la vida social urbana, de la quotidianietat més planera de la vida social. També s'ha perdut l'element lúdic de la ciutat, circumscribint-lo a determinats espais, quan la funció lúdica és inherent a la vida social espontània:

"Con este hecho han descuidado que el juego surge en todas partes, espontáneamente, normalmente (...). Este elemento lúdico supone la sorpresa, lo imprevisto, la información. Es lo que da sentido a la calle, pues él la hace (...). El juego (...) posee una especie de omnipotencia vital, vinculada a las manifestaciones originales de la espontaneidad y la sociabilidad. Es nada más y nada menos que una dimensión de la vida: la dimensión poética" (po.cit., pp. 180-181).

Per últim, el funcionalisme ha omès, de manera imperdonable segons ell, la funció simbòlica, els aspectes simbòlics que doten de força i de vida a un espai, més enllà de la seva traducció material i funcional. En aquest sentit, Lefebvre (1970) distingeix entre:

- a) espais unifuncionals: espais que tan sols serveixen per a un únic ús.
- b) espais multifuncionals: llocs de trobada i nuclis de vida col·lectiva, punts de venda i llocs d'intercanvi de serveis (per exemple el mercat, el café,...)
- c) espais transfuncionals o suprafuncionals: espais que assumeixen funcions i les doten d'un caràcter simbòlic, estètic, cultural, irreductible a la funcionalitat.

Lefebvre analitza la ciutat des d'una perspectiva propera a l'anàlisi lingüística. Així, cal que el nou urbanisme reconsideri

i recreï de manera total i íntegra el que anomena "camp semàntic urbà" o conjunt d'elements que configuren el text social, configurat per:

1. Senyals: són simples, precises, reduïdes al mínim, freqüentment a sistemes binaris. Els senyals dirigeixen i condicionen els comportaments.

2. Signes: són més difosos i complexes, constitueixen sistemes oberts. En la vida quotidiana sabem, millor o pitjor, traduir a llenguatge corrent aquests sistemes complexes de signes. Si no ho fem, ens trobem perduts.

3. Símbols: són elements rics i inesgotables. Els jutgem expressius a més de significatius. Els símbols sempre aporten sorpreses, novetats, imprevistos. Tenen caràcter estètic. Quan són massa nombrosos, massa rics, abrumen i es converteixen en inintel·ligibles.

El camp semàntic total uneix, en proporcions variables, la profunditat simbòlica i la claredat de les senyals. Els signes, i especialment el llenguatge, permeten desxifrar-ne el sentit. El text social doncs, resulta de la combinació d'aquest tres elements. La seva riquesa es mesura llavors per "la riquesa de possibilitats que ofereix als individus" (1971, p. 91, orig. 1970).

És precisament en aquest element simbòlic, de característiques transfuncionals on Lefebvre situa el concepte de "monument".

"Esta restitución del campo semántico no puede separarse de una reconsideración del monumento. El monumento, edificio u objeto aislable, no puede reducirse a la señal de esta u otra actividad, como hace el funcionalismo integral. El verdadero monumento tiene un carácter significativo i simbólico inagotable (...). Tiene una multiplicidad de sentidos" (op.cit., pp. 181-182).

Precisament el caràcter unitari del text urbà possibilita que els símbols espacials esdevinguin elements imprescindibles de la quotidianitat urbana, com a punts de referència bàsics que reflecteixen l'essència de la vida social:

"Rostros, monumentos, símbolos que introducen profundidad en la vida cotidiana (...). En el espectáculo de lo cotidiano y en la participación de los individuos en la vida son nudos, centros, puntos de penetración a algo más profundo que la trivialidad reiterativa, de la que sin embargo, no se separa ni un ápice" (op.cit., p. 85).

Segons Lefebvre, la construcció d'edificis multifuncionals o transfuncionals seria, doncs, una iniciativa especialment oportuna en l'urbanisme renovat. Cal recuperar el concepte de monument com a element que va més enllà de l'aspecte merament funcional, amb un caràcter simbòlic, estètic i cultural. En aquest sentit, l'autor aposta decididament per una reivindicació dels aspectes simbòlics

de l'espai urbà, per la facilitació del desenvolupament d'una quotidianitat espontània dels individus en un entorn urbà planificat de forma "intencional, reflexionada i racional" (op.cit., p. 174). Com podem observar aquestes idees estan prenent novament força entre els nostres urbanistes i planificadors actuals, per exemple, en la idea de "monumentalitzar la ciutat" (Bohigas, 1985), malgrat la seva realització pràctica topi amb un fort problema: es monumentalitza a partir de les associacions simbòliques idiosincràtiques de l'arquitecte i no des de les associacions simbòliques compartides pels urbanites³.

Emmarcat, com Lefebvre, dins la corrent marxista heterodoxa, el plantejament sociològic de Manuel Castells guarda notables discrepàncies respecte a aquest. En primer lloc, Castells qüestiona fortament la disciplina de la sociologia urbana com a ciència amb un objecte d'estudi clarament delimitat: allò urbà existeix en contraposició a allò rural però, actualment, ja no és possible diferenciar el tipus agrari del tipus urbà, ni tan sols parlar d'objectes urbans concrets, la dimensió dels quals respon a una anàlisi global de la societat (Bettin, 1979). Per tant, arguments similars als descrits per Lefebvre serveixen a Castells per qüestionar la sociologia urbana com a ciència. Quin sentit té doncs parlar de sociologia urbana? Clarament, per l'autor la sociologia urbana existeix per a acomplir una funció ideològica, per a cobrir

³Referent a aquesta idea veure l'apartat 3.3. així com l'article d'Amos Rapoport *Simbolismo y diseño del entorno* (Rapoport, 1970).

els interessos d'aquelles classes que estan implicades, des d'una posició de poder, en la problemàtica urbana. En aquest sentit qüestiona radicalment el concepte de "cultura urbana" i el seu tractament, des de l'escola de Chicago fins a l'anàlisi més radical de Lefebvre (Bettin, 1979).

Concretament, l'anàlisi marxista de Castells esdevé un punt d'inflexió en la tendència provinent de l'escola de Park o Wirth al considerar a les formes espacials com a processos socials (Rivas, 1991) i als medis urbans com a productes socials d'aquests processos:

"Los medios urbanos específicos deben, por tanto, comprenderse en cuanto productos sociales, y la ligazón espacio-sociedad debe quedar establecida más como problemática y como objeto de estudio, que como eje explicativo de la diversidad de la vida social, en contra de una vieja tradición de la sociología urbana" (Castells, 1988, p.133, orig. 1972).

Per l'autor, les instàncies fonamentals de l'estructura social són tres: economia, política i ideologia. Per tant, cal analitzar com els elements d'aquestes tres instàncies, les seves combinacions i les pràctiques socials amb elles associades configuren l'espai, no tan sols entès com espai físic sinó també com espai social. És precisament dins la instància ideològica on Castells situa la

qüestió de la simbòlica urbana (Castells, 1972). Per l'autor, d'igual forma que hi ha una especificitat pròpia d'allò econòmic o d'allò polític-institucional, a través de la seva modulació espacial i del seu lloc en les unitats urbanes, hi ha també una certa especificitat de la instància ideològica a nivell de l'espai urbà. Precisament la simbòlica urbana es troba en un nivell de mediació entre l'espai urbà i les determinants ideològiques generals. Malgrat que la connexió que proposa entre sistema ideològic i espai és més difosa que en les altres instàncies, insisteix en que l'especificitat d'aquest sistema ideològic es manifesta per la component d'aquest tipus que, a nivell d'una realitat històrica, està present en tot element de l'estructura urbana, però també:

"... por la expresión, a través de las formas y ritmos de una estructura urbana, de las corrientes ideológicas producidas por la práctica social. Es a este nivel de la mediación, por el espacio urbano, de las determinaciones ideológicas generales, donde se debe colocar el tema de la simbólica urbana" (op.cit., p. 258).

Critica l'enfocament que veu l'estructura urbana com un text urbà (anàlisi de Lefebvre), ja que produeix una anàlisi semiològica en la qual l'espai urbà és el significant del significat estructura social. Això implica que hi ha una estructuració pròpia d'aquests significants (és a dir, de l'espai urbà) i que el significat social

passa forçosament per l'acció social de llenguatge. En aquesta perspectiva estem davant d'una simbòlica pròpia a l'estructura espacial en tant que forma.

Critica també l'enfocament de Lynch (1960) i la seva anàlisi de l'espai en tant que forma. Per Lynch una imatge urbana té una sèrie de continguts físics precisos, que convergeixen conjuntament en la formació d'una imatge particular, que es combinen per a conferir una identitat, insertada en una estructura i proveïda d'un sentit. Però si la identitat d'una imatge i la seva pertinença a una estructura poden romandre en l'interior d'un pur desenvolupament de les formes, la introducció d'un sentit posa en joc, necessàriament, el procés de producció d'aquestes formes i la seva inserció en un contingut socialment determinat. Existeix doncs en Lynch una contradicció entre la seva perspectiva de "designar", que implica una lògica autònoma de la forma, i els resultats de la seva anàlisi, que remetent a un sentit social, sempre exterior i, per tant, amplament arbitrari.

Per Castells no existeix imatge més que vinculada a una pràctica social. No tan sols perquè es produeix socialment sinó perquè no pot existir més que en les relacions socials, i aquestes relacions socials només es donen en el marc de les pràctiques ideològiques. La relació que existeix entre aquestes i l'element cultural permet realitzar una anàlisi de l'espai no tan sols com a producte social sinó com a producte cultural:

"Si se està de acuerdo en considerar las formas espaciales como formas culturales y, consiguientemente, como expresión de las ideologías sociales, un análisis de estas formas debe partir, por tanto, del encuentro entre una teoría general de las ideologías y de la consideración del ritmo propio de las formas culturales existentes" (op.cit.)

Existeix simbòlica urbana a partir de la utilització de les formes espacials com emissors, retransmissors i receptors de les pràctiques ideològiques generals. Aquesta idea es veu plasmada en l'anàlisi que realitza del centre de les ciutats com a manifestació, en tant que jerarquització de l'espai, de la jerarquització social fruit dels sistemes ideològics imperants i d'una jerarquia simbòlica determinada:

"Un cuarto proceso que concurre a la formación de la centralidad es la diferenciación simbólica del espacio y la concentración de dichos procesos simbólicos en ciertos lugares espaciales. Es decir, todo el espacio está cargado de significación pero además, como hay una jerarquía social implícita en esta valoración simbólica, va a haber también una jerarquía de la organización espacial. La centralidad urbana va a ser, por lo tanto, también la expresión del nivel más alto de esa jerarquía simbólica". (Castells, 1979, p. 231).

Castells doncs defensa la indivisibilitat de les formes espacials en l'estructura urbana i les pràctiques ideològiques i socials que les configuren i els hi donen sentit. En últim terme, es tracta de determinar la càrrega simbòlica d'una estructura urbana a partir de l'apropiació social de l'espai feta pels subjectes. Aquesta perspectiva implica no partir de l'anàlisi de les formes per determinar el seu contingut ideològic, sinó partir de les pràctiques ideològiques-espacials per descobrir el llenguatge de les formes, insertant les seves relacions en el conjunt de les relacions socials d'una unitat urbana.

3.3.3. El simbolisme de l'espai des de l'antropologia urbana.

El simbolisme de l'espai ha estat profusament tractat des de l'antropologia cultural. En aquest sentit, cal destacar la noció d'espai sagrat d'Eliade (1957, 1979) segons la qual s'organitza una oposició fonamental entre espai habitat (sagrat) i espai no habitat (caos). L'estructuració de l'espai equival a la seva consagració, adoptant un valor mític que el situa com a centre del món. Els límits d'aquest espai estructurat esdevenen l'umbral amb el caos i el protegeixen del desordre. Malgrat l'innegable interès que té aquest tipus de tractament de l'espai a partir d'una simbologia d'ordre còsmic, nosaltres ens centrarem en les aportacions provinents de l'antropologia urbana, especialment a través de

l'obra d'Amos Rapoport.

Aquest autor pot ser considerat, dins del cercle d'autors d'influència reconeguda en l'àmbit disciplinar de la psicologia ambiental, un dels que de manera més explícita ha tractat el tema dels significats simbòlics atribuïts als espais. Al llarg de la seva dilatada obra i en la seva anàlisi de l'espai construït, des de la vivenda (Rapoport, 1969), els aspectes del disseny urbà (Rapoport, 1970) fins a l'anàlisi dels aspectes més psicosocials de l'espai (Rapoport, 1977), el factor simbòlic ha tingut sempre un paper destacat com a objecte d'estudi comentant que, malgrat hagi caigut en un imperdonable oblit, és essencial per poder arribar a un cert nivell de comprensió del fenomen urbà.

Per a l'autor, el simbolisme de l'espai ha estat considerat únicament de dos maneres. La primera, analitzant els edificis de caràcter "especial" (esglésies,...). La segona, analitzant el simbolisme de ciutats i pobles primitius, sovint dintre d'estudis de caire històric o antropològic (Rapoport, 1970). Segons ell, cal reconsiderar l'estudi del simbolisme espacial dins les nostres ciutats, però això és una tasca difícil ja que les ciutats de la nostra societat tenen cada cop menys símbols compartits (op.cit.). Malgrat això, l'anàlisi del simbolisme espacial, lluny de quedar obsolet, esdevé fonamental per a entendre la relació entre la ciutat i els seus habitants.

Per a acostar-nos a l'estudi d'aquest tema, cal destacar la distinció que fa l'autor entre el món perceptiu i el món associatiu, dins el qual s'inclouen els símbols (Rapoport, 1970, 1977). Partint d'un plantejament considerat ja anteriorment en altres apartats segons el qual l'entorn urbà és una manifestació i un producte social-cultural, l'autor aborda el procés d'identificació social immers en un context sociofísic a on el món perceptiu i el món associatiu o de significats es troben íntimament relacionats: el món associatiu no pot existir sense el perceptual i aquest últim és una condició necessària però no suficient per al primer, ja que poden donar-se associacions que caiguin fora de l'àmbit perceptiu.

La importància d'aquest món associatiu rau en el fet de que aquestes associacions incideixen marcadament en la nostra percepció de l'entorn, apareixent l'element cultural com a determinant en la forma que tenim de percebre i entendre la realitat que ens envolta. En el rerafons es troba l'existència d'una jerarquia de nivells de significació associada a qualsevol objecte físic, que va des d'allò concret, passant pel valor d'ús fins al valor simbòlic abstracte, essent aquest últim aspecte essencial per a l'autor:

"Aunque todos nuestros esfuerzos cognitivos són esfuerzos en busca de significado (Barlett, 1967), sugiero que los valores simbólicos són más importantes que los de uso."
(1978, p. 280, orig. 1977)

A l'hora, el món associatiu es mou en un continuum que va des d'associacions comunament acceptades i compartides a associacions totalment personals. En aquest sentit és especialment rellevant la distinció entre símbols discursius (socialment compartits) i símbols no discursius (idiosincràtics). En la relació amb el seu medi, els individus prenen un paper evidentment actiu: responen activament a uns estímuls i modifiquen d'altres; els simbolitzen i responen a ells. D'aquesta forma, la gent llegeix simbòlicament els estímuls perceptius segons els significats que els hi atorga, i aquesta lectura depèn de l'associativitat, de l'avaluació i de l'experiència (Rapoport & Watson, 1972, citat en Rapoport, 1977).

Un dels elements de l'anàlisi de Rapoport que ens interessa destacar especialment és l'articulació dels processos d'identitat social amb els aspectes simbòlics de l'espai urbà:

"Claramente, si existe un grupo homogeneo se expresará inmediatamente a través de un sistema simbólico (...). La diferenciación de funciones, significados y valores en la ciudad, que es jerárquica, puesto que la estructura social raramente es homogénea, se relaciona con el simbolismo (...). La gente se agrupa por sus gustos y los expresa simbólicamente, y los símbolos son un medio importante de transmitir y condensar la información. Las normas y las reglas de conducta se expresan en estos símbolos inmersos en el medio ambiente (...). Algunos

elementos se aceptan por el grupo que los impone como expresión de su identidad al individuo (...). Los elementos materiales se convierten en medios de identificación social y representan un significado y un valor, determinando a su vez la actitud de la gente frente a ellos (Paulsson, 1950; Sawicky, 1971). Cuando existe congruencia entre el medio conceptual y el físico, los refuerza, y pueden convertirse en símbolos usados y compartidos por un grupo. La ciudad es un sistema de sistemas de símbolos (...).

Los símbolos son, pues, unos reforzadores de valores y un medio de conseguir consensus en grupos." (1978, pp. 284-285, orig. 1977).

El problema fonamental en les nostres ciutats és que hi ha, cada cop més, un predomini de les associacions no discursives en detriment de les discursives. Es podria dir que abans existia una àrea molt més extensa d'acord social i una variació idiosincràtica menor. Això comporta la dissociació cada cop més evident entre el món perceptiu i el món associatiu, fenomen que queda palès en el disseny de les nostres ciutats: actualment els dissenyadors construeixen en base a associacions personals i no en base a associacions compartides. El ciutadà no pot doncs establir relacions entre el disseny urbà i l'univers simbòlic compartit. Una conseqüència d'aquest fet és que cada cop hi ha menys elements simbòlics compartits en l'espai urbà i que aquests elements

simbòlics estan cada cop més lluny dels espais urbans dissenyats:

"... en el diseño esto mismo ha llevado a una situación "patològica" en la que se emplean los símbolos personales y idiosincráticos de los diseñadores, símbolos que en absoluto coinciden con las asociaciones y los símbolos del público" (1974, p.30, orig. 1970).

Per altra banda, és interessant l'aparició del concepte psicosocial d'estructura social, la qual es manifesta de manera inequívoca en l'espai urbà. En aquest sentit, com Lefebvre (1970), Rapoport veu en l'estructura espacial urbana el reflex d'un sistema social determinat.

"Las ciudades tienen una estructura social, y la gente espera entender el comportamiento de unos y de otros. Los elementos simbólicos expresan esta estructura, sus valores y sus creencias." (1978, p. 286, orig. 1977).

"En la medida en que los símbolos comunican, puede establecerse un paralelismo entre la estructura social y la organización del espacio capaz de decir al pueblo algo acerca de cómo comportarse y qué cabe esperar en relación con la visión del mundo, las jerarquías y demás aspectos similares" (1974, p. 25, orig. 1970).

També s'acosta força a la consideració de la naturalesa transfuncional dels espais simbòlics que fa el sociòleg francès al contemplar l'espai com a estructures-símbol que concreten la naturalesa immaterial, a-espacial i a-temporal dels valors, significats i normes d'una societat (Rapoport, 1970). En aquest cas el distingeix d'altres conjunt d'estructures-símbol com el llenguatge, el parentiu o la comunicació no verbal.

3.3.4. El simbolisme espacial des de la perspectiva ecològica.

Generalment parlant, es pot afirmar que l'ecologia humana ha analitzat el fenomen urbà a través de les distribucions poblacionals en el territori, atenent principalment a indicadors "objectius" que puguin donar raó de les ubicacions territorials dels determinats segments de població, del creixement metropolità i dels fenòmens de mobilitat social derivats d'aquest creixement. Aquests indicadors han estat bàsicament de tipus econòmic, modulats per altres de caràcter socio-demogràfic. Aquesta característica es també definidora dels estudis emmarcats dins el terreny de la sociologia urbana clàssica, disciplina amb la qual guarda una estreta relació.

Malgrat això, podem observar una línia de treball que, sense abandonar l'estudi d'aquest tipus d'indicadors, introdueix altres

elements de caire més "subjectiu", situant-los a un nivell explicatiu equiparable i complementari als primers. Elements com el caràcter simbòlic de determinades zones urbanes que lliguen a determinades classes socials als seus llocs habituals o els processos d'identificació a nivell comunitari desmenteixen la idea d'una evolució excessivament mecanicista (Roncayolo, 1988). Aquests elements contribueixen a redefinir les característiques de l'espai urbà des de l'ecologia urbana, despertant la necessitat d'analitzar el significat simbòlic d'aquests espais atenent a la construcció social d'aquests significats portada a terme pels membres de les comunitats analitzades i pels de les altres comunitats amb les que aquesta es relaciona com a una variable fonamental en la comprensió de les relacions ecològiques que es donen en la ciutat.

Aquest canvi de paràmetres respon, possiblement, a un redescobriment per part de la ecologia humana de les tesis de l'interaccionisme simbòlic o del construccionisme social. En aquesta línia, encara que des de posicionaments diferents, centrarem la nostra atenció en els treball de Walter Firey (1945) i d'Albert Hunter (1987).

En 1945, Walter Firey publicava un article titulat *Sentiment and Symbolism as Ecological Variables* amb el qual marcava un punt d'inflexió dins els estudis tradicionals de l'ecologia aplicada a l'entorn urbà. Efectivament, fins llavors, quan es tractava la relació entre espai i mobilitat social es considerava que aquesta

tan sols atenia a aspectes i variables purament econòmiques. Així doncs, la ubicació de determinades activitats, la mobilitat de la població i la divisió funcional de la ciutat atendien a raons, primàriament, de tipus econòmic. Per Firey, però, hi ha determinats processos ecològics que s'escapen d'aquesta aproximació únicament econòmica i que suposen una alteració de les premisses bàsiques de l'ecologia:

"Esta alteración consistirá, primeramente, en dejar de asignar al espacio una cualidad estrictamente restrictiva, adscribiéndole también una propiedad complementaria: la de ser, en ocasiones, símbolo de determinados valores culturales que han quedado asociados a una determinada área espacial. En segundo lugar, la teoría habrá de reconocer que las actividades ubicacionales no son únicamente agentes de tipo económico: son también susceptibles de connotar sentimientos que pueden influir significativamente en el proceso ubicacional"(Firey, 1974, p.420, orig. 1945).

En la seva anàlisi de la ciutat de Boston, Firey tracta de demostrar com determinades ubicacions de població responen al valor simbòlic que determinades zones de la ciutat detenten i els sentiments que això genera, inclús donant-se com a resultat fenòmens ubiacionals que són contraris a les lleis econòmiques d'ocupació del sol.

La qualitat simbòlica és doncs capaç d'articular una sèrie de sentiments lligats a l'espai que, en l'impacte en els processos ubicacionals, es tradueix en tres fenòmens: retenció, atracció i resistència. Per una banda, determinades zones de la ciutat, per la seva qualitat simbòlica, són capaces de retenir uns determinats segments de població que en altres èpoques van contribuir a configurar aquesta qualitat simbòlica. A l'hora, això facilita que determinades zones siguin més atractives per determinats grups de població, degut al significat que aquella àrea detenta com símbol de tradició, classe social o valor històric, per exemple. Per últim, aquestes qualitats fan que els residents manifestin efectes de resistència al canvi d'ubicació.

L'aproximació de Firey és força interessant doncs ens remet a unes qualitats de l'espai que s'en deriven no únicament dels aspectes econòmics o "d'atributs espacials intrínsecs, sinó de la seva representació mental com a símbol de sentiments col·lectius" (op.cit., p.426). Aquesta representació mental, aquests sentiments col·lectius li donen un caire evidentment social al tema de l'atribució de significats simbòlics als espais i deixa les portes obertes a noves aproximacions d'autors que prenen com a base els treballs de Firey, de Mead o de Proshansky.

Aquest és el cas d'Albert Hunter (1987), el qual recull les tesis de Firey (1945) complementant-les amb l'interaccionisme simbòlic de Mead (1934) i la perspectiva la construcció social de la realitat

de Berger & Luckman (1966) per configurar el que ell anomena "Ecologia Simbòlica", un sistema conceptual per a entendre els processos d'identificació comunitària a partir de la construcció social del significat d'aquestes comunitats dins d'una xarxa ecològica d'interdependència.

Per a Hunter, no tant sols els individus sinó les mateixes comunitats tenen la seva pròpia identitat, la qual es basa en la interacció simbòlica entre elles a través d'una relació de tipus ecològic. En aquest cas, són tant o més importants les relacions inter-comunitàries que les intra-comunitàries ja que una comunitat és allò que els seus membres veuen que és respecte a les altres comunitats i, a l'hora, la seva identitat està afectada per com les altres comunitats la veuen a ella, factor que és el que regularà les relacions entre les diferents comunitats.

Per Hunter, doncs, el procés de construcció social d'una identitat comunitària sorgeix de les interaccions que els membres d'un territori local tenen amb els de fora i que serveixen per a definir la comunitat. Aquestes definicions inclouen el nivell classificatori (toponímia), el nivell territorial (límits de la comunitat) així com les avaluacions de la comunitat relatives a altres comunitats. Per altra banda, "la composició de la població i la naturalesa de les relacions que els membres de la comunitat tenen amb altres agents externs són realitats ecològiques de la comunitat que són tingudes en compte en la construcció simbòlica de

les identitats locals" (1987, p. 201).

En principi doncs, la realitat ecològica de les comunitats és determinant per a la construcció simbòlica de les comunitats urbanes (*symbolic community*) però, sovint, aquestes construccions simbòliques establertes en un determinat entorn poden també impactar en la futura composició ecològica de les comunitats, arribant a tenir un pes determinant. Aquest principi, com ja hem vist anteriorment, ja havia estat anunciat per Firey en la seva anàlisi del centre històric de Boston (Firey, 1945). En aquest cas, Hunter l'aplica al fenomen de "gentrificació". Determinats barris de la ciutat, per les seves característiques estètiques i simbòliques són atractius per un determinat tipus de classe social (joves professionals liberals) que, un cop establerts en aquesta nova comunitat, intentaran "anunciar" el barri a altres individus amb un estatus social afí. Si la "campanya" té èxit, les classes menys privilegiades que viuen en la zona es sentiran pressionades a marxar produint-se una substitució de població. En aquest cas, el valor simbòlic atribuït a un barri ha desencadenat un canvi de població i aquesta, a través de la interacció simbòlica, s'embarca en la construcció d'una nova identitat comunitària.

3.3.5. El simbolisme espacial i els mapes cognitius.

Anteriorment ja hem referències a l'obra cabdal de Kevin Lynch, *The Image of the City* (1960). En ella es tracta essencialment el tema de la imatge mental associada a l'espai urbà. Malgrat l'autor considera que tota imatge ambiental té tres components bàsics - identitat, estructura i significat- la seva anàlisi es centra en les dues primeres deixant en un segon terme el tema del significat de l'espai. L'explicació d'aquesta opció podem trobar-la en la definició que el propi autor realitza del verb *Urban Design* per a l'Enciclopèdia Britànica (1974):

"Significat: (...) El rol simbòlic del paisatge és interessant, però malauradament la seva comprensió és minsa. La significació difereix enormement entre els diferents grups." (en Banerjee i Southworth, 1990, p.519)

La seva aportació en aquest terreny consisteix bàsicament en considerar que una imatge física aconsegueix també una funció social:

"Puede proporcionar la materia prima para los símbolos y recuerdos colectivos de comunicación del grupo (...). Potencialmente, la ciudad es en sí misma el símbolo poderoso de una sociedad compleja. Si se la plantea bien visualmente, puede tener asimismo un intenso significado expresivo" (1985, pp. 12-14, orig. 1960).

Per la seva banda, Edward Krupat (1985) analitza les funcions que per Lynch aconsegueix la imatge de la ciutat: funció de mobilitat, d'organització, emocional i simbòlica. Respecte a aquesta última, la idea central és que la imatge proveeix de símbols i associacions fortes amb un lloc que faciliten la comunicació entre la gent que participa d'un entorn comú:

"El fet que les representacions mentals de certs llocs coneguts, llocs de trobada, o barris especials poden esdevenir compartides, suggereix que els mapes cognitius no tan sols serveixen a nivell individual sinó que també són susceptibles de jugar un important rol social o interpersonal" (Krupat, 1985, p. 71).

Anteriorment a la publicació del llibre abans esmentat, el propi Lynch tracta l'element simbòlic com un dels elements que faciliten l'orientació espacial, apuntant a continuació que el simbolisme espacial pot també derivar-se de la satisfacció sorgida de la visió de la ciutat com una globalitat unitària amb la qual l'individu pot identificar-se (Lynch, 1953).

La crítica sobre la manca d'atenció al significat simbòlic de l'espai feta al treball de Lynch va ser, en part, recollida per alguns dels treballs posteriors al 1960. Per exemple, en un treball referent als criteris sobre el disseny d'autopistes (Lynch i Appleyard, 1966) es fa referència al possible perjudici que pot

suposar la construcció d'una d'aquestes característiques en tan en quant esdevé una barrera visual però també simbòlica en el paisatge. Per reduir aquest efecte, cal identificar els elements visuals i simbòlics que són rellevants en l'àrea sobre la qual s'intervé, però no fer-ho d'una forma mecànica sinó a través de les explicitacions de la comunitat o grups afectats.

Serà, però, en els seus últims articles quan Lynch reprendrà el tema del significat de l'espai, el seu caràcter simbòlic i la seva relació amb els processos d'identitat, tant individual com social.

D'una forma més o menys explícita, la connexió entre significat espacial i identificació social havia estat recollida en escrits anteriors (Lynch, 1953, 1960). Però és precisament quan l'autor reflexiona sobre les pautes i orientacions que cal que tinguin en compte els dissenyadors urbans quan aquesta connexió es fa més palesa (Lynch, 1975). Tot dissenyador que combini determinats elements i espais per configurar una imatge urbana ha de tenir en compte que aquesta imatge tindrà una forta component de significat social que anirà creixent i elaborant-se amb el temps (Lynch, 1984a). Aquestes imatges:

"connecten al ciutadà amb el lloc, millorant el significat de la vida diària i reforçant la identitat del grup i del self." (en Barnejee & Southworth, op.cit.)

Aquesta clara referència suposa un punt d'inflexió important en la consideració del significat per part de l'autor: la imatge ambiental deixa de ser vista únicament des d'una perspectiva funcional per passar a esdevenir un element a considerar en la formació de la identitat, no tan sols de l'espai sinó dels individus que estan immersos en ell. Per altra banda, la referència explícita que fa de la identitat del self en relació al lloc és novedosa en l'obra de Lynch i hom no pot evitar de pensar la possible influència que hagi pogut exercir el desenvolupament del concepte de *place-identity* (Proshansky et.al., 1983).

Aquesta idea no confirmada queda, per altra banda, reforçada en el seu darrer treball (Lynch, 1984b), una interessant revisió de *The Image of the City*, en la qual recull directament la crítica sobre el tema del significat i reprèn les idees exposades anteriorment. Les paraules de l'autor són prou aclaridores al respecte:

"Este fué un golpe más directo. El estudio nunca demostró su suposición básica, excepto indirectamente, a través del tono emocional de las entrevistas: observaciones repetidas acerca del placer de reconocimiento y conocimiento, la satisfacción de la identificación con un lugar hogareño distintivo, y el desagrado de estar perdido o de estar consignado a un entorno gris. Sucesivos estudios han continuado para reunir esta evidencia indirecta. La idea puede estar vinculada al

papel de la identidad del self en el desarrollo psicológico, en la creencia de que la identidad del self está reforzada por una fuerte identidad de lugar y tiempo. Una imagen de lugar poderosa puede estar presumiblemente apoyando una identidad de grupo" (en Barnejee & Southworth, op.cit.).

Després de llegir aquest comentaris estem en condicions d'apuntar una clara relació, al menys conceptual, entre la revisió que Lynch fa del tema del significat de la imatge ambiental, el concepte de *place-identity* de Proshansky (1983) i la relació que aquestes idees presenten entre la consideració del lloc amb significat simbòlic i els processos de generació o consolidació d'identitats socials. És doncs cap al final de l'obra de Lynch quan el tema del significat simbòlic espacial pren la rellevància que mereix, cobrint així una llacuna important que ha estat present al llarg de la producció d'aquest autor cabdal per a la psicologia ambiental.

Malgrat tot, aquesta concepció del símbol espacial com "valor afegit" a la informació cognitiva estarà present en els treballs clàssics de la psicologia ambiental referents a mapes cognitius. La relació entre cognició i simbolisme es resol, al menys des d'aquesta àrea d'estudi, clarament a favor de la primera. En aquesta línia trobem dos dels treballs de Downs i Stea. Si bé en el primer d'ells (Downs & Stea, 1973) les referències simbòliques són pràcticament inexistent, en el segon (Downs & Stea, 1977) trobem

aportacions molt més rellevants, tant pel que fa al simbolisme de l'espai com al procés d'identificació amb el lloc.

Una primera aproximació a les idees d'aquests autors ens mostra que el símbol és vist com un producte del propi procés cognitiu: és una forma de condensar informació relativa a un espai i d'evocar ràpidament la informació referida a ell:

"Nuestros intentos de organización cognitiva son frecuentemente 'encapsulados' en símbolos que ofrecen un método rápido, taquigráfico de caracterizar un lugar. Para ser exitoso, un símbolo tiene que ser inmediatamente reconocido por la gente como representante de un lugar particular. El significado y valor de un símbolo va más allá del reconocimiento inmediato de la identidad de un lugar. Actúan como un gatillo para ayudarnos a recordar las características de ese lugar, el conjunto específico de información sobre 'qué', 'dónde' y 'cuándo', que le da una identidad única. Dado el símbolo, podemos rellenarlo con los detalles necesarios." (Downs & Stea, 1977, pp.91-92).

Com es pot deduir, aquesta concepció del símbol com a "paraula-clau" per a elicitar informació dins d'un procés cognitiu "ortodoxe" de caire computacional fa que el seu sentit es trobi pràcticament restringit a una activitat de "labeling". Així, cada

ciutat té un símbol distintiu (veure taula en Downs & Stea, 1977, p. 92, traduïda en Holahan, 1991, p.87) que, malgrat sigui generalment verbal, pot traduir-se a pictogrames. Aquestes expressions verbals o pictogrames permeten un reconeixement ràpid i infalible de la ciutat representada, tant pels propis ciutadans com per la gent de fora.

Evidentment, des d'aquest plantejament Downs i Stea arriben a suposicions i qüestionaments tals com:

"Aunque estos símbolos son atractivos, fáciles de manipular, y esenciales para la comunicación de cada día, su validez está cuestionada. ¿Es realmente posible 'encapsular' la esencia de una entidad tan increíblemente compleja y variable como es la ciudad? (...). Construir símbolos representativos es, en el mejor de los casos, una tarea difícil, que tiene que ver solamente con una parte de la verdad." (1977, pp. 95-96).

Aquesta visió utilitarista del símbol espacial, totalment mancat de subjectivitat, està íntimament relacionada amb la identitat espacial però, al ser tractat com un element merament informatiu, perd tot el seu sentit com a objecte d'estudi per passar a ser una manera ràpida de distingir un lloc de l'altre, de dotar-lo d'identitat. Aquesta doncs, queda també reduïda al mateix paper secundari i utilitari que el símbol que la configura:

"Muchos lugares tienen una identidad en el sentido de que poseen nombres que sirven como etiquetas (...). Sirven para distinguir el lugar de otros lugares, pero no dicen nada 'per se' acerca de dónde se localiza el lugar identificado en el espacio. La identidad sola ni siquiera expresa necesariamente unicidad desde el momento en que pueden haber lugares con la misma etiqueta identificatoria" (op.cit., p.41).

Per altra banda, el subjecte és un espectador que incorpora les identitats creades a través dels símbols. Hi ha varis sistemes de crear aquestes identitats: associar-les certs atributs desitjables a un lloc, tractar de reconstruir la representació popular d'aquest lloc, dotant-li d'un cert misteri o utilitzant la tècnica de: "el lloc X es similar al lloc Y però...".

Per Downs i Stea, totes aquestes tècniques queden reflectides en la informació recollida en els mapes cognitius, la diversitat interindividual dels quals ve donada per les diferents visions que els espectadors tenen d'aquesta informació. Aquesta pseudo-subjectivitat queda recollida en les paraules dels propis autors:

"La identitat està en l'ull i en la ment de l'espectador"
(op.cit., p. 109).

Malgrat que el tractament del simbolisme i la identitat espacial fet per Downs i Stea s'allunyi de l'enfocament que nosaltres volem donar al tema, és evident que el seu reconeixement i la seva constatació com a elements de l'entorn urbà és explícita:

"Això no suggereix que les identitats no siguin importants i que la gent no els hi atribueixi una tremenda significació simbòlica" (op.cit., p.41).

"Sens dubte, l'entorn urbà es troba carregat i tenyit pel simbolisme. Els símbols són carregues valoratives que evoquen respostes positives i negatives" (op.cit., p.246)

La relació entre identitat i mapes cognitius s'establirà a partir del concepte de representació social ja que, com comenta Ibañez (1988) "las representaciones sociales encuentran otra de sus funciones en la conformación de las identidades personales y sociales" (p. 54). En aquest sentit es troben els treballs de Milgram i Jodelet (1976) i Milgram (1984). En el primer (citats en Fisher, 1990), va ser analitzada la imatge de París detectant-se l'existència d'una representació col·lectiva manifestada pel modus de vida comú dels habitants. En l'estudi es demostrà que l'organització de l'espai urbà estructura les percepcions de les diverses zones o barris en un sistema simbòlic compartit pels habitants. Posteriorment, Milgram conclouria:

"La identitat social d'una persona està estretament lligada amb el barri en el qual viu i a les connotacions socials associades a aquest lloc. Les representacions socials de la ciutat són més que mapes sense cos; són mecanismes pels quals les pedres, carrers i la geografia física d'un lloc són dotats de significat social." (1984, p. 309).

3.3.6. *Identitat urbana i simbolisme espacial.*

Si, paral·lelament al dinàmic desenvolupament de la identitat del self personal l'individu va també desenvolupant la seva identitat social tot assumint determinades categoritzacions relatives als diferents grups socials rellevants pel subjecte, sembla correcte pensar que si determinats llocs són importants per a desenvolupar la identitat del lloc com a estructura del self de l'individu i, per tant poden esdevenir símbols d'identitat (Proshansky, 1978; Csikszentmihalyi & Rochberg-halton, 1981; Hormuth, 1990), determinats espais podran tenir la propietat de generar processos d'identificació social i poden arribar esdevenir símbols d'identitat per al grup social.

Sota aquesta premissa Marco Lalli desenvolupa el concepte d'identitat urbana (*urban identity*, Lalli, 1988; *urban-related*

identity, Lalli, en premsa). Si bé per Proshansky (1976, 1978; et.al., 1983) la relació que l'individu manté amb determinats escenaris en la seva vida quotidiana contribueixen a formar la identitat del lloc, per Lalli el vincle psicològic amb els espais aconsegueix, a més, una altra funció que va més enllà de la identitat espacial i que no resulta directament de la simbolització d'experiències socials. Sentir-se i definir-se com a resident d'un determinat poble, barri o ciutat implica també demarcar-se en contrast amb tota l'altra gent que no viu allí. Així doncs, els pobles, barris o ciutats tenen la seva pròpia "imatge", que és coneguda pels de fora i que es tradueix en una sèrie de característiques o atribucions que s'extrauen dels seus residents i que els hi dota d'un cert tipus de "personalitat". Així, "ser resident d'un poble particular confereix un nombre de qualitats quasi-psicològiques a les persones associades amb aquest poble" (Lalli, 1988, p. 305):

"Una de les més avançades funcions centrals de la identitat urbana és la seva característica de diferenciar als residents d'una certa localització de l'altra gent. Aquesta pertinença no tan sols prové de la percepció d'una necessitat de sentir-se diferent sinó que confereix atributs específics a la persona que està associada amb el poble. Aquests adscripcions consisteixen en una xarxa d'atribucions externes (els altres) i internes (self)" (op. cit, p. 307).

Per a l'autor, doncs, la funció més important d'aquestes atribucions és "l'efecte d'internalitzar el caràcter del poble" (op. cit., p.305). Però també acompleixen altres funcions importants com la de proveir avaluacions positives del self per als residents, i generar un sentiment d'unicitat fonamental, no ja des del punt de vista de l'individu -funció que ja reconeixien els teòrics clàssics del self- sinó des del punt de vista grupal.

Un punt important a tenir en compte és l'element fonamental que es troba en la base de la diferència entre els conceptes d'identitat del lloc (Proshansky) i d'identitat urbana (Lalli). Per Proshansky, les funcions que s'en deriven de la identitat del lloc com a estructura constituent del self es deriven directament de l'experiència social, mentre que per Lalli, les funcions que acompleix la identitat urbana no estan derivades directament de l'experiència social. Això és important per què, malgrat el segon concepte parteix del primer, possiblement s'estigui referint a processos complementaris.

Efectivament, l'estructura denominada identitat del lloc sorgeix en els primers anys de vida de l'individu amb la interiorització d'aquells escenaris quotidians primerencs (casa, escola, barri) i va evolucionant amb l'ampliació de les activitats de l'individu en altres escenaris quotidians (llar familiar, lloc de treball, llocs d'esbarjo,...). Des dels primers moments l'individu va incorporant aquests espais en la seva pròpia manera de veure's ell, en la seva

imatge del self i tracta de buscar elements de familiaritat en els nous escenaris per tal de mantenir un sentiment de continuïtat amb aquesta pròpia imatge, reconèixer les propietats i funcions dels espais per actuar en consonància i mantenir un sentiment de seguretat i control ambiental que en el fons es tradueix en un sentiment de seguretat i control personal. Tanmateix, l'individu és capaç, en la majoria dels casos, de modificar i transformar aquests espais, bé conductualment o bé cognitivament, quan els requeriments personals no s'ajusten suficientment a les característiques espacials. Amb tot això, sembla possible afirmar que el procés que es troba subjacent a la configuració de la identitat del lloc és, en gran mesura, el mecanisme de l'apropiació espacial (Pol, en premsa) i que les lleis que guien aquest procés en la recerca de l'estabilitat del self siguin les lleis d'assimilació i acomodació cognitives (Korpela, 1992).

Ara bé, l'individu no tant sols cerca elements que li facilitin la identitat personal, al congruència amb la pròpia autoimatge i l'estabilitat i continuïtat del seu self. L'individu necessita també cercar la seva identitat com a membre de grups socials, sentir que pertany a ells i que els altres el veuen i l'identifiquen com a membre d'un determinat col·lectiu. En aquest sentit l'espai o determinats elements espacials poden esdevenir elements fonamentals d'aquests processos d'identificació social.

En aquest punt trobem un punt de contacte molt interessant entre les nocions d'identitat urbana i d'identitat social. Efectivament, per Turner (1987) el grup es defineix a sí mateix a través d'un conjunt d'atribucions, cognicions i creences (categoritzacions del self) que, a més d'afavorir la identificació endogrupal, contribueixen a generar i mantenir diferències exogrupsals bàsiques per al procés d'identificació social. Aquestes categoritzacions són determinades en base a la rellevància de la dimensió sobre la qual es fonamenten, de la seva "saliència".

Paral·lelament, el concepte d'identitat urbana de Lalli manté punts de contacte notables amb l'anteriorment esmentada Teoria de la Identitat Social (Tajfel, 1981; Tajfel i Turner, 1986; Turner, 1987) ja que "una precondició necessària per a la funció de diferenciació del poble és el fet de que pugui ser vist com un poble 'especial', com un poble que és diferent dels altres pobles" (Lalli, 1988, p.306). Així doncs, els atributs que són necessaris per aquesta definició del self estan simbolitzats per les característiques "especials" del poble. Aquest símbols poden ser determinats events culturals (fires, exposicions, festes) o altres característiques distintives però també, determinats elements espacials de l'entorn urbà tenen la capacitat d'esdevenir símbols d'identificació col·lectiva amb el poble, el barri o la ciutat. El nom donat a aquest barri o ciutat esdevé un símbol global d'aquests processos.

També, en certa mesura el concepte d'identitat urbana comporta un procés de desindividuació (Javaloy, 1990) en el sentit en que el planteja Turner. Les persones identificades amb un cert entorn adopten les categoritzacions peculiars i distintives del grup social adscrit a aquest entorn, incorporant aquests elements en la seva imatge del self i procurant que els altres li atribueixin aquestes característiques "quasi-psicològiques", aquesta "personalitat" especial associada al grup que es defineix com pertanyent a un determinat lloc i que per Lalli són elements determinants de la identitat urbana.

D'aquesta manera, el treball d'aquest autor ens permet una primera aproximació entre la psicologia social i la psicologia ambiental a partir del concepte d'identitat social. Cal però aprofundir més en aquestes relacions, analitzant les aportacions de Daniel Stokols sobre la connexió entre les funcions simbòliques dels entorns físics i els processos d'identitat social relacionats amb ells.

3.3.7. La "Perspectiva Espiritual" en les relacions gent-entorn.

El títol d'aquest apartat, pres d'un dels darrers treballs de Stokols (1990), ens permet introduir-nos en el treball d'un dels psicòlegs ambientals que ha tractat amb més profunditat el tema del simbolisme espacial en els últims anys i que més ha incidit en

l'orientació i enfocament d'aquesta tesi.

Malgrat el propi Stokols havia deixat de banda el tòpic del simbolisme espacial en una interessant revisió sobre el camp disciplinar de la psicologia ambiental (Stokols, 1978), serà a partir dels anys 80 quan començarà a abordar el tema situant-lo en relació als processos d'identitat grupal (Stokols, 1981, 1990; Stokols & Shumaker, 1981; Stokols & Jacobi, 1984). Un factor comú a tots aquests treballs és la consideració dels llocs o entorns com a objecte d'estudi propi i la perspectiva transaccional en l'anàlisi de les relacions entre els grups socials i aquests espais.

Des del nostre punt de vista, l'element clau en l'anàlisi d'aquestes relacions és la consideració dels aspectes subjectius que es troben implicats en els entorns, considerant que un entorn sociofísic està compost de trets materials i simbòlics (Stokols & Shumaker, 1981). Aquests últims estan configurats pel conjunt de significats socioculturals associats amb un espai i que esdevenen una mena de "cola" que uneix a individus i grups a un lloc particular (op. cit.). D'igual forma que Lynch (1960) descrivia els entorns en base a la "imatgeabilitat" (imageability) dels seus trets físics, Stokols reprèn la idea per parlar d'"imatgeabilitat social" (social imageability) o capacitat dels llocs per elicitar significats compartits entre els seus usuaris. Aquest conjunt de significats esdevenen el "camp social percebut" d'un lloc:

"El cap social percebut d'un lloc es defineix com la totalitat de significats funcionals, motivacionals i avaluatius comunicats per un entorn físic als ocupants del lloc. Aquesta matriu de significats és essencialment un conjunt d'imatges col·lectivament compartides que es desenvolupen com a resultat de la interacció directa o indirecta amb un lloc particular" (Stokols & Shumaker, 1981, p. 447).

El conjunt de significats associats a un lloc poden ser analitzats en base a una sèrie de característiques o propietats (op. cit.):

a) Contingut. Es refereix al camp social percebut associat a un lloc el qual pot incloure significats funcionals (activitats regularment associades al lloc, normes per desenvolupar-les i informacions referides als rols socials dels membres que ocupen l'entorn), significats motivacionals (objectius personals i col·lectius en relació al lloc) i significats avaluatius en relació a l'entorn físic, als individus que l'ocupen o a les funcions socials bàsicament associades amb ell.

b) Complexitat. Es refereix al nombre de significats comuns que sorgeixen entre els subjectes que ocupen un lloc en relació a aquest.

c) Claredat. Quan més anomenat és un determinat significat pel seus ocupants, més clar és aquest. Un camp social ambigu comporta un baix nivell de claredat i una baixa "imatgeabilitat" social.

d) Heterogeneïtat. Es refereix al nombre de subgrups d'un determinat entorn que poden distingir-se en base als diferents patrons de significat.

e) Distorsions. Discrepàncies entre els significats socioculturals associats a un lloc i la naturalesa de les experiències i activitats socials que es desenvolupen actualment en ell.

f) Contradiccions. Manca de consistència entre els significats actuals associats a un lloc i els preferits pels seus ocupants.

Un altre aspecte que mereix destacar-se és la concepció de "dependència de lloc" (Stokols, 1981; Stokols & Shumaker, 1981), és a dir, el fort lligam que s'estableix entre individus i grups amb determinats llocs, amb una component altament subjectiva que depen de dos factors: la qualitat del lloc en qüestió i la comparació entre aquesta qualitat i la d'altres llocs alternatius. Aquest lligam, quant és comunament acceptat i compartit, esdevé un veritable sistema de suport social per a la comunitat i pot ser considerat una font bàsica dels processos d'identitat social associada a un entorn concret.

Continuant amb el nostre repàs a l'obra de Daniel Stokols pel que fa al tema del significat simbòlic de l'entorn, és fonamental considerar, juntament amb la dimensió espacial-simbòlica, la dimensió temporal, estretament lligada a la primera pel que fa bàsicament al tema de la identitat (Stokols & Jacobi, 1984), recuperant així la perspectiva històrica dins de la psicologia ambiental. Aquesta relació havia estat constatada per alguns autors, entre ells Lynch (1975):

"L'entorn físic és una encarnació del temps. És bàsic per al nostre sentit d'identitat i continuïtat, per als nostres sentiments de connexió amb el passat i, d'aquesta manera, també amb el futur." (en Barnejee & Southworth, 1990, p. 628).

I també Lalli (1988):

"El poble esdevé un símbol general de la multitud d'experiències individuals. És, no obstant, no tan sols un reflex d'aquestes experiències sinó que també proveu a la persona d'un sentiment subjectiu de continuïtat temporal que esdevé gradualment independent d'aquest ambient d'experiències concretes. Precisament a través d'aquest procés pot la persona assolir l'experiència d'estabilitat i continuïtat, la qual és independent de la situació actual que viu. La biografia d'un mateix rep una

connexió identitat-generació a través del poble i prové a la persona d'un sentiment de continuïtat que és relativament independent dels canvis concrets." (p.)

Aquesta relació entre identitat espacial i continuïtat temporal que en Lalli pren una dimensió més individual, es tractada per Stokols (Stokols & Jacobi, 1984) des d'una dimensió social. El tema central d'aquest treball és l'anàlisi de les orientacions temporals dels grups socials i l'important paper que juga les relacions que s'estableixen entre aquests grups i els seus entorns a l'hora de definir la seva identitat social en funció de les particulars perspectives temporals.

"Les (...) orientacions temporals suggerides són constructes hipotètics que intenten identificar importants patrons d'interdependència entre generacions actuals, pretèrites i futures de membres del grup (lligam social) i entre els membres del grup i els seus entorns materials (lligam socioespacial)." (1984, p. 307)

Així doncs, considerant que les experiències grupals poden abastar events tant passats com futurs i que l'incidència de tals events pot ser superficial o profunda, l'autor defineix quatre tipus d'orientacions temporals que poden caracteritzar al grup: focalitzada en el present, tradicional, futurista i coordinada, tal i com queda reflectit en la següent taula:

		PASSAT	
F U T U R		PROFUND	SUPERFICIAL
	PROFUND	ORIENTACIO COORDINADA	ORIENTACIO FUTURISTA
	SUPERFICIAL	ORIENTACIO TRADICIONAL	ORIENTACIO FOCALITZADA EN EL PRESENT

Orientacions temporals dels grups. Basat en Stokols, 1984.

Aquestes orientacions temporals venen definides i poden analitzar-se a partir de cinc criteris bàsics:

- 1) **Referent grupal** o generació amb la qual el grup actual es sent lligat (passat o futura, però també pot ser la pròpia generació actual).
- 2) **Referents ambientals**, consistents en objectes i llocs que tenen un significat funcional i/o simbòlic per al grup i amb els quals es sent lligat.
- 3) **Processos cognitius** com records del passat, planificació del present o anticipació del futur, els quals reflexen l'intensitat temporal de les experiències grupals, i **contingut informatiu compartit**, és a dir, creences i valors del grup.
- 4) **To afectiu** o la valència emocional dels lligams entre els

membres del grup i entre aquests i els seus entorns.

5) **Patrons conductuals** tals com preservació de llocs històricament significatius, utilització de recursos presents o inversió en el desenvolupament d'entorns futurs.

Stokols i Jacobi proposen analitzar les dimensions ambientals partint de la premissa de que l'entorn material del grup aconsegueix una important funció simbòlica en el desenvolupament del sentiment d'identitat grupal i de continuïtat i en la qual els aspectes temporals constituïrien un subconjunt del "camp social percebut de l'entorn físic" entenent aquest com la totalitat de significats socio-culturals associats amb un lloc particular i que són amplament reconeguts pels membres del grup (Stokols & Shumaker, 1981) i al qual ja hem fet referència anteriorment.

Mentre que els grups focalitzats en el present es relacionen amb l'entorn en termes de la seva significació funcional per l'assoliment d'objectius i plans immediats, utilitzant i consumint els recursos ambientals existents, els grups amb una orientació temporal tradicional consideren que l'entorn, a part de la seva significació funcional, té també un valor històric, és a dir, simbolitza aspectes importants de la història del grup. La tradició, plasmada d'aquesta manera en entorns i llocs, enforteix i preserva els lligams entre les generacions passada i actual dels membres del grup. La resposta afectiva als referents tradicionals pot variar en funció del nivell d'amenaça externa percebuda,

incrementant-se quan, per exemple, llocs històricament significatius per al grup es troben en perill de modificació o desaparició. Així les manifestacions a nivell de l'entorn físic, de la tradició comprenen un dipòsit de significats latents als quals els membres del grup s'aproximen per reafirmar els seus vincles amb el passat.

En quant als grups amb una orientació temporal futurista, certs objectes i llocs estan fortament associats amb esperances, interessos o preocupacions dels membres del grup sobre el futur. Especialment, aquesta orientació es freqüent en àrees geogràfiques que estan subjectes a profunds i ràpids canvis tecnològics.

Per últim, els grups amb una orientació coordinada es senten vinculats tant a les generacions passades com a les futures i valoren la qualitat de la seva situació present en relació amb experiències prèvies i també anticipades. La seva activitat reflexa una combinació de conductes tradicionals i innovadores. L'ús de recursos ambientals actuals i l'inversió en recursos cara al futur es troba balancejada per un interès en la preservació d'àrees històricament significatives.

Un cop presentades les orientacions temporals dels grups, es proposa la idea de que aquestes orientacions grupals i les seves particulars relacions amb els entorns materials que li són propis poden considerar-se, a l'hora, com diferents fases de la formació

i evolució dels grups ubicats espacialment, passant successivament per les orientacions:

FOC.PRESENT → FUTURISTA → TRADICIONAL → COORDINADA

de tal manera que, en els primers estadis de la formació d'un grup, l'espai és considerat inicialment en base a la seva funcionalitat o capacitat per satisfer demandes o objectius a curt termini, i considerat després en base a les seves capacitats potencials o simbolitzant amenaces o interessos futurs. És només quan el grup comença a madurar quan comença a simbolitzar en l'espai el passat del propi grup, i aquests símbols espacials són elements presents que ens recorden qui som i reafirmen la nostra identitat; la història com identitat es materialitza i serveix de base per a futures generacions. És, però, quan el grup assoleix la seva maduresa quan és capaç de posar en relació aquestes tres funcions simbòliques de l'espai: la utilització de l'entorn present té en compte les inversions cara al futur sense oblidar quin és el passat comú que ens identifica. La preservació dels espais simbòlics per a posteriors generacions i que és actualment element d'identitat i cohesió grupals esdevé l'estadi més avançat. L'element simbòlic espacial pren doncs una significació històrica, és un element d'identitat present i un nexa de continuïtat vers el futur.

Les implicacions que les propostes de Stokols tenen sobre la psicologia social són referides pel propi autor:

"La nostra anàlisi de les orientacions temporals en grups suggereix que el simbolisme dels entorns físics serveix com un vehicle d'influència social en fer més salients les generacions passades i futures als membres actuals (...). El context ambiental i simbòlic de la interacció social pot també afectar a les tendències dels individus vers conductes de conformitat, altruistes o agressives (...). Al mateix temps, els entorns simbòlics poden jugar un rol prominent en la promoció o recolzament de conflictes intergrupals, particularment quan grups oposats fan valer el seu dret sobre les mateixes àrees històricament significatives." (Stokols & Jacobi, 1984, p. 321).

Aquesta anàlisi espai-temporal dels grups, la incidència en els aspectes simbòlics dels espais i l'èmfasi en els fenòmens d'identitat grupal/social tenen importants implicacions tant per l'originalitat del plantejament com per les seves conseqüències en quant a l'anàlisi de l'espai urbà. En primer lloc, Stokols recupera la perspectiva històrica en l'anàlisi dels grups i dels seus entorns, aspecte que ha estat recentment reprès en la psicologia ambiental (Aguilar, 1990). En segon lloc, els seus plantejaments comporten una forma d'entendre i estudiar l'entorn que implica un canvi de perspectiva radical i que ens situa en les tendències més actuals, innovadores i potencialment riques en l'anàlisi de les relacions individus-entorns.

És en l'anàlisi d'aquestes noves perspectives on es situa un dels últims treballs de l'autor (Stokols, 1990), malgrat el tema havia estat ja presentat en el (?) Congrés de la I.A.P.S. celebrat a Delft (Stokols, 1988). En ells, l'autor planteja el que anomena la "*Perspectiva Espiritual*" de les relacions gent-entorn.

Per Stokols (1990), l'anàlisi de l'entorn ha estat predominantment enfocat des de dues perspectives dominants. Per un costat trobem la **perspectiva minimalista**, la qual assumeix que els escenaris físics juguen un paper insignificant en la facilitació d'objectius i aspiracions dels seus usuaris, i que va ser predominant abans de la meitat dels anys seixanta. Evidentment, el punt de vista de l'usuari no era contemplat pels dissenyadors d'espais.

Una segona perspectiva, predominant des de la meitat dels seixanta fins els nostres dies és la que anomena **perspectiva instrumental**, segons la qual els escenaris són "eines" utilitzades pels individus per donar suport a l'efectivitat productiva i organitzacional d'aquests, a l'assoliment d'objectius conductuals i econòmics claus. La qualitat de l'ambient es mesurada en funció de la seva capacitat d'eficiència conductual i econòmica, però també per la seva capacitat de millora dels nivells de confort, seguretat i benestar dels usuaris. El coneixement ambiental s'orienta vers solucions tecnològiques de millora i aprofitament.

Bàsicament, és en contrast amb aquesta perspectiva instrumental que Stokols planteja la **perspectiva espiritual**. Els principals punt de contrast entre les prespectives instrumental i espiritual de les relacions entre els individus i els seus entorns queden reflexades en el quadre comparatiu de la pàgina 150.

Dins d'aquesta aproximació espiritual, cal destacar alguns aspectes importants que tenen implicacions tant a nivell d'anàlisi com a nivell de disseny i planificació espacials. En primer lloc, es planteja l'entorn com a finalitat en si mateix més que com a "eina" per assolir quelcom. D'aquesta manera, l'escenari físic pren carta pròpia com a objecte d'estudi i no tant sols com a marc o escenari on es desenvolupa la interacció: el propi entorn és un element d'aquesta interacció a través dels seus significats simbòlics.

"Els escenaris ambientals són dissenyats no tan sols per facilitar un desenvolupament sense complicacions de les activitats de cada dia sinó també per proveir de llocs als quals la gent es senti atreta en virtut de les seves qualitats simbòliques i afectives." (Stokols, 1990, p. 642).

Per assolir aquest objectiu, és fonamental que el disseny dels entorns estigui adequat als seus usuaris, al medi sociocultural en el qual es desenvolupen. Per tant, la perspectiva espiritual dona gran importància a les estratègies de disseny autocton que dongui

adequada expressió a les necessitats i identitats úniques dels grups particulars d'usuaris.

En aquest sentit, es troba un punt de tensió important entre la preponderància de les aproximacions tecnològiques en la manera de resoldre el disseny d'espais i la facilitació del desenvolupament de valors humans propis dels grups d'usuaris. La perspectiva espiritual no desmereix en cap moment els criteris de funcionalitat que han d'acomplir necessàriament els escenaris físics. El que sí denuncia és l'excessiu èmfasi posat únicament en aquests aspectes funcionals, la qual cosa ofega definitivament els aspectes simbòlics de l'entorn tant o més necessaris que els criteris funcionals d'optimització.

"Les aproximacions tecnològicament orientades cap el disseny ambiental es basen en assumpcions que deixen fora de lloc les dimensions simbòliques i espirituals dels entorns. Per exemple, les anàlisis tècniques sovint contempen als components físics dels escenaris com "palanques" independents per assolir els efectes desitjats sobre la conducta dels ocupants i sobre el benestar. Tanmateix, els escenaris ambientals estan agrupats d'acord amb certes funcions clau (p.e. residencial, laboral, escolar, i escenaris públics d'esbarjo) i les solucions de disseny es desenvolupen per donar suport a aquestes funcions." (1990, p. 644)

És interessant constatar que, vist amb una certa perspectiva revisionista històrica, la reflexió de Stokols no queda gens lluny de la idea d'alienació de la vida quotidiana i de la crítica al funcionalisme en el disseny urbà que feia Lefebvre (1970) o de la dicotomia entre associacions discursives i no discursives, entre la visió del dissenyador i la de l'usuari que planteja Rapoport (1970).

Per a Stokols, els treballs de recerca orientada vers el simbolisme de l'espai distingeixen entre els escenaris socialment organitzats i els llocs inocuats o esporàdicament ocupats, ja que els primers han adquirit "imatgeabilitat" social, és a dir, la capacitat d'evocar, mantinguda i amplament, imatges ambientals afavoreix el manteniment de significats entre els seus ocupants. El terme "imatgeabilitat" ja apareixia en l'obra de Lynch (1960) com una de les característiques clau de la imatge ambiental eficaç, però en Stokols aquest terme adopta un significat més social i simbòlic en front de les característiques instrumentals que definien els plantejaments de Lynch.

Anant més enllà, a partir d'aquesta referència de Lynch, nosaltres afegiríem que un entorn és més llegible quan millor s'adequa als criteris de percepció i avaluació de l'entorn d'un determinat grup social, i serà més imaginable quan més en consonància es trobi amb l'univers de significats simbòlics compartits per aquest grup.

Diferències entre les perspectives "instrumental" i "espiritual" de les relacions individu-entorn:

INSTRUMENTAL

L'entorn és vist com una "eina", com un mitjà per assolir objectius conductuals i econòmics.

Enfasi en els elements materials de l'entorn.

Qualitat ambiental definida primàriament segons criteris conductuals, de confort i salut.

Enfasi en el desenvolupament de dissenys estandars i prototipus ambientals d'acord amb els requeriments d'activitats de les categories generals de grups d'usuaris (depenent de directrius de disseny exògenes).

Enfasi en la diferenciació i separació de les funcions clau associades amb els dominis de la vida pública i privada.

Recerca vista com el descobriment i l'aplicació de coneixement generalitzable; les activitats de recerca assumeixen el seu valor neutral i separat de les dinàmiques socials observades i registrades en un escenari particular; gran ènfasi en els mètodes quantitativs, més que en els qualitativs.

ESPIRITUAL

L'entorn és vist com una finalitat en si mateix, com un context en el qual els valors humans poden ser cultivats.

Enfasi en els elements simbòlics i afectius de l'entorn.

Qualitat dels entorns mesurada en termes de la riquesa dels seus significats psicològics i socioculturals, així com dels seus recolçaments per confort, la salutabilitat i la conducta.

Enfasi en la customització del disseny d'acord amb les necessitats úniques dels individus i grups específics (desenvolupament de les directrius del disseny autócton que es troba adaptat als contextos específics).

Enfasi en la integració dels dominis públic i privat i en l'increment de la naturalesa multifuncional dels escenaris físics.

Recerca vista com un procés de comunicació que pot augmentar la concienciació, participació i cohesió dels usuaris de l'entorn, i com un procés per articular i reforçar els valors dels participants; es dona igual ènfasi als mètodes quantitativs que als qualitativs.

Font: Stokols, D., 1990, p. 643.

3.4. VERS UNA CONCEPTUALITZACIÓ TEÒRICA DE L'ESPAI SIMBÒLIC URBÀ.

3.4.1. El concepte d'identitat social urbana: una aproximació entre la psicologia social i la psicologia ambiental.

3.4.2. Definició i característiques de l'espai simbòlic urbà.

3.4.3. Hipòtesis de treball que es deriven del model teòric.

3.4. VERS UNA CONCEPTUALITZACIÓ TEÒRICA DE L'ESPAI SIMBÒLIC URBÀ.

3.4.1. El concepte d'identitat social urbana: una aproximació entre la psicologia social i la psicologia ambiental.

Tot i que des de l'àmbit disciplinar de la psicologia social existeix una extensa producció teòrica sobre el tema de la identitat social, rara vegada els psicòlegs socials han centrat la seva atenció sobre els aspectes ambientals i el paper dels entorn físics en la gènesi, desenvolupament o manteniment de la identitat social (Proshansky, Fabian & Kaminoff, 1983). Malgrat això, al desenvolupar el marc teòric d'aquesta tesi hem pogut observar com els escenaris físics en els quals l'individu desenvolupa la seva vida quotidiana juguen un important paper en la configuració de la seva identitat del self a través de l'estructura de *place-identity* (Proshansky, 1976, 1978; Proshansky, Fabian & Kaminoff, 1983), com determinades àrees geogràfiques determinen la identitat urbana (*urban identity*) dels seus habitants (Lalli, 1988; en premsa), quin és el paper que juguen els significats espacials en els processos d'identificació social (Stokols, 1981, 1991; Stokols & Shumaker, 1981), l'orientació temporal dels grups i la relació simbòlica amb l'espai (Stokols, 1983) o la importància dels aspectes espacials en la relació ecològica entre comunitats simbòliques (Hunter, 1987).

Prenent com a marc global de referència la perspectiva d'una Psicologia Ambiental Social (Canter, 1988) així com l'anomenada "Perspectiva Espiritual" de les relacions gent-entorn (Stokols, 1990), l'aportació que a continuació presentem s'orienta en una doble direcció. En primer lloc, en el present apartat plantejarem les bases per a l'anàlisi de la *identitat social urbana*, integrant les teories de la identitat social sociocognitives (Tajfel, 1981, 1983; Tajfel & Turner, 1986; Turner, 1987), de l'interaccionisme simbòlic (Mead, 1934; Blumer, 1969; Stryker, 1983) i del construccionisme social (Berger & Luckmann, 1966, Gergen, 1985) amb les aportacions més rellevants que sobre aquest tema hem destacat en la revisió teòrica efectuada (apartat 3.3.). El segon apartat es dedicarà a definir el concepte d'*espai simbòlic urbà* com a element fonamental per a l'estudi de la identitat social urbana, destacant les seves característiques principals així com les funcions que pot accomplir en el context teòric proposat.

L'ésser humà es desenvolupa individual i socialment en un món complex. Des d'una perspectiva sociocognitivista, necessita ordenar d'alguna manera aquesta complexitat segmentant-la, classificant-la i, en gran mesura, simplificant-la. L'estructuració del món social a partir de la construcció de categories respon a aquesta necessitat d'ordenació i classificació, però també a compleix una important funció: a través de la nostra afiliació a determinades categories socials arribem a definir qui som (Brown, 1991), configurant així la nostra identitat social (Morales, 1990). També

des de plantejaments interaccionistes simbòlics s'ha destacat la necessitat que té l'esser humà de classificar el seu món, a través de la interacció social, partint de sistemes simbòlics (Stryker, 1983). Per altra banda, la connexió entre les teories sociogognitivistes i les teories del self de l'interaccionisme simbòlic ha estat assenyalada per autors com el propi Stryker (op.cit.), Ibañez (1990) o Javaloy (1990).

En primer lloc, doncs, podem començar dient que la identitat social es deriva bàsicament de la pertinença o afiliació a determinades categories com grups socials, categories socioprofessionals, grups ètnics, religiosos, nacionals, etc., amb els quals els subjectes s'identifiquen i que generen un conjunt d'atribucions internes (endogrupals) i externes (de l'exogrup cap a l'endogrup) que defineixen els continguts d'aquesta identitat.

La relació entre identitat social i pertinença a determinats categories o grups socials té una llarga tradició en psicologia social, des de Mead (1934) fins als plantejaments de Tajfel i, posteriorment, Turner (Tajfel, 1978, 1981, 1983; Tajfel i Turner, 1986; Turner, 1987) a Gran Bretanya o de Codol (1975, 1982) a França (veure Brown, 1988; Ibañez, 1990).

Però aquesta mateixa tradició en investigació social no ha prestat suficient atenció a un element que per a nosaltres esdevé fonamental. La identitat social també pot derivar-se del sentiment

de pertinença o afiliació a un entorn concret significatiu, esdevenint doncs una categoria social més (Aragonés, Corraliza, Cortés i Américo, 1992). Per altra banda, des de la perspectiva de l'interaccionisme simbòlic, tot objecte -i en el sentit que dona Blumer (1969) al terme "objecte" poden incloure's tant els espais com també les categories socials- adquireixen la seva naturalesa ontològica a partir dels significats conferits per individus i grups o, en terminologia de Berger & Luckmann (1966), poden ser considerats construccions socials.

La idea de que els individus, els grups socials o les comunitats estan sempre ubicades i, per tant relacionades amb uns determinats entorns resulta òbvia, d'igual manera que no podem entendre la vida d'un peix fora del seu medi, l'aigua (Sommer, 1990, citat en Pol, 1992). El que no resulta tan evident, revisant les aportacions de la psicologia social, és el paper que aquests entorns juguen en la formació de les identitats d'aquests individus, grups o comunitats. Possiblement les raons que expliquen aquesta omisió responen a tres factors fonamentalment.

Per una banda, hi ha una tendència a adoptar una visió excessivament reduccionista de l'entorn, acotant-lo a dimensions purament fisicalistes quan, des de plantejaments interaccionistes simbòlics, sabem que els objectes que configuren el nostre món esdevenen com a tals quan l'ésser humà és capaç de dotar-los d'un significat, i que aquest significat és un producte socialment

elaborat mitjançant la interacció simbòlica (Blumer, 1969). Així doncs, qualsevol entorn urbà ha de ser analitzat com un producte social abans que com un fet físic (Rapoport, 1978).

Una segona raó fa referència als elements de la interacció social. Tradicionalment s'ha analitzat el tema de la identitat social considerant-la com un resultat de la interacció entre individus i grups (Tajfel, 1981) o entre grups socials (Turner, 1987), relegant l'espai físic a un segon terme. La diferenciació entre un medi físic i un medi social relativament independents ha contribuït també a fomentar aquesta consideració - per exemple, l'enfocament dramàtic de Goffman (1967) considera l'entorn com l'escenari físic on es desenvolupa la interacció social.

Però, si com hem apuntat anteriorment, l'entorn ha de ser considerat com un producte social, la distinció entre medi físic i social tendeix a desaparèixer i l'entorn passa a esdevenir no tan sols l'escenari de la interacció sinó, com proposa Stokols, un element més de la interacció (Stokols, 1990). La relació entre individus i grups amb l'entorn no es redueix tant sols a considerar aquest últim com el marc físic on es desenvolupa la conducta sinó que es tradueix també en un veritable "diàleg" simbòlic en el qual l'espai transmet als individus uns determinats significats socialment elaborats i aquests interpreten i reelaboren aquests significats en un procés de i re-construcció que enriqueix ambdues parts. Aquesta relació dialogant constitueix la base de la

identitat social associada a l'entorn.

En tercer lloc, cal destacar que la investigació en psicologia social respecte al tema de la identitat social s'ha caracteritzat per seguir majoritàriament un mètode experimental basat en situacions de laboratori. Si tradicionalment la interacció social es dona entre subjectes i l'entorn és tant sols el marc d'aquesta interacció, la situació experimental en investigació tendeix a reduir al màxim les variables ambientals, a neutralitzar l'entorn i a configurar una situació descontextualitzada.

En definitiva, podem dir que pel que fa al tema de la identitat social els psicòlegs socials han tendit a no considerar els elements ambientals. El que a continuació pretenem és incorporar els entorns urbans dins d'aquests processos a partir de la noció d'*identitat social urbana* i, en aquest marc, presentar i definir el concepte d'*espai simbòlic urbà*.

Partim, en primer lloc, de la definició d'identitat social que proposa Tajfel:

" (és) aquella part de l'autoconcepte d'un individu que deriva del coneixement de la seva pertinença a un grup o grups socials juntament amb el significat valoratiu i emocional associat a aquesta pertinença." (Tajfel, 1981, p. 292).

El que nosaltres proposem inicialment és analitzar el sentit d'aquesta definició afegint el terme "entorn" d'aquesta manera:

La identitat social és aquella part de l'autoconcepte d'un individu que deriva del coneixement de la seva pertinença a un grup o grups socials i a un entorn o entorns concrets, juntament amb el significat valoratiu i emocional associat a aquestes pertinences.

En aquesta línia es troba el desenvolupament del concepte de *place-identity* (Proshansky, 1976, 1978; Proshansky, Fabian & Kaminoff, 1983, veure apartat 3.2.5.). La identitat de lloc és considerada com una subestructura de la identitat del self i consisteix en un conjunt de cognicions referents als llocs o espais on el subjecte desenvolupa la seva vida diària i en funció dels quals l'individu pot establir lligams emocionals i de pertinença a determinats entorns. Aquests lligams són, com a mínim, tant importants com els que s'estableixen amb els diferents grups socials amb els quals l'individu es relaciona. En la base d'aquesta estructura es troba el "passat ambiental de l'individu" així com els significats socialment elaborats referents a aquests espais que el subjecte ha anat copsant en les seves relacions espacials.

Aquest "dipòsit cognitiu" que configura la identitat del lloc - del qual, segons Proshansky et. al. (1983), l'individu no és conscient excepte quan sent la seva identitat amenaçada- permet al subjecte

reconèixer propietats dels entorns nous que es relacionen amb el seu "passat ambiental", afavorir un sentit de familiaritat i la percepció d'estabilitat en l'ambient, donar indicis sobre com ha d'actuar, determinar el grau d'apropiació o la capacitat per modificar l'entorn i, per últim, afavorir un sentiment de control i seguretat ambientals.

Si bé, a partir de la recuperació del concepte de self de Mead (1934), la noció de *place-identity* (Proshansky et.al., 1983) completa la definició d'identitat social de Tajfel (1981) pel que fa al paper dels entorns físics en aquests processos, hem de fer dues consideracions que ens obliguen a anar més enllà en l'establiment de la relació entre identitat social i espai simbòlic urbà. Per una banda, el sentit que adopta el terme "lloc" en l'obra de Proshansky fa més referència als diferents escenaris on l'individu desenvolupa les seves activitats quotidianes (llar, treball, escola, etc.) que no pas a elements concrets de l'espai urbà. Per altra banda, tant la noció d'identitat social de Tajfel com la de *place-identity* de Proshansky fan referència directa a processos d'identitat social centrats en l'individu i no tant en els propis grups.

El pas d'una identitat social individual a una grupal o col·lectiva es concreta en la "Teoria de la Categorització del Self" o "Teoria de la identitat social del grup" de Turner (1987). De l'extensa elaboració teòrica que planteja l'autor ens interessarà destacar

tres aspectes importants per als nostres propòsits:

a) El mecanisme de comparació social en relació a la categorització del self. Tajfel ja plantejava el fet de que la identitat social fonamentada en la pertinença d'un individu a determinats grups o categories comporta l'accentuació perceptiva de les semblances amb el propi grup i les diferències d'aquest respecte dels altres grups, essent aquesta perspectiva comparativa la que uneix la categorització social amb la identitat social (Tajfel, 1983). El mateix mecanisme va ser també proposat per Bruner en relació a la categorització perceptiva (Bruner, 1956).

Turner recupera aquesta idea per realitzar una reconceptualització del grup social, considerant-lo com aquell conjunt d'individus que es perceben a sí mateixos com a membres d'una determinada categoria social i que, per tant, són capaços de diferenciar-se d'altres conjunts d'individus en base a les dimensions associades a aquesta categorització (Turner, 1987). En definitiva, la configuració de la identitat social del grup ve donada tant per la percepció de semblances en l'endogrup com per la percepció de diferències endogrup-exogrup, en base a unes determinades dimensions categorials.

b) Principi de metacontrast. Les categoritzacions poden diferenciar-se pel seu nivell d'abstracció, configurant un sistema jeràrquic de classificació categorial amb determinats nivells

d'abstracció cada cop més elevats, marcat per relacions d'inclusió de classe.

Turner (1987) distingeix tres nivells bàsics d'abstracció categorial: un nivell supraordenat que fa referència a la identificació "humana" en relació a altres formes de vida, un nivell intermedi de categoritzacions endogrup-exogrup basat en la percepció de semblances i diferències que faria referència a la identificació "social", i un tercer nivell subordinat de categoritzacions personals que es refereix a la identificació de cada individu com a ésser específic i diferenciat de la resta d'individus.

Anant en sentit invers, és a dir, des d'identificacions personals a categoritzacions de nivells superiors d'abstracció, l'individu experimenta un procés de despersonalització en el sentit que cada cop assumeix dimensions categorials més col·lectives i menys personals. D'aquesta manera s'estableix un continuum que va des de la identitat (social) individual fins a la identitat social grupal o col·lectiva. El principi que regeix aquest fenomen és el de metacontrast. Es tracta d'un mecanisme cognitiu pel qual determinats elements, malgrat siguin diferents entre si, tendeixen a agrupar-se en una única categoria (es consideraran doncs idèntics a un determinat nivell d'abstracció) si les diferències percebudes entre ells (intracategorialment) es consideren menors que les diferències percebudes en comparació amb altres grups d'elements

(intercategorialment) en el mateix nivell d'abstracció. D'aquesta manera, un subjecte podrà identificar-se amb categories socials més o menys amplies (més o menys inclusives) mentre percebi les diferències endogrups menors que les exogrups en el mateix nivell d'abstracció.

c) Els conceptes de "saliència" i prototipicalitat. La "saliència" categorial fa referència a la capacitat d'una categorització del self per a esdevenir rellevant en quant al sentit de pertinença a un grup. Quan Turner parla de pertinença grupal "salient" es refereix a la que "opera des del punt de vista psicològic per incrementar la influència de la pròpia pertinença a aquest grup" (Turner, 1990, p. 168, orig. 1987). Per altra banda, la prototipicalitat es refereix a la mesura en que un determinat estímul o element d'una categoria "es percep com paradigmàtic o representatiu de la categoria en el seu conjunt" (op.cit, p. 79). Ambdues característiques es regeixen pel principi de metacontrast.

En definitiva, la Teoria de la categorització del self de Turner recull i amplia les tesis de Tajfel i li dona al tema de la identitat social un enfocament més grupal que individual, encara que no està igualment clar que aquest sigui un enfocament més "social" (Ibañez, 1990). Els processos psicosocials que determinen la identitat social depenen de la capacitat dels individus de pensar-se a si mateixos situant-se en un nivell d'abstracció corresponent a categories grupals.

Si en un primer moment hem pretès completar la definició d'identitat social de Tajfel amb l'aportació del concepte de place-identity (Proshansky, 1976, 1978; Proshansky, Fabian & Kaminoff, 1983), el que proposem a continuació és introduir l'element «entorn urbà» en la teoria de la categorització del self de Turner, integrant a l'hora les perspectives interaccionista simbòlica i construccionista en relació a l'espai i la identitat social.

Aquest plantejament passa per la consideració de que els entorns urbans poden ser entesos també com a categoritzacions del self a un determinat nivell d'abstracció grupal. El sentit de pertinença a determinades categories socials inclou també el sentit de pertinença a determinats entorns urbans significatius pel grup. Darrera d'aquesta idea es troba la consideració de l'entorn urbà com quelcom més que l'escenari físic on es desenvolupa la vida dels individus, essent un producte social fruit de la interacció simbòlica que es dona entre els subjectes que comparteixen un determinat entorn urbà.

Els continguts d'aquestes categoritzacions venen determinats per l'interacció simbòlica que es dona entre els subjectes que comparteixen un determinat espai i que s'identifiquen amb ell en base a un conjunt de significats socialment elaborats i compartits. És d'aquesta manera que l'entorn urbà supera la dimensió física per adoptar també una dimensió simbòlica i social.

L'espai urbà, doncs, representa a nivell simbòlic un conjunt de característiques que defineixen als seus habitants com pertanyents a una determinada categoria urbana en un determinat nivell d'abstracció, i els diferencien de la resta de subjectes en base als continguts o dimensions rellevants d'aquesta categoria en el mateix nivell d'abstracció. Des d'aquest punt de vista, doncs, els entorns urbans poden també ser analitzats com categories socials.

Aquesta és la premisa fonamental que es troba implícita en el concepte d'identitat urbana (*urban identity*) desenvolupat per Lalli (1988; en premsa). Per aquest autor, "sentir-se i definir-se com a resident d'un determinat poble, [barri o ciutat] implica també demarcar-se en contrast amb tota l'altra gent que no viu allí" (1988). Sembla correcte pensar, doncs que els mecanismes que es troben en la base de la *identitat urbana* són els de categorització i comparació socials propis de la identitat social. Però, per Lalli, la identitat urbana aconsegueix també una altra funció fonamental: permet internalitzar les característiques especials del poble basades en un conjunt d'atribucions que configuren una determinada imatge d'aquest - en un sentit molt similar al de "imatgeabilitat" social de Stokols (1981). Aquesta imatge determina segons Lalli l'atribució d'un conjunt de característiques als subjectes, els dota d'un cert tipus de personalitat; "sentir-se resident d'un poble confereix un nombre de qualitats quasi-psicològiques a les persones associades a ell" (1988, p. 305). A l'hora, la identitat urbana prové a la persona d'avaluacions

positives del self (aspecte ja destacat per Tajfel i per Turner en les seves investigacions sobre categorització i identitat social) i d'un sentiment subjectiu de continuïtat temporal que permet la connexió identitat-generació en relació a l'entorn urbà.

Aquesta continuïtat temporal que es deriva de les relacions simbòliques amb l'espai es tractada específicament per Stokols, esdevenint un element fonamental de la identitat social dels grups associats amb determinats entorns (Stokols & Jacobi, 1984). Així doncs, les orientacions temporals dels grups socials juguen un important paper en les relacions que s'estableixen entre aquests grups i els seus entorns a l'hora que defineixen la identitat social en funció de les particulars perspectives temporals (veure apartat 3.3.7.). Les orientacions centrada en el present, futurista, tradicional i coordinada impliquen diferents modalitats de relació simbòlica amb l'espai que van des de relacions estrictament funcionals, inversions vers el futur, preservació de la història o la coordinació present-passat-futur de la identitat social d'un grup en relació a l'entorn a on es situa.

Per altra banda, paral·lela a la noció d'*identitat urbana* de Lalli (1988; en premsa) es troba la idea de *comunitat simbòlica* de Hunter (1987). Aquest autor, partint de l'"*Ecologia Simbòlica*" com a un sistema conceptual per a entendre els processos d'identificació comunitària a partir de la construcció social del significat de les comunitats, considera que aquestes tenen la seva pròpia identitat

basada en la interacció simbòlica entre elles a través d'una relació de tipus ecològic. Com Lalli, Hunter proposa que el procés de construcció social d'una identitat comunitària sorgeix de les interaccions que els membres d'un territori local tenen amb els de fora i que serveixen per a definir la comunitat. En aquesta interacció són especialment rellevants el nivell toponímic com a sistema de classificació i categorització, el nivell territorial, és a dir, els límits que defineixen a aquesta comunitat en comparació a altres, i les avaluacions de la comunitat relatives a altres comunitats.

Així doncs, les relacions que a nivell ecològic es donen entre les comunitats a partir de l'atribució de significats socialment elaborats i compartits ajuden a configurar també la identitat social associada a un entorn i a definir el que Hunter anomena *comunitats simbòliques* (Hunter, 1987).

Si bé Lalli (1988; en premsa) pren com a punt de partida el concepte del self de l'interaccionisme simbòlic (Mead, 1934) i la noció de place-identity de Proshansky (Proshansky et.al., 1983) per definir la *identitat urbana* d'un grup, i Hunter (1987) parteix del mateix interaccionisme simbòlic i del construccionisme social (Berger & Luckmann, 1966) per presentar el concepte de *comunitat simbòlica*, el lligam que es pot establir entre aquests desenvolupaments teòrics i la "Teoria de la Categorització del Self" de Turner (1987), com veiem, resulta interessant i comporta

una sèrie de reflexions que tot seguit passem a analitzar.

En un sentit general, podem considerar que les categories urbanes són un dels diversos tipus de categories socials que els individus utilitzen per definir la seva identitat social. La seva característica distintiva, però, és que el referent directe de la categorització és el propi espai urbà. Podem dir doncs que els individus configuren la seva identitat social també en base a considerar-se pertanyents a un espai determinat, essent la *identitat social urbana* una subestructura de la identitat social - de manera anàloga a la concepció de Lalli (1988) de la identitat urbana com a subestructura de la identitat del self.

A partir d'aquí entrem en la dialèctica entre identitat individual i identitat social o, com afirma Fischer, "un complejo enredo de lo social y de lo individual" (1990, p. 157, orig. 1987). Per Turner, el problema es resol si considerem la identitat social com un continuum en funció dels nivells d'abstracció sobre els que els individus es categoritzen, passant des de categoritzacions totalment personals fins a categoritzacions socials cada cop més inclusives ("humans", per exemple). Per altra banda, des de l'interaccionisme simbòlic, autors com Blumer (1969) defensen la idea de que tot objecte (i com a tal també poden ser considerades les categories) és social en tant en quant el seu significat és fruit de la interacció simbòlica; per tant, inclús les categories més personals tenen una base social determinant. Per últim, des del

construccionisme social, Berger & Luckmann (1966) afirmen que "los tipos de identidad son productos sociales *tout court*" (1984, p. 217, orig. 1966). Així doncs, encara que des de diferents plantejaments, tant les teories sociocognitivistes com les interaccionistes simbòliques o les construccionistes socials compartirien la idea de que la identitat dels individus té una forta component social i implica processos fonamentals a aquest nivell.

Portant aquestes reflexions al camp de la psicologia ambiental i, concretament, al tema dels entorns urbans considerats com productes socials, podem dir que les categoritzacions que un subjecte pot fer en relació a la seva pertinença a l'espai passarien bàsicament per tres nivells de consideració: "l'espai meu", "l'espai nostre", i "l'espai de tots", de manera anàloga als nivells d'abstracció categorial proposats per Turner (1987). Aquest plantejament implica fer referència a dos elements teòrics propis de la psicologia ambiental: el concepte d'espai personal i els processos d'apropiació espacial.

Diversos són els autors que han realitzat estudis sobre l'espai personal (Hall, 1966, Horowitz, 1974, Sommer, 1969, Moles, 1977). D'entre ells destacarem el treball de Moles (1977) doncs la seva idea de *coquilles* presenta punts de contacte amb la línia d'argumentació que hem seguit fins ara. Per aquest autor la relació entre l'home i l'espai passa per la consideració d'una sèrie de

capas concèntriques que, situades com capes d'una ceba, representen els diferents nivells d'apropiació espacial. D'aquesta manera Moles, partint de la indumentària com a capa més propera al subjecte, relaciona successivament el gest immediat, la vivenda, el barri, la ciutat, la regió, la nació i el món en el sentit més ampli (Fischer, 1990).

Per altra banda, si considerem que una de les categoritzacions que configuren la identitat social d'un individu o d'un grup és la que es deriva del sentit de pertinença a un entorn, sembla correcte pensar que el mecanisme d'apropiació de l'espai (Korosec, 1976, veure apartat 3.2.4.) esdevé fonamental per aquest procés de categorització. Sigui a través de l'acció-transformació o bé de la identificació simbòlica (Pol, en premsa) l'espai es converteix en lloc, és a dir, esdevé significatiu (Jørgensen, 1992). El mecanisme d'apropiació facilita el diàleg entre els individus i l'entorn en una relació dinàmica d'interacció ja que es fonamenta en un doble procés: l'individu s'apropia de l'espai transformant-lo física o simbòlicament (Pol, en premsa) i, al mateix temps, incorpora al seu self determinades cognicions, afectes, sentiments o actituds relacionades amb l'espai que esdevenen part fonamental de la seva pròpia definició com a individu, de la seva identitat de self (Proshansky, 1976).

Si bé per alguns autors el mecanisme d'apropiació de l'espai remet bàsicament a un procés individual (Korosec, 1976), altres han

destacat que també poden donar-se apropiacions espacials a nivell grupal. En aquest sentit, Fischer (1990) distingeix tres nivells d'apropiació: col·lectiva, de grups reduïts (veïnat, barri) o individual (en el cas de l'espai personal). Si bé la identitat del self en relació al lloc (Proshansky, 1976, 1978, 1983) remet a un nivell d'apropiació individual, la *identitat social urbana* es relaciona amb processos d'apropiació espacial de nivell superior.

D'aquesta manera, la categorització social basada en el sentit de pertinença a determinats entorns urbans es situaria, recollint les idees de Turner (1987), en el nivell d'abstracció intermedi de categoritzacions endogrup-exogrup, encara que dins d'aquest podem distingir altres subnivells organitzats jeràrquicament a través de relacions d'inclusió. En el nostre cas, poden ser considerats dos nivells fonamentals: els que corresponen a la categoria «barri» i a la categoria «ciutat», passant progressivament cap a nivells d'inclusió de classe més elevats. Per sota de la categoria «barri» ens situaríem en un nivell d'identificació espacial més "personal" (en el sentit de Turner) representat per la categoria «casa», mentre que per sobre de la categoria «ciutat» trobaríem només la de «àrea metropolitana» (amb un sentit més administratiu que no pas social) ja que a partir d'aquí les categories més inclusives perden la dimensió urbana (comarca, regió, país, etc.).

En un nivell d'abstracció intermedi als dos plantejats trobem altres tipus de categories urbanes, més inespecífiques, les quals poden respondre a criteris de localització geogràfica (p.e., «centre»), de funcionalitat (p.e., «àrea residencial») o a criteris socio-econòmics o d'estatus social (p.e., «zona alta», «suburbi», etc.). En línies generals i sense entrar en més matisos, englobarem al conjunt d'aquestes categories intermèdies sota la denominació «zona».

Pel que fa als objectius d'aquesta tesi i al plantejament de la investigació de camp que efectuarem tot seguit, ens centrarem en l'anàlisi de la categoria social urbana «barri», considerant-la una categoria altament interessant pel seu grau de flexibilitat i riquesa així com per la seva rellevància en relació a la identitat social ja que, com comenta Milgram, "el barri esdevé una component important de la identitat social d'un individu" (1984, p.305). Aquest interès ve en bona part donat pel fet de considerar-la una categoria "natural" (Wirth, 1945, Amérigo, 1990), és a dir, més enllà del seu caràcter administratiu -amb una delimitació geogràfica clarament determinada- nosaltres considerarem «barri» allò que els propis subjectes consideren com a tal i amb una delimitació geogràfica fruit de les "percepcions dels subjectes i del seu sentit de pertinença al barri" (Amérigo, 1990, pp. 41-42). En aquest sentit, aquesta categoria urbana pot ser inclusiva d'altres categoritzacions «barri» d'ordre inferior. Així podem parlar de grups que es defineixen com a un «sub-barri» amb les

seves pròpies característiques diferencials. De fet, autors com Marans i Rodgers (1975) fan la distinció entre macrobarri (prenent com a referència els districtes oficialment considerats) i microbarri (zona immediata a la vivenda). Fried (1986) adopta una accepció social de barri considerant que aquest representa el context adient per a una imatge de la llar, mentre que per Jacobs (1961) la vida que es desenvolupa en els barris es semblant a la que pot oferir un poble o una àrea suburbana.

A partir d'aquest plantejament, doncs, un determinat grup d'individus no només basarà la seva identitat social en funció de categoritzacions del self com "humans, europeus, joves, estudiants, etc.", per exemple, sinó que també poden definir-se com a pertanyents a un determinat barri, zona o ciutat i, en aquest sentit, diferenciar-se també d'altres subjectes que no pertanyen a les mateixes categories socials urbanes en el mateix nivell d'abstracció. En paraules de Lalli (1988), els grups poseeixen una identitat urbana que és una subestructura de la identitat social o una subestructura de la identitat del self.

El mecanisme de metacontrast que regeix aquest joc de semblances i diferències (destacat per altra banda per Codol, 1984) faria, per exemple, que un determinat grup de subjectes s'identifiquessin amb una determinada zona de la ciutat si les diferències percebudes a nivell de barri amb altres barris són mínimes o escassament rellevants, és a dir, si la pertinença a la categoria social «zona»

resulta més "salient" que la pertinença a la categoria «barri». D'aquesta manera els individus tendiran a definir-se com pertanyents a categoritzacions urbanes més inclusives o de nivell més elevat quan les afiliacions a categories de nivells inferiors no permetin percebre diferències prou significatives respecte a altres categories d'aquest mateix nivell: un grup s'identificarà en base a una zona si no és capaç de diferenciar-se com a barri dels altres barris, i s'identificarà amb la ciutat si no és capaç de diferenciar-se com a zona de les altres zones. A nivell endogrupal, la tendència però és cercar identifications de grup en base a categories poc inclusives, possiblement per que els individus procurin definir-se en base a dimensions categorials que no comportin un alt grau de despersonalització. Així, encara que un subjecte pugui identificar-se en base a la seva ciutat o la seva zona, preferirà identificar-se primerament en base al seu barri.

Això, però, no sempre és possible, sobretot si considerem que una altra qüestió important a tenir en compte és que el grup no tant sols busca identificar-se com a tal a través de determinades categories urbanes, també pretén que els altres subjectes (l'exogrup) els identifiquin en base a aquestes categoritzacions. En aquest sentit, la identitat social associada a l'espai dependrà de que, tant les atribucions internes (endogrups) com les externes (de l'exogrup cap a l'endogrup) que defineixen una determinada categorització, es situïn en el mateix nivell d'abstracció i en categories rellevants per ambdues parts. Així,

per exemple, nosaltres podrem identificar-nos com pertanyents a un determinat barri i diferenciar-nos en base a aquesta categoria urbana davant d'altres subjectes:

- a) que no pertanyin al nostre barri,
- b) que coneguin el nostre barri i
- c) que siguin també capaços de definir-se en base al seu barri.

En canvi, si volem identificar-nos en base a una categorització urbana davant d'una persona estrangera que no coneix el nostre barri, haurem de fer-ho en base a la categoria «ciutat» més inclusiva i, d'aquesta manera, ell podrà definir-se també com pertanyent a la seva ciutat. Tots dos, però, hem de tenir un cert grau de coneixement de les dimensions categorials utilitzades en la interacció.

Aquest coneixement de les dimensions rellevants per a les categories socials urbanes no ha de basar-se necessàriament en un coneixement "in situ" d'un determinat barri, zona o ciutat. Entre d'altres, hi ha dos importants elements que actuen a nivell simbòlic i que permeten representar les dimensions categorials en tant en quant són considerats tant a nivell endogrupal com exogrupal representatius o característics de la categoria en conjunt, és a dir, en paraules de Turner (1987), són prototípics d'una determinada categoria social. El nom pel qual es coneix al barri, la zona o la ciutat i determinats elements de l'espai urbà

percebuts com a prototípics (el que nosaltres anomenarem *espais simbòlics urbans*) faciliten una interacció social a nivell simbòlic d'aquest tipus i permeten establir els mecanismes de categorització i comparació que determinen la identitat social associada a un entorn urbà. Per Lalli (1988), a més d'aquests dos elements esmentats, també poden considerar-se altres com determinats events culturals característics (fires, exhibicions), elements geogràfics (rius, llacs, etc.) i, en general, qualsevulla particularitat distintiva associada a aquest entorn.

Fins al present moment, hem recollit les principals aportacions teòriques que, recollint en gran part supòsits propis de les teories dels self des d'una perspectiva ambiental, s'han fet al tema de la identitat social i les hem posat en relació amb la teoria de la categorització del self de Turner (1987). Per concloure aquest apartat, i a manera de síntesi, passem a definir quines són les principals característiques que defineixen la identitat social associada a un entorn urbà.

1. En primer lloc, considerem que el sentit de pertinença a un determinat entorn urbà pot ser considerat com una categorització social més de les diverses que configuren la identitat social d'individus i grups. En el nostre cas, configura el que hem anomenat *identitat social ubana*.

2. Aquesta categorització es situa en un nivell grupal en la mesura en que un conjunt d'individus es defineixen, en base a unes determinades dimensions, com pertanyents a una determinada categoria urbana (és a dir, es consideren iguals en base a aquestes dimensions) i es diferencien d'altres grups en el mateix nivell d'abstracció categorial a partir d'aquestes mateixes dimensions.

3. Les categories socials urbanes susceptibles de generar identitat social urbana es defineixen en base al seu nivell d'abstracció en «barri», «zona» i «ciutat». Els individus, doncs, tendiran a identificar-se com a grup en base a alguna d'aquestes categories en funció de que les diferències percebudes intracategorialment siguin menors que les percebudes intercategorialment (principi de metacontrast), però també en funció del nivell d'abstracció categorial en els que es situïn els subjectes considerats exogrup en una situació d'interacció on la identificació en base a categories urbanes pugui ser rellevant. La concepció dinàmica de la identitat social urbana ha estat posada també de manifest per Reid i Aguilar (1991) quan destaquen l'existència d'una xarxa jeràrquica d'identitats espacials: "Una és la identidad que se expresa frente al extraño (...), otra la que se muestra frente a un vecino de la misma calle." (1991, p. 197).

4. Les dimensions que determinen l'afiliació a una determinada categoria social urbana estan configurades per un conjunt de significats socialment elaborats i compartits fruit de la

interacció simbòlica entre els membres d'un mateix grup o categoria, entre ells i l'entorn que serveix de base categorial i entre ells i els altres subjectes que no pertanyen a la mateixa categoria. Es destacable especialment el paper que té l'entorn com a un element més de la interacció (Stokols, 1990) i no únicament com l'escenari físic on es desenvolupa aquesta.

5. Les dimensions categorials que poden ser considerades rellevants per a la configuració de la *identitat social urbana* es defineixen en base als següents criteris:

a) En tant que estem parlant d'entorns urbans, els límits geogràfics definits pels subjectes que s'identifiquen en base a una determinada categoria urbana són un element important a l'hora de diferenciar-se d'altres grups que ocupen entorns diferents mentre que, a nivell simbòlic, poden jugar un important paper en les relacions que es donen entre els grups o comunitats (Hunter, 1987). La dimensió territorial d'una determinada categoria social urbana esdevé un element rellevant en els processos d'identificació endogrupal i diferenciació amb l'exogrup, en definitiva, per a la consolidació de la identitat social urbana. Els límits que defineixen una categoria urbana poden respondre a una delimitació de caire administratiu o bé de caire social. En el cas de la categoria «barri», objecte del nostre estudi, els grups tendeixen a definir els seus propis límits que, en molts casos, no coincideix totalment amb els administratius (Wirth, 1945; Marans i Rodgers,

1975). En aquest sentit, la delimitació territorial esdevé una construcció social comunament elaborada i compartida, fruit en bona part del sentit de pertinença d'individus i grups al que consideren el seu barri (Amérigo, 1990).

b) Si considerem juntament amb Lalli (1988) que cada poble té la seva pròpia imatge, l'afiliació a una determinada categoria urbana pot també derivar en un conjunt d'atribucions (tant internes com externes) que configurin un caràcter especial o distintiu als membres associats amb aquesta categoria, és a dir, que dotin d'un cert tipus de "personalitat" (Lalli, 1988; en premsa) als subjectes com a característica diferencial respecte als altres grups. Paral·lelament, un determinat barri pot diferenciar-se dels altres en funció de la qualitat de les relacions socials percebuda pels seus habitants. En aquest sentit, Reid i Aguilar (1991) destaquen:

"La intensidad de la vida social en el barrio es empleada para argumentar diferencias frente a otros grupos (...), de ahí que se les atribuyan rasgos particulares: esto crea una compleja red de jerarquías de identidad que adquieren un matiz y una expresión particular de acuerdo con las condiciones situacionales." (1991, 9. 197).

Per altra banda, Francis (1983) assenyala que la identificació i caracterització d'una ciutat o una part d'ella està en funció de la qualitat de vida que representen. En definitiva, la identitat

social urbana, en base a aquestes idees, es basa també en una dimensió psicosocial.

c) Recuperant la necessitat de contextualització històrica de tot fenomen social (Vigotsky, 1960, Gergen, 1985), la història del grup i la seva relació amb l'entorn és un element fonamental que es troba en la base de la identitat social urbana. Els processos pels quals un determinat grup arriba a identificar-se amb un entorn depèn en gran mesura de l'evolució històrica del grup i del propi entorn generant-se així un sentiment de continuïtat temporal bàsic per a la definició de la identitat social urbana (Stokols & Jacobi, 1984; Lalli, 1988). En tant en quant un grup es senti històricament lligat a un determinat entorn serà capaç de definir-se en base a aquesta història comuna i diferenciar-se d'altres grups que no comparteixen el mateix "passat ambiental". La dimensió temporal és doncs un element de gran importància per a la identitat social urbana dels grups o comunitats, especialment d'aquells amb una orientació temporal "tradicional" o "coordinada" (Stokols & Jacobi, 1984). Respecte a aquest últim punt, podríem dir que si una orientació temporal "tradicional" és suficient per consolidar la identitat social urbana d'un grup, una orientació "coordinada" assegura la prevalència i la transmissió d'aquesta identitat a generacions futures, dinamitzant el seu procés evolutiu.

d) La identitat social urbana, en tant que fruit d'un sentit grupal de pertinença a una determinada categoria o entorn urbà, genera també determinades manifestacions conductuals. Bé sigui a través dels usos definits en l'espai o bé a través de l'acció-transformació d'aquest com a modus d'apropiació, els individus i grups es relacionen de manera activa amb l'entorn (Pol, en premsa). En aquest sentit es perfila una quarta dimensió important: la dimensió conductual, estretament lligada al conjunt de pràctiques socials pròpies d'una determinada categoria social urbana (Francis, 1983).

e) Les característiques socials d'un grup associat a una determinat entorn o categoria social urbana pot esdevenir també un important element per a la definició d'una identitat social urbana associada a aquest entorn. Així doncs, cal contemplar també una dimensió social ja que, com assenyala Hunter (1987), el contingut d'una identificació comunitària dependrà, fins a cert punt, de la composició social de la comunitat en la qual es dona la realitat des de la qual construirem aquesta identitat. Paral·lelament, alguns autors han establert un relació entre estructura social i jerarquia simbòlica de l'espai (Castells, 1979; Rapoport, 1970; Firey, 1945).

f) Per últim, la identitat social urbana pot remetre's als valors ideològics implícits compartits en un determinat grup o comunitat, és a dir a una dimensió ideològica. Autors com Castells (1972)

consideren que els entorn urbans (especialment la ciutat) són plasmacions de les instàncies ideològiques que regeixen i determinen una societat. Les formes espacials poden ser considerades formes culturals entant en quant són expressió de les ideologies socials.

6. Les dimensions en base a les quals una determinada categoria social urbana pot fer-se "salient" per a un grup, fonamentant d'aquesta manera la identitat social urbana associada a l'entorn no són, en qualsevol cas, mútuament excloients. Si bé, a efectes d'anàlisi i descripció les hem presentat de forma separada, la seva rellevància en els processos d'identitat rau precisament en l'estreta relació que mantenen unes amb les altres i en els nivells d'implicació mútua.

7. Les relacions de tipus ecològic que un grup o comunitat identificat amb una determinada categoria urbana manté amb altres grups o altres comunitats ha de ser contemplat també com un factor determinant de la identitat social urbana. En aquest sentit, autors com Firey (1947) o Hunter (1987) consideren la importància del valor simbòlic associat a un entorn en l'explicació de fenòmens com la mobilitat social o els processos de gentrificació.

8. Fins al moment hem plantejat que els individus i grups tendeixen a definir-se com a tals, és a dir, configuren la seva identitat social urbana en base a un sistema de categorització configurat per

diferents nivells d'abstracció o categories socials urbanes d'ordre més o menys inclusiu. Aquest procés de categorització no és en cap cas estàtic sinó que els individus o grups utilitzen diferents nivells d'abstracció categorial en funció de les seves necessitats, és a dir, en funció de la categoria amb la qual interessen identificar-se davant d'altres individus o grups (Reid i Aguilar, 1991). A l'hora, l'èmfasi posat en la construcció social dels significats rellevants per a les categoritzacions a través de la interacció simbòlica fa que, constantment, s'estiguin re-construint aquests significats i, per tant, la identitat social urbana sigui no tant un producte social sinó un procés en constant evolució. Això implica recuperar la perspectiva temporal o històrica en l'estudi de les relacions entre els individus i grups i els seus entorns (Vigotsky, 1960; Gergen, 1985; Stokols, 1990; Aguilar, 1990).

9. El plantejament anteriorment exposat segons el qual els individus i grups es mouen indistintament entre diferents nivells d'abstracció categorial (identificació amb un barri, zona o ciutat) no exclou el fet de que també puguin identificar-se amb altres categories urbanes del mateix nivell d'abstracció: barri on es té la residència/barri on es treballa, ciutat d'origen/ciutat on es viu actualment. En definitiva, cal també contemplar l'existència de sistemes de categorització urbana paral·lels els quals, en un sentit similar al plantejament de Proshansky et. al. (1983) en referència a la identitat del self, contribueixen a definir

conjuntament la identitat social urbana. En tot cas, reconèixer l'existència de sistemes de categorització paral·lels implica també reconèixer que els individus o els grups tendeixen a jerarquitzar aquests sistemes al definir la seva identitat social urbana i que la relació amb l'espai pot quedar afectada per aquest fet. Aquesta idea podria explicar, per exemple, el fenomen de que un grup d'immigrants que procedeix d'un mateix lloc d'origen (i, per tant, té configurada la seva identitat en base a la categoria urbana originària) s'apropiï i, per tant s'identifiqui amb el nou espai reconstruint l'entorn ambiental del qual procedeixen.

10. Hi ha determinats elements que són capaços de simbolitzar els processos fins ara esmentats o, de manera més general, simbolitzar el sentit d'identitat social urbana que defineix a un grup determinat. Aquests elements, per la seva capacitat simbòlica, faciliten els processos d'identificació endogrupal, les relacions entre endogrup i exogrup en base a les diferències percebudes, i els mecanismes d'apropiació espacial a nivell simbòlic. Aquests elements són bàsicament:

a) Característiques pròpies del grup associat a un entorn urbà concret en relació a les pràctiques socials que es desenvolupen en ell: fires, manifestacions culturals, festes majors, etc. (Lalli, 1988, Francis, 1983).

b) Topònims associats a determinats elements de l'entorn urbà (Hunter, 1987). D'entre ells, el nom donat al barri, la zona o la ciutat esdevé el referent simbòlic més rellevant (Lalli, 1988) i no tant sols una etiqueta identificativa sense contingut (Downs & Stea, 1977).

c) Espais d'un entorn urbà determinat que, pel fet de ser considerats representatius d'aquest, són capaços de simbolitzar les dimensions més rellevants de la identitat social urbana d'un determinat grup. Entre aquests podem distingir elements geogràfics (rius, muntanyes, etc.) o, especialment, monuments (Bohigas, 1985, Francis, 1983), elements arquitectònics o urbanístics propis d'aquest entorn.

d) En general, altres característiques que poden ser percebudes com a representatives d'una categoria social urbana i, per tant, diferencials respecte a les altres categories.

És al tercer grup d'elements, els espais representatius, als que dedicarem el següent apartat, definit-los sota el terme d'*espais simbòlics urbans*.

3.4.2. Definició i característiques de l'espai simbòlic urbà.

En línies generals, el tema del simbolisme espacial pot contemplar-se des de dues grans perspectives. La primera considera l'aspecte simbòlic com a una propietat de l'espai. Des d'aquest punt de vista, tot espai té un significat propi i aquesta és una característica inherent a ell. Aquest significat pot derivar-se de les característiques físiques-estructurals, de la seva funcionalitat lligada a les pràctiques socials que es desenvolupen en ell o bé ser fruit de les interaccions a nivell simbòlic que es donen entre els subjectes que ocupen o utilitzen aquest espai. Per altra banda, el significat espacial pot romandre a un nivell individual (significació personal) o bé pot ser compartit per un grup d'individus o per tota una comunitat (significació social).

Dins d'aquesta primera perspectiva podem incloure treballs com els de l'urbanista Kevin Lynch (1960) pel qual tota imatge ambiental consta de tres elements: identitat, estructura i significat, la perspectiva ecològica de Gibson (1979) segons la qual el significat és un aspecte indisociable dels patrons ambientals que percep un individu o bé, des d'una postura interaccionista simbòlica, la idea de que el significat d'un objecte és el que li confereix la seva naturalesa ontològica, de manera que l'individu orienta els seus actes cap als objectes del seu món en funció dels que aquests objectes signifiquen per a ell (Blumer, 1969).

La segona perspectiva des de la qual es pot contemplar el tema del simbolisme espacial considera que hi ha determinats espais o entorns que tenen la capacitat d'aglutinar determinats significats en el seu si, és a dir, tenen la capacitat de carregar-se de significat simbòlic. Aquest es definit com un significat social, és a dir, reconegut i compartit per un ampli nombre d'individus i, en tant en quant un espai físic representi un significat o un conjunt de significats determinats socialment, aquest espai pot ser considerat simbòlic pel grup o la comunitat implicada. Seguint aquesta línia de raonament, els espais d'una determinada àrea urbana poden ser ordenats jeràrquicament en base a la seva càrrega simbòlica, és a dir, partint d'espais carents de significat simbòlic a nivell social (malgrat puguin tenir una significació personal per a un individu concret), passant per espais el significat dels quals es troba a nivell de grup reduït (família, grup d'amics) fins arribar a espais amb un significat ampliament reconegut per la major part de subjectes de la comunitat que ocupa aquesta àrea urbana.

Per altra banda, la càrrega de significat que ostenta un determinat espai simbòlic pot tenir, en línies generals uns doble font de referència. En primer lloc, la càrrega simbòlica pot ser dictada o determinada des d'instàncies de poder dominants, de manera que el seu significat s'orienta cap a un referent polític-ideològic o institucional. En segon lloc, el significat simbòlic d'un determinat espai pot ser socialment elaborat per la pròpia

comunitat, essent el fruit de la construcció social de significats que opera entre els individus que configuren aquesta comunitat i que utilitzen aquest espai o es relacionen en ell. Aquesta doble distinció en quant a la font d'origen del significat simbòlic ha portat a Pol a distingir entre espais simbòlics "a priori" i "a posteriori" (Pol, inèdit). Segons aquest autor, un espai simbòlic pot passar d'una determinació apriorística del seu significat a una segona etapa on es produeix una reelaboració d'aquest significat a nivell social, bàsicament a través dels mecanismes d'apropiació espacial (Pol, en premsa). Si bé la configuració d'un espai amb càrrega simbòlica " a priori" ve determinat per les característiques polítiques i ideològiques de les instàncies de poder dominants, l'evolució històrica social i espacial, les característiques i modus d'organització i estructuració social de la comunitat i el tipus de relació que aquesta estableix amb l'espai són factors determinants per a la configuració d'un espai simbòlic "a posteriori". Les característiques físiques i estructurals de l'espai en qüestió serien considerades com un factor conseqüent en el primer cas mentre que poden esdevenir, encara que no necessàriament, un factor antecedent en el segon.

Dins aquesta segona perspectiva segons la qual no tot els espais urbans tenen la mateixa capacitat de carregar-se simbòlicament de significat, i a més de la classificació comentada en les línies precedents, poden incloure's aportacions teòriques de diversa procedència disciplinar. Des d'aquesta òptica pot ser contemplada

la distinció que fa Lefebvre entre espais unifuncionals, multifuncionals i transfuncionals -aquests últims amb significat simbòlic (Lefebvre, 1968), la consideració del simbolisme espacial com una variable ecològica de Firey (1945) o la rellevància que certs entrons poden tenir en la configuració de la identitat de lloc (Proshansky, et.al., 1983).

Fins al moment, hem introduït el tema del simbolisme de l'espai contemplant dues grans perspectives sota les quals es pot abordar el seu estudi. Una primera considera l' aspecte simbòlic com una característica inherent a l'espai o, parlant amb més propietat, inherent a la percepció, representació o interpretació que els individus fan de l'espai. Aquesta característica simbòlica pot atànyer a un nivell individual o a un nivell social en tant en quant determinats significats són compartits per un nombre considerable de subjectes. La segona considera als aspectes simbòlics com elements definidors de determinats espais els quals, pel fet d'estar carregats amb certs significats socialment compartits, poden ser considerats qualitativament diferents a d'altres que no reuneixen aquestes característiques peculiars.

Ambdues perspectives, però, no han de ser considerades excloients. Ans al contrari, poden ser integrades i complementades una amb l'altre. Així és compatible considerar que tot espai urbà està dotat d'un determinat significat, sigui personal o social, i constatar alhora que determinats espais urbans ostenten un valor

simbòlic major que altres pel fet que el significat subjacent és més ampliament reconegut o comporta una més alta implicació emocional o afectiva per a la comunitat de referència. Per altra banda, també es pot establir una jerarquia simbòlica dels espais o entorns directament relacionats amb la vida d'un determinat individu, és a dir, a nivell personal hi ha espais que tenen una major rellevància simbòlica que altres.

Malgrat el nostre posicionament inicial estigui en la línia de la integració de les dues perspectives anteriorment exposades, ens centrarem bàsicament en la segona. Considerant, doncs, que tot espai està dotat d'un significat i que aquest té la seva base en una construcció socialment elaborada, centrarem el nostre estudi en aquell tipus d'espais els quals, pel seu contingut significatiu, poden ser considerats representatius per a una determinada comunitat, és a dir, poden ser considerats *espais simbòlics urbans*.

En base als plantejaments exposats en l'anterior apartat (3.4.1.), un espai simbòlic urbà serà aquell element d'una determinada estructura urbana, entesa com una categoria social que identifica a un determinat grup associat a aquest entorn, capaç de simbolitzar alguna o algunes de les dimensions rellevants d'aquesta categoria, i que permeti als individus que configuren el grup percebre's com a iguals en tant en quant s'identifiquen amb aquest espai i diferents dels altres grups en base al propi espai o a les dimensions categorials simbolitzades per aquest. Així, determinats

espais poden tenir la propietat de facilitar processos d'identificació social urbana i poden arribar a esdevenir símbols d'identitat per al grup associat a un determinat entorn urbà.

Per que un espai simbòlic pugui ser considerat com a tal, és condició necessària que sigui percebut pels individus del grup com prototípic (en el sentit de Turner, 1987), és a dir, paradigmàtic o representatiu de la categoria urbana sobre la qual es fonamenta la identitat social urbana del grup. D'aquesta manera, un espai serà considerat prototípic per un grup que s'identifica com a «barri» si és considerat pels individus que configuren aquest grup un element paradigmàtic o representatiu del seu barri. La prototipicalitat d'un determinat espai urbà vindrà determinada principalment pel conjunt de significats socialment elaborats i compartits que són atribuïts a aquest espai per part del grup d'individus que es defineixen en base a la categoria urbana que l'espai simbòlic representa.

En tant que estem referint-nos a un element espacial, cal també considerar les característiques físiques i estructurals que el determinen i, en aquest sentit, la "imatge ambiental" (en termes de Lynch, 1960) és un element a considerar com a determinant d'aquesta prototipicalitat a la qual fèiem referència. Així doncs, un espai simbòlic urbà ha de comptar amb unes característiques físiques/estructurals tals que tinguin la capacitat de proporcionar als subjectes una imatge mental vigorosa, vivídamment identificada

i poderosament estructurada, és a dir, ha de tenir "imatgeabilitat" (Lynch, 1969). Així doncs, des d'aquesta perspectiva, un espai simbòlic urbà pot facilitar l'estructuració cognitiva de l'entorn en el qual s'inscriu i orientar l'acció dels individus dins aquest entorn. En altres paraules, i seguint en la línia d'aquest autor, un espai simbòlic urbà pot ser també considerat des de qualsevulla de les categories determinants per a la representació i estructuració del "mapa cognitiu" de l'àrea geogràfica associada a la categoria social urbana que l'espai simbòlic representa, és a dir, pot ser sendes, bordes, nodes o fites.

Si en Lynch (1960) la "imatgeabilitat" d'un espai pren una dimensió cognitiva en base a les característiques físiques i estructurals, la recuperació del terme que fa Stokols (1981; Stokols & Shumaker, 1981) quan parla d'"imatgeabilitat" social pren una dimensió simbòlica en base als significats subjacents a l'espai. D'aquesta manera, un espai fonamenta el seu valor simbòlic en el significat o significats que representa per al grup o comunitat implicats. Aquests significats simbòlics poden ser definits en funció d'unes determinades característiques. En aquest punt, recollim les idees presentades en el treball de Stokols i Shumaker (1981) (veure apartat 3.3.7.) de manera que el conjunt de significats socialment elaborats i compartits en relació a un determinat espai ("camp social percebut" en paraules d'aquests autors) pot analitzar-se en funció del seu:

1. Contingut. Stokols & Shumaker (1981) el defineixen com el propi "camp social percebut" o conjunt de significats atribuïts a un espai. A partir d'aquesta idea, per nosaltres un determinat espai tindrà més alt valor simbòlic quant més rellevant sigui el contingut a nivell de significat per al grup o comunitat implicada. Dit en altres termes, un espai serà percebut prototípic d'una determinada categoria urbana (barri, en el nostre cas) quan les dimensions categorials atribuïdes a aquest espai i simbolitzades en ell repercuteixin positivament en la "saliència" de la categorització, és a dir, quan a través d'aquest espai, els individus d'un grup puguin reforçar la pertinença o afiliació a aquest grup en base a les dimensions rellevants de la categorització (barri) representades per aquest espai i reforçar la seva distintivitat en front a altres categoritzacions del mateix nivell d'abstracció (altres barris).

2. Claredat. Per Stokols & Shumaker (1981) quan més anomenat és un determinat significat pel seus ocupants, més clar és aquest i més alta serà la seva "imatgeabilitat" social. Des de la nostra perspectiva, un determinat espai podrà ser considerat simbòlic, no només quant més subjectes el considerin com a tal sinó quant més clarament estiguin definits els significats associats a aquest espai per part d'aquests subjectes. Segons aquesta característica, la prototipicalitat d'un determinat espai reforçarà la identitat social d'un grup en base a una determinada categoria urbana (identitat de barri) en la mesura en que la major part dels

individus d'aquest grup reconeguïn com a prototípic de la categoria a l'espai en qüestió així com les dimensions categorials representades i simbolitzades per aquest espai.

3. Complexitat. Es refereix al nombre de significats comuns que sorgeixen entre els subjectes que ocupen un lloc en relació a aquest (Stokols & Shumaker, 1981). No podem establir una relació conceptual clara entre augment de la complexitat (o del nombre de significats compartits) i major rellevància simbòlica, ja que un determinat espai pot ostentar un únic significat amb un contingut clar esdevenint, en aquest sentit, espai simbòlic. El que pot semblar correcte pensar és que quant més complex és el significat associat a un espai, més riquesa simbòlica tindrà i, per tant, serà de més fàcil reconeixement com a tal pels diferents grups que es troben implicats.

4. Heterogeneïtat. Amb aquesta característica, Stokols & Shumaker (1981) es refereixen al nombre de subgrups d'un determinat entorn que poden distingir-se en base als diferents patrons de significat. En base al plantejament anterior, el fet de que diferents subgrups atribueixin significat simbòlic a un espai, pot contribuir a l'augment de la riquesa o complexitat i al seu més ampli reconeixement com a tal espai simbòlic però no reforçarà una identitat social associada a una categorització inclusiva de les dels diferents subgrups. En aquest sentit, l'heterogeneïtat fa referència al fet que diferents grups que ocupen un determinat

entorn urbà considerin prototípic un determinat espai d'aquest entorn però com a resultat d'atribuir diferents dimensions derivades de les diferents categoritzacions de cada grup. Com que per a nosaltres és més important el significat atribuït a l'espai que el propi espai, una possible conseqüència de l'heterogeneïtat del significat d'un espai serà que dintre d'un mateix entorn, els diferents subgrups puguin basar la seva distintivitat en funció dels diferents significats atribuïts a un mateix espai.

5. Distorsions. Quant menys discrepàncies hi hagin entre els significats socioculturals atribuïts a un lloc i les pràctiques socials que es desenvolupen en ell, més sòlid serà el seu valor simbòlic.

6. Contradiccions. D'igual manera succeeix entre la naturalesa simbòlica de l'espai i les preferències dels seus ocupants. La manca de discrepàncies entre el significat actual que s'atribueix a un determinat lloc i el significat desitjat o esperat pels seus ocupants enfortirà el valor simbòlic d'aquest espai.

D'aquesta manera, un espai simbòlic urbà ha de procurar als subjectes una imatge ambiental nítida, específica i ben estructurada, a l'hora que ha de detentar un significat simbòlic amb un contingut rellevant per a la comunitat urbana implicada, estar clarament definit, comptar amb un grau de complexitat o riquesa simbòlica tal que permeti als diferents grups socials

pertanyents a aquesta comunitat percebre's com a iguals en base a una determinada categoria social urbana, i a on les distorsions i contradiccions entre significat simbòlic, pràctiques socials actuals i preferències dels usuaris siguin mínimes.

Com ja hem comentat, per que un espai simbòlic urbà sigui considerat com a tal per a un determinat grup o comunitat, ha de ser capaç de simbolitzar alguna o algunes de les dimensions més rellevants de la identitat social urbana d'aquest grup en tant que pertanyents a una determinada categoria social urbana (veure apartat 3.4.1.). Així doncs, el contingut, la claredat i la complexitat dels significats atribuïts a un espai simbòlic urbà han d'estar en relació amb els elements que defineixen les dimensions categorials de la identitat social urbana. Cal considerar, però, que els propis continguts de les dimensions categorials poden determinar el significat simbòlic atribuït a un espai. Apareix així una relació amb una doble direccionalitat, de forma que les dimensions sobre les quals es fonamenta la identitat social urbana determinen l'atribució de significats a un espai mentre que un cop carregat simbòlicament, aquest espai representa les dimensions més rellevants en base a les quals un grup o comunitat s'identifica com a tal i es diferencia dels altres grups o comunitats a partir del propi espai o de les dimensions simbolitzades per ell.

Entenent l'espai com una construcció social, considerem que el conjunt de significats associats a un espai simbòlic urbà és un producte fruit de la interacció entre els grups o comunitats que es troben implicades i el propi espai; aquest però és un producte inacabat en tant en quant aquests significats evolucionen a l'hora que evoluciona el grup associat a la categoria urbana que l'espai simbòlic representa. La dimensió social i la dimensió temporal tenen doncs un paper fonamental en la determinació del valor simbòlic associat a un lloc determinat. En el primer cas, la composició, l'estructura i les dinàmiques socials implícites d'un grup o comunitat poden determinar l'atribució de significats socials a un espai (Hunter, 1987; Rapoport, 1977) mentre que un espai pot simbolitzar l'estatus social d'un grup o comunitat associat a un entorn (Firey, 1947). En el segon cas, l'evolució històrica del propi espai i la dels grups o comunitats que històricament s'han relacionat amb ell esdevé un factor important en l'atribució de significats (Aguilar, 1990) mentre que la relació de continuïtat identitat-generació pot trobar un dels seus pilars en aquells espais que simbolitzen o representen la "memòria urbana" (Aguilar, 1990) o la tradició del grup o comunitat, especialment en aquells amb una orientació temporal "tradicional" o "coordinada" (Stokols & Jacobi, 1984).

Un espai simbòlic urbà representatiu d'un determinat grup o comunitat pot ser definit també a través de les pràctiques socials associades a aquest espai i considerades característiques del grup,

és a dir, en base a la dimensió conductual de la identitat social urbana del grup o comunitat. A través de l'evolució de les practiques socials associades a un espai, aquest esdevé significatiu per a la comunitat implicada. A l'hora, els significats atribuïts a l'espai determinen i modulen les pràctiques socials que es desenvolupen en ell o entorn d'ell. En aquest cas, les possibles distorsions provocades per discrepàncies entre el significat simbòlic d'un determinat espai i les pràctiques socials característiques del grup o comunitat implicades en ell poden afectar al valor simbòlic o a la prototipicalitat d'aquest espai, dificultant els mecanismes d'apropiació espacial.

Per Castells (1972), les pràctiques socials estroben directament relacionades amb les determinants ideològiques d'una societat. Des de la nostra perspectiva un espai simbòlic urbà pot fonamentar el seu significat en base a la dimensió ideològica d'una identitat social urbana. Els valors ideològics o polítics que caracteritzen a un determinat grup poden veure's plasmats en determinats espais a l'hora que aquests poden ser contemplats com el resultat de la traducció idiosincràtica en un determinat grup dels valors ideològics o polítics predominants en una societat. Per altra banda, un espai pot simbolitzar el caràcter d'un grup, és a dir, determinades atribucions de caire psicològic com assenyala Lalli (1988) o, mé pròpiament dit, decaire psicosocial. En aquest cas, l'espai simbòlic remet a una dimensió psicosocial pròpia del grup associat a una categoria urbana.

Tant la dimensió ideològica com la psicològica o la conductual fan referència, d'una forma o altra, a la participació i gestió del grup implicat en la construcció del significat simbòlic d'un espai, aspectes aquests que es consoliden en base a la dimensió temporal. Pot donar-se el cas, però, que el valor simbòlic d'un espai vingui prèviament determinat per instàncies superiors, és a dir, que el significat simbòlic remeti a una categoria d'ordre superior o de nivell d'abstracció més elevat a la categoria en base a la qual es defineix un determinat grup. Aquest fenomen és especialment destacable en aquells casos en que, per exemple, s'introdueix un determinat element espacial de caire monumental amb un significat simbòlic "a priori" (Pol, inèdit). En aquest cas podria fàcilment aparèixer una contradicció entre la naturalesa simbòlica atribuïda a aquest espai per part de la categoria superior i la preferentment desitjada pels subjectes de la categoria inferior. De manera similar i en un altre nivell, es pot donar una contradicció entre el significat atribuït pel dissenyador d'un espai urbà i les preferències, a nivell simbòlic, dels usuaris -aquesta idea es analitzada per Rapoport al distingir entre *símbols discursius* o compartits i *símbols no discursius* o idiosincràtics (Rapoport, 1977). Per últim, pot donar-se una contradicció entre els significats atribuïts pels membres d'una determinada categoria urbana a un espai simbòlic i el significat atribuït a aquest mateix espai per part d'individus o grups que s'integren de nou en aquesta estructura urbana (van a viure a un nou barri o a una nova ciutat).

En tots els tres casos plantejats, la contradicció resultant pot resoldre's a través dels mecanismes d'apropiació espacial. Sigui en la seva vessant d'acció-transformació o en la seva vessant simbòlica (Pol, en premsa), un *espai simbòlic "a priori"* pot passar a ser un *espai simbòlic "a posteriori"*, és a dir, un espai que ha estat re-apropiat a partir de les característiques dels propis subjectes o, en termes construccionistes, un espai el significat del qual ha estat de-construït i re-construït socialment. Igualment, a través de l'apropiació espacial un subjecte pot arribar a incorporar els significats simbòlics socialment elaborats d'aquells espais representatius de la categoria social urbana a la qual s'incorpora i, d'aquesta manera, copsar i integrar els elements definidors de la identitat social urbana pròpia del grup o comunitat nous.

En general, podem afirmar que el mecanisme d'apropiació de l'espai esdevé un procés fonamental en la configuració de la identitat social urbana en tant en quant, a través dels espais simbòlics, permet a individus i grups establir una interacció dinàmica amb l'entorn, apropiar-se d'ell i establir un sentit de pertinença. A l'hora, s'interioritzen aquelles característiques simbòliques de l'espai que permeten reforçar la identificació amb ell i la identitat social urbana del grup. Possibilita doncs als individus i grups carregar de significat a un espai i, a l'hora, integrar-lo com a element representatiu de la seva identitat social urbana.

Estretament lligada als mecanismes d'apropiació espacial es troba la dimensió territorial associada a una determinada identitat social urbana. En aquest sentit, un espai simbòlic ha d'estar circumscrit als aspectes territorials que defineixen una determinada categoria urbana mentre que, per altra banda, aquest espai pot basar el seu significat en aquesta dimensió, és a dir, pot ser considerat com un límit o demarcació territorial d'una determinada categoria urbana en front d'una altra potencialment amenaçant.

En definitiva, a més de considerar un espai simbòlic urbà com a prototípic d'una categoria social urbana i, en aquest sentit, representatiu de la identitat social urbana associada a aquesta categoria, l'hem definit en base a la seva "imatgeabilitat" ambiental (imatge cognitiva) i social (significat socialment elaborat). Després d'analitzar les característiques d'aquest significat (entès bàsicament com una construcció social) hem pogut observar com influeixen les dimensions categorials que poden definir la identitat social urbana sobre la construcció del significat i com l'espai, a l'hora, pot arribar a simbolitzar els propis continguts d'aquestes mateixes dimensions. Les idees exposades fins al moment poden quedar resumides en el quadre esquemàtic de la FIGURA 2.